

Г.Мерніков, А.Шевцов

Україна в постіндустріальному світі. Реалії та перспективи
Монографія

Дніпропетровськ
2007

Зміст

Вступ

I. Світ ХХІ ст. Джерела глобальної нерівності, пошук альтернатив розвитку

1.1. Сучасні геокономічні тенденції

1. 2. Соціокультурні трансформації постіндустріального світу

II. Геокономічні актори 21 століття .....

2.1. США — єдина світова наддержава в нових умовах.....

2.2. Господарський комплекс США — «нова економіка» й реальний сектор.....

2.3. Російська Федерація—відродження наддержави .....

2.4. Американо-російська взаємодія .....

2.5. Європейський інтеграційний проект

2.6. Феномен економічного лідерства Китаю.....

III. Трансформація України .....

3.1. Реальний сектор економіки

3.1.1. Агропромисловий комплекс – традиційна галузь національної економіки

3.1.2. Гірничо-металургійний комплекс України

3.1.3. Оборонно-промисловий комплекс України — діамант радянської спадщини.....

3.2. Економіка України на шляху постіндустріальної трансформації

IV Національна еліта та перспективи України

Підсумки

Додатки

*Если где-то праведен один,
выявится свет его глубин.
Если праведна одна семья,
Праведность прославится кругом.
Если праведен один уезд,
Он огнеупорен, как асбест.
Если праведна одна страна,
Прочно благоденствует она.
С праведной державой на земле
Добродетель станет мировой.*

Лао Цзы «Дао де дзин»

*Ни танки, ни славные традиции,
ни свалившееся богатство не помо-
гут, если императивы не те.*

Академик С.П. Капица

Вступ

Актуальність дослідження визначається комплексною багаторівневою проблемою трансформації економічної системи України як одного з акторів світового ринку товарів і послуг, в більш широкому сенсі — проблемою адаптації українського суспільства до реалій постіндустріального світу.

Новизна роботи пов'язана з баченням авторами процесу інтеграції економіки України в глобальну економіку у органічному взаємозв'язку з суспільно-політичними, соціокультурними та (навіть) ментальними змінами в житті населення колишньої Української РСР. Визначальним вектором цих процесів є створення конкурентоспроможної національної системи, яка б стала наріжним каменем існування України як суверенної, демократичної держави.

Методологічною основою монографії став принцип теоретико-методологічної реконструкції, як можлива протипага суто описовому методу вивчення трансформаційних процесів в Україні та світі. Одним з ключових є принцип полідисциплінарності, який дозволяє використати напрацювання у сфері геополітики, геоекономіки, економіки, політології, соціальної психології для досягнення мети дослідження.

Метою дослідження є визначення реального стану та перспектив розвитку господарського комплексу України в постіндустріальному світі та місця суверенної української держави за нових геополітичних та гео економічних реалій.

З огляду на мету дослідження, **об'єктом роботи** є процес трансформації глобальної економічної системи та місце національної держави в сучасному світі.

Предметом комплексного багаторівневого дослідження є суверенна українська держава у контексті трендів, загроз та викликів постіндустріального світу.

Процес трансформації української економіки проаналізовано у органічному взаємозв'язку з визначенням місця та ролі незалежної України в сучасній системі міжнародних відносин, а також з огляду на соціокультурні зміни в українському суспільстві після 1991 року.

Серед чинників, які прямо чи опосередковано впливають на сучасну ситуацію в Україні ключовими, на наш погляд, є наступні:

- внутрішньополітичні трансформації в Україні, вибір та реалізація моделі економічних перетворень як основи загальнодержавної стратегії;
- економічні та суспільно-політичні зміни в Російській Федерації у контексті можливих інтеграційних проєктів на пострадянському просторі;
- вплив Сполучених Штатів Америки, як єдиної наддержави, на світові процеси;
- глобалізація, як об'єктивний чинник функціонування світового ринку товарів і послуг, ТНК як ключового актора цього процесу;
- розширення Європейського Союзу, проблеми його інституціоналізації;
- нова роль Китаю у світі.

Переконані, що успішний розвиток України від успадкованого від Радянського Союзу способу організації виробничих та соціальних відносин до постіндустріального світо-устрою можливий виключно за умови змін у суспільній свідомості національної еліти — особистостей, які визначають вектор розвитку української політичної нації. Саме тому, наше дослідження розвитку української економіки та (в більш широкому сенсі) ролі та місця української держави в постіндустріальному світі органічно пов'язане з визначенням основних якісних характеристик акторів вітчизняної економіки, української національної еліти. В цій роботі ми визначаємо мотиваційні очікування національної еліти України, пропонуємо напрями та механізми реалізації елітою завдань сучасного етапу розвитку української суверенної держави.

Здійснення багатофакторного аналізу глобальних економічних, воєнно-політичних, соціокультурних, етнопсихологічних процесів дає можливість визначити основні закономірності, «правила гри» світового ринку товарів і послуг XXI століття й дозволить створити систему ефективного реагування на виклики існуванню української нації та держави.

В цьому дослідженні ми робимо свідомий акцент на одній з ключових особливостей існування національної держави в постіндустріальній світі — ***поступовій втраті інститутами державної влади виключного примату у здійсненні внутрішньої політики на національній території***. У зовнішньополітичній сфері також продовжується перерозподіл реальних важелів впливу на користь наднаціональних структур. В експертному співтоваристві нова система міжнародних відносин дістала назву «**Пост-вестфальський світ**».. Паралельно зі змінами у господарському комплексі України

та способі життя українців змінювався світ. Наразі основними якісними характеристиками трансформації світу на початку XXI століття є наступні чинники¹:

- перерозподіл владних повноважень з національного рівня на глобальний;
- поява таких нових суб'єктів влади, як міжнародні регулюючі органи, неформальні центри впливу надвисокого рівня компетенції;
- феномен країни – системи;
- деформалізація влади, зменшення ролі та значення представницьких органів влади, публічної політики на загал, тенденція до розширення зони неформальних процедур прийняття рішень;
- нові горизонти судової влади, утвердження нової міжнародно-правової парадигми;
- транснаціоналізація еліт, поява нової глобальної спільноти — Світової Півночі, паралельна глобалізація альтернативного простору Світового Півдня;
- злиття політичних та економічних функцій, формування на цій основі нової системи стратегічної взаємодії та глобального впливу;
- просторова локалізація різних окремих видів господарської діяльності, поява нових форм міжнародного поділу праці, перерозподіл світового прибутку й зняття «глобальної ренти»;
- розвиток транснаціональних мереж співробітництва, мережевої культури на загал.

Вирішення протиріч між інтересами транснаціональних за змістом своєї діяльності бізнес-структур «нової економіки» й урядів національних держав, орієнтованих насамперед на захист прав і свобод своїх громадян, неодмінно постане однією з найголовніших проблем для України в XXI столітті.

Національні еліти повинні знайти відповідь на наступні запитання:

1. Як вирішується конфлікт між економічною ефективністю та соціальною справедливістю?

2. Як вирішується конфлікт між економічною ефективністю й глобалізацією – з одного боку й тенденцією до посилення заходів безпеки у контексті протистояння міжнародному тероризму?

3. Як вирішується конфлікт між забезпеченням прав та політичних свободи й необхідністю забезпечити прийнятний рівень безпеки громадянам?²

Глобалізація процесу виробництва й торгівлі не лише не ліквідувала традиційні для націй аграрно-індустріальної цивілізації соціокультурні й етно-конфесіональні протиріччя, але й через механізм свідомого ігнорування, вкрай загострила їх. На гео-економічній карті світу співіснують такі антагоністичні чинники як :

---

¹ Неклесса А. Внешняя политика нового мира: движение к нестационарной системе мировых связей// Московский центр Карнеги, том 7, Осень, 2002

² Сценарии развития мира, разработанные ЦРУ, в эфире радиостанции «Эхо Москвы»// www.carnegi.ru/ru/print/74131

- імперіалізм та націоналізм;
- інтеграція та сепаратизм;
- етнічна фрагментація та шовінізм «великих» націй;
- національна культура й маскультура споживання.

Кожен новий інноваційний виток глобалізації посилює тенденцію до схематизації, подальшого спрощення системи суспільного життя – т.зв. «макдональдизації» відносин між людьми, які так чи інакше пов'язані з глобальним ринком товарів і послуг. Відомий російський філософ Н.Мотрошилова переконана, що протиріччя між глобалізацією економічних процесів та індивідуалізацією суто приватних сфер людського буття в найближчі часи буде лише зростати³. Граничною межею цього антагонізму, на наш погляд, може стати відчуження «соціального простору» від виробничих трендів на загал. Саме тому, **головними, взаємопов'язаними завданнями дослідження є:**

1. Визначення реальної мотивації економічних акторів, які визначають чергу денну, правила гри світового ринку товарів і послуг.
2. Прогностичне обґрунтування впливу викликів та ризиків нового етапу глобалізації на державний суверенітет України, на рівень соціального забезпечення населення та збереження етнокультурних особливостей української політичної нації.
3. Визначення якісних характеристик вітчизняних бізнесових та (відповідно) політичних сил адекватних вирішенню завдань адаптації національної економіки й держави на загал до реалій постіндустріального світу.

Переконані, що лише на основі стратегічного системного аналізу реалій, викликів та пересторог постіндустріального світу, органи державної влади України спроможні сформулювати засади внутрішньої та зовнішньої політики, які сприятимуть конкурентоспроможності національної економіки на світових ринках, всебічному розвитку української політичної нації й утвердженню реального суверенітету української держави.

---

³ Мотрошилова Н. Идеи единой Европы: философские традиции и современность// Вопросы философии. №12, 2004

I. Світ XXI століття — джерела глобальної нерівності, пошук альтернатив розвитку

1.1. Сучасні геокономічні тенденції

Сучасний етап глобалізації міжнародного ринку товарів і послуг характеризується наступними ознаками:

1. Інноваційний стрибок «нової економіки» не знайшов адекватного відтворення в реальному секторі світового господарського комплексу.
2. Розширення географічного ареалу експансії ТНК призупинилось у зв'язку з відсутністю необхідної ринкової інфраструктури й невідповідністю людського ресурсу в найбільш бідніших державах світу.
3. Відсутність сталої демократичної традиції суспільно-політичного життя не дозволила більшості країн Третього світу використати технологічні надбання «нової економіки» й увійти в постіндустріальну епоху на рівних конкурентних позиціях з країнами ОЕСР.
4. США, як єдина світова наддержава намагаються знайти механізми, адекватні викликам нового етапу глобалізації. Насамперед це стосується посилення ролі держави у зовнішньоекономічній сфері.
5. Успішна реалізація стратегії «державного капіталізму» створила передумови до перетворення Китаю на одного з світових економічних лідерів — реального конкурента Сполучених Штатів у боротьбі за геоекономічне домінування.

На наш погляд, одним з найважливіших ознак системи міжнародних відносин XXI століття є фактична відсутність зв'язку постіндустріального соціально-економічного розвитку країн ОЕСР з гуманітарними потребами населення «іншого світу».

Зміни імперативу цивілізаційного розвитку людства, між тим, не лише не зняли традиційні гуманітарні проблеми, але й закономірно виявили зворотну сторону технологічного прогресу. Ключовою планетарною проблемою залишається бідність більшої частини людства. Якісна трансформація способу виробництва, глобалізація виробничих процесів на загальним чином не вплинули на рівень життя в країнах Третього світу. Колишній прем'єр — міністр Норвегії, керівник Всесвітньої комісії з навколишнього середовища та розвитку Г.Харлем Брунтланд зазначає: « Головною причиною та головним проявом глобальних проблем навколишнього середовища залишається бідність. Неможливо знайти шляхи вирішення цих проблем, якщо не розглядати у широкій перспективі та у контексті з такими явищами, як бідність та соціальна нерівність, як у кожній окремій країні, так й у міждержавних відносинах. Всесвітня комісія з проблем навколишнього середовища та розвитку прийшла до висновку, що *невпинне економічне зростання, як необхідна передумова для подолання масової бідності, має сенс лише в умовах більш справедливого міжнародного економічного устрою*. Комісія закликає перейти до нової ери економічного зростання — тако-

го, що покращує ресурсну базу, замість того, щоб її знищувати. Наразі ми розуміємо, що економічне зростання та розвиток не обов'язково супроводжуються погіршенням навколишнього середовища. Насправді, саме завдяки економічному зростанню можливо створити капітал, необхідний для вирішення цих проблем».⁴

Планетарна проблема бідності більшої частини людства не є похідною виключно від відсталості господарських комплексів країн «Третього світу» та несправедливого розподілу природних ресурсів на світовому ринку товарів і послуг. Ключовою пересторогою на шляху трансформації відсталих країн до реальної конкурентоспроможності економік й відповідного рівня життя населення є слабкість державних інститутів. Криза Вестфальської системи міжнародних відносин виявила себе не тільки й не стільки у перерозподілі функцій традиційних органів державної влади на користь США, як єдиної світової наддержави. Г.Кіссінджер зауважує: « Розпад держав, що виникли в ХІХ столітті, тобто вже в період функціонування Вестфальської системи, її жодним чином не підриває. Загрозу скоріше створюють спроби недержавних структур робити те, що раніше було винятковою прерогативою держави».⁵ Стратегія національної безпеки України⁶ визначає основні загрози стабільності національних держав на сучасному етапі:

- провідні держави світу та міжнародні організації втрачають спроможність ефективно боротися з поглибленням розриву у темпах розвитку та рівні життя між багатими та бідними країнами;
- активізується боротьба за природні ресурси, насамперед за контроль над джерелами енергоносіїв та шляхами їх доставки, що особливо наочно проявляється у **зростанні напруженості навколо формування нових стратегічно важливих для України транспортно-енергетичних коридорів з Каспійського регіону**;
- загострюється проблема неконтрольованого розповсюдження зброї масового ураження та засобів її доставки. **Україна з її науково-технологічним потенціалом, ядерними, хімічними, ракетно-космічними виробництвами може бути об'єктом зацікавленості міжнародних терористичних угруповань**;
- зростає небезпека ескалації "заморожених" і виникнення нових регіональних конфліктів біля кордонів України. Йдеться, насамперед, про довготривале невирішення конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі;
- Україна стала об'єктом зростаючої зацікавленості міжнародних злочинних угруповань, зокрема у сферах відмивання брудних грошей, незаконної мігра-

⁴ www.iph.ras.ru:8101/mifs/kkm/vved.htm

⁵ Г.Кіссінджер Москва и Вашингтон должны сотрудничать// Независимая газета, №113, 2006

⁶ Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 №105/2007// <http://www.nau.kiev.ua/druk.php?name=224138>

ції, торгівлі людьми, зброєю, небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами;

- ***Посилюється негативний зовнішній вплив на інформаційний простір України, що загрожує розмиванням суспільних цінностей і національної ідентичності.*** Недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту;
- ***Наближається до критичного стан безпеки інформаційно-комп'ютерних систем в галузі державного управління, фінансової і банківської сфери, енергетики, транспорту, внутрішніх та міжнародних комунікацій.***

Постіндустріальна «економіка знань» Заходу розвивається паралельно з індустріально-аграрною чи то навіть суто аграрною цивілізацією «іншого світу». Імперативи існування цих двох світів принципово різняться. Не можливо розв'язати нагальні проблеми України: бідність населення, однобічність економічного розвитку, занепад морально-етичних норм та правил, відсутність об'єднуючих загальнонаціональних цінностей з огляду на мотиваційні очікування населення країн ОЕСР. Енергетична складова стратегії «наздоганяючого розвитку» є в цьому контексті найбільш показовою. За підрахунками російських вчених, «... *если бы развивающиеся страны попытались приблизиться к существующему в США экономическому уровню, то добычу разных видов сырья пришлось бы увеличить в 75-250 раз. А это означает, что в ближайшие два десятилетия природные ресурсы Земли могут быть полностью исчерпаны*»⁷. Зникли не лише фінансово-економічні та виробничо-технологічні об'єднуючі платформи між країнами ОЕСР та іншим світом. Принципово різняться соціокультурні очікування Півночі і Півдня.

Сполучені Штати виділяють екстремізм та терористичний рух на Півдні планети як головну загрозу не лише національній, але й міжнародній безпеці на загал. Саме бідність слугує основою функціонування диктаторських режимів, фундаменталістських сект, «визвольних» рухів на загал. Реальність оволодіння цими режимами зброєю масового знищення вимагає від США пошуку глобальних механізмів локалізації й знищення осередків міжнародного тероризму. Наразі реалізація цієї мети вимагає використання будь-яких засобів, навіть виходячи за межі міжнародного права (рішення ООН).

Європейський погляд на проблему міжнародного тероризму суттєво відрізняється від позиції США. Інтелектуальна еліта Франції, Німеччина, Італії сформувала в європейському політикумі переконання, що військовими операціями різного ступеня інтенсивності комплексну проблему протистояння заможної Півночі та бідного Півдня вирішити не можливо. Для Старої Європи домінуючим є пошук суттєвого змісту

---

⁷ www.iph.ras.ru:8101/mifs/kkm/vved.htm

терористичного руху, його етно-конфесіональних й соціокультурних витоків, економічного підґрунтя. Власне ідентифікація «міжнародного тероризму» як актора системи міжнародних відносин в очах європейців залишається не до кінця з'ясованою. В Доповіді Х.Солана « Безпечна Європа ...» прийнятій Європейським Союзом в якості офіційного документу зазначається: « На відміну від масованого та явного характеру загроз за часів «холодної війни», жодна з сучасних загроз не є суто військовою. Саме тому, жодна з цих загроз не може бути ліквідована виключно за рахунок збройних сил. Держава не в змозі стримувати те, що не може бути ідентифіковано до своєї появи, вона не може стримувати те, що не має прив'язки до території, населення та держави. За цих умов військова сила сама по собі не може забезпечити безпеку для Європи»⁸.

Головний науковий співробітник Інституту США і Канади РАН Ю.Давидов характеризує сучасні глобальні загрози наступним чином: «На Западе сосуществуют два типа стратегической культуры поведения субъектов международных отношений во внешнем мире. Европейская исходит из того, что международное поведение в новых условиях должно базироваться на преобладании легитимных критериев, на преимущественно политических решениях, разрабатываемых и принимаемых на многосторонней основе. В конечном счете все эти решения должны быть нацелены на постепенное вовлечение опасных режимов в международные структуры и совместные действия, формирование у них системы новых мотиваций, нейтрализующие деструктивные элементы в поведении на мировой арене. Другая, стратегическая культура США, признавая, что мир изменился, что появились новые вызовы и угрозы, с которыми прежние структуры совладать не могут, делает ставку на использование военно-силовых методов. Угрозы, порождаемые терроризмом и экстремизмом, слишком опасны и неприемлемы для общества, а политические методы их нейтрализации, даже если они в конечном счете эффективны, слишком медлительны. Мир демократий столкнулся не только с глобальной, но и смертельной угрозой. У них есть только один выход — окончательная победа и полное уничтожение этой угрозы. Обезврежены должны быть не только террористы, но и симпатизирующие им режимы (государства). Тоталитарные государства должны быть либо ликвидированы, либо изолированы, либо трансформированы в демократические режимы западного образца»⁹.

Однією з основних характерних рис сучасної геоекономічної ситуації є формування системи відносин національних урядів й наднаціональних бізнес-угруповань. Виділимо наступні ключові чинники цього процесу:

- контроль над невідновлюваними ресурсами;
- переміщення робочої сили;
- пріоритет у впровадженні інновацій;
- валютні котирування, ставки за кредитами — монетарна політика на загал.

⁸ A Secure Europe in a Better World. ISS, Paris, 12.12.2003

⁹ Давыдов Ю. Стратегические культуры США и Европы. // США и Канада, №3, 2006

Не зважаючи на беззаперечне домінування транснаціональних корпорацій на світовому ринку товарів і послуг, США, Японія та Європейський Союз намагаються зберегти традиційні переваги національних держав, як окремих центрів сили.

Навіть з огляду на поступове заміщення інститутів національної економіки універсальною мережею глобальних ринків, саме ці геоекономічні гравці продовжують формувати правила гри, навіть мотиваційні очікування населення «іншого світу». Україна, в цьому контексті, залишається одним з найбільш важливих й (саме тому) уразливих акторів.

Саме ці категорії населення України об'єктивно відповідають сучасному тренду глобалізованого світу — ідентифікація за місцем роботи. На разі, трудові мігранти з України фактично замінили нішу вихідців з Третього світу. Це сто-сується, насамперед, сфери послуг.

Втім, значна частина населення України задіяна у сільському господарстві — маргінальному сегменті світового ринку. Нові технології, нові системи виробництва й організація світової торгівлі ліквідують сільське господарство (у якому на порозі нового тисячоліття, як і раніше зайняті дві третини населення планети), ми спостерігаємо масовий «вихід» сільських робітників. Доля цих людей визначена наперед: їхні маси вливаються в тіньову економіку перенаселених мегаполісів, що знаходяться на межі екологічної катастрофи¹⁰.

Переконані, що пострадянська трансформація наразі не лише суттєво змінила професійні вміння та навички активної частини населення України, але й суспільний світогляд на загал. Головною причиною радикальної зміни життєвої парадигми колишніх «радянських людей» стала фактична відсутність соціально-орієнтованої державної економічної політики в Україні в період відтворення її інститутів. За цих умов, методом «спроб і помилок» в Україні було створено ринкову інфраструктуру, з'явилися передумови формування громадянського суспільства. Соціокультурний феномен Майдану став знаковою характеристикою зрілості його інститутів. Це стосується спроможності громадян держави на засадах рівності й прозорості здійснити й відстояти свій вибір. На наш погляд, однією з головних рушійних сил Помаранчевої революції стали представники малого та середнього бізнесу, для яких цінність демократичних прав і свобод органічно поєдналась з необхідністю реалізувати свої бізнес-проекти в цивілізованих ринкових умовах.

Саме спроможність цієї верстви населення не лише усвідомити, але й відстояти власні цінності є чи не єдиною на сьогодні основою входження України у простір постіндустріального суспільства. Втім, найбільш активна частина суспільства, самим фактом свого існування не вирішує проблеми забезпечення соціальних гарантій іншої, значно більшої частини українського суспільства.

---

¹⁰ Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація та соціальний розвиток//Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. НІСД, К., 2004

Саме тому, на наш погляд, головним завданням українського суспільства ХХІ століття є формування нової національної еліти — актуальної викликам постіндустріального світу й свідомої завданням державотворення.

Вектор цього процесу залежить від місця та ролі України у проектах ключових геополітичних акторів. Виділимо головні.

1. **Американський** — утвердження політичної незалежності України як єдина протипага реставрації Російської імперії.

2. **Російський** — формування єдиного економічного простору за участю України на території колишнього СРСР з поступовою реанімацією наддержавних політичних інститутів.

3. **Європейський** — ініційований Німеччиною та Францією проект «єдиної Європи» з метою утвердження й розвитку політичними націями європейського континенту своїх традиційних цінностей.

Американський та російський проекти є антагоністичними, але мотиваційно-близькими. Світові наддержави ділять сфери впливу. При цьому фінансові, людські та військові ресурси традиційно підпорядковані вирішенню завдань, жодним чином не пов'язаних з внутрішніми соціально-економічними проблемами.

Європейський проект — принципово інший. Традиційні соціокультурні зв'язки націй «Старої Європи» на основі потужного економічного потенціалу Франції та Німеччини дозволили Європейському Союзу слугувати, значною мірою, орієнтиром для України.

Наприкінці 80-х років минулого століття було фактично завершено формування світового ринку інформаційних технологій. Ключові сегменти цього ринку контролюються ТНК зі штаб-квартирами в США, Великобританії, Японії, Швейцарії та деяких інших країнах ОЕСР. Експерти характеризують ієрархію світових центрів сили ХХІ століття наступним чином: «существует некая пара-политическая структура в виде международного ареопага ТНК и ТНБ фактически противопоставившая себя вестфальскому мироустройству. Организовалась специфическая «Давосская культура», международная «штабная экономика» (ВТО, МВФ, ВБ), отпочковавшаяся от ООН, клуб важнейших мировых политических акторов G-8 и НАТО. Казалось, что глобальная топология и схемы транснационального управления установятся в процессе конкуренции и взаимовлияния этих структур»¹¹. Населення, бізнес-актори та уряди більшості країн світу опинилися у ситуації соціокультурної, гео економічної, ментальної невизначеності. Вектори розвитку економіки, культури, соціальної комунікації визначають фактори, природу впливу яких вкрай важко формалізувати й неможливо спрогнозувати навіть на середню перспективу у традиційних для індустріального суспільства системах прийняття рішень. Глобалізація життєвих цінностей розмивала ґрунт ефективного функціонування легітимних урядів на національній території. Втім,

---

¹¹ Афанасьев М., Мясникова Л. Время глобализации // МЭиМО, №10, 2005

держава залишила за собою традиційний для всієї історії людства механізм контролю та впливу на людські процеси — силові структури. Захист громадян від реального чи гіпотетичного зовнішнього чи внутрішнього ворога за визначенням позбавлене економічного обґрунтування. Національний уряд забезпечує національну безпеку використовуючи увесь можливий арсенал інструментів протидії.

Розрив між господарськими комплексами країн ОЕСР та «іншим світом» складає кілька технологічних циклів й буде лише зростати. США, Японії, Канаді, ФРН, Франції, Великобританії та Італії належать 60% світового промислового виробництва, 60% виробництва електроенергії, більше 50% світового експорту товарів і послуг. Вільний рух товарів, послуг, робочої сили та капіталів призвів до жорстокого розподілу спеціалізації ринків в геоекономічному трикутнику «США – Японія – Європейський Союз».

Інші країни, так чи інакше опинились на «геоекономічній периферії». Інформаційна революція стала однією з головних причин зміни формату фінансово-економічних відносин. Саме в США та країнах АТР сконцентровано основні виробничі потужності «нової економіки». Саме тому, всі інші регіони планети є прямим чи опосередкованим ринком збуту. На думку більшості експертів цей процес триватиме близько 20-30 років й поступово втрачатиме свій змістовний в сенс у зв'язку з вичерпанням світових запасів вуглеводневої сировини. Цілі галузі виробництва перестануть існувати, що викличе неконтрольовану національними урядами масову міграцію населення.

Таким чином, в найближчі двадцять років утвердиться принципово відмінна від індустріальної парадигма успішного, конкурентоспроможного суспільства: «Ускорение темпов технологической революции приведет к углублению неравенства и прогрессирующему росту напряженности в мире. Информационная революция обозначит, таким образом, новые вызовы Соединенным Штатам... Именно Американские эксперты определяют следующие критерии «успешности» государств в новых условиях: достаточно высокая грамотность и экономическая культура, население владеет английским языком, существует политическая стабильность. Те государства, уровень развития которых не будет отвечать требованиям информационной революции, могут объединиться, став угрозой для жизненных интересов США»¹².

Пануючі в сучасному світі процеси глобалізації торкнулися всіх світових цивілізацій. Західний протестантський, переважно, світ поєднується та взаємо-збагачує ісламську, православну, конфуціанську цивілізацію. Саме тому, необхідно говорити не про межу впливу чи конфронтації, а про співвідношення як ступінь взаємозалежності. Техніко-технологічні чинники цього процесу є одними з ключових, але не єдино важливими. Якщо, постіндустріальний економічний устрій поступово вирівнює технологічне відставання, то етно-конфесійні відмінності стають все більш виразними.

---

¹² Косюхин А.А. Влияние информационной революции на перспективы развития общества// Военная мысль, №7, 2005

Головною пересторогою сьогодення є невідповідність технологічних здобутків найбільш розвинених країн ОЕСР та соціокультурної традиції країн Третього світу. Академік Є.Примаков переконаний: «Проблема в том, что мировая цивилизация — это не только технико-технологические инновации. Она складывается из различных культурно-религиозно- политических потоков, из различающих свою самобытность, но неуклонно сближающихся цивилизаций. Складывается через их диалог. Именно этот диалог и переживает сегодня кризисное состояние. Показателем кризиса является, в первую очередь, бездумная одержимость самого мощного по экономическим, военным возможностям представителя западной цивилизации — США — экспортом своей модели демократии. Соединенные Штаты при этом отнюдь не считаются ни с историческим опытом этих стран, ни соотношением внутренних сил, ни с устоявшимися традициями»¹³.

Таким чином механізм «наздоганяючої модернізації» у контексті входження до постіндустріального світу може бути ефективно впровадженим лише в державах, які зберігають реальний політичний суверенітет та (відповідно) здійснюють економічну політику виключно з огляду на національні інтереси. Наразі впровадження технологій «Економіки знань» в Нових незалежних державах здійснюється лише в окремих (визначених за доцільне іноземними економічними акторами) сегментах національного господарського комплексу за участі вкрай обмеженої групи національних фахівців, які обслуговують ці підприємства. Для більшої частини населення таких країн колоніальний статус визначає необхідність зв'язку з іншим світом не безпосередньо, а опосередковано — за рахунок використання комунікативних механізмів «Метрополії» — мережі Інтернет, ЗМІ, масової культури на загал. При збереженні всіх інституціональних характеристик суверенної держави змінюється образ мислення, а відтак і спосіб життя та мотивації розвитку населення.

Експерти виділяють головні якісні характеристики сучасного світового ринку товарів і послуг:

- « — транснационализация производства, капиталов и технологий;
- обмен средствами производства и технологическими знаниями;
- многообразные формы международной кооперации, когда связываются производственно-технологические, информационные и координационные центры в единые международные производственно-потребительские и контрольно-регулирующие системы;
- формирование международной материально-технической, финансовой, информационно-организационной инфраструктур, обеспечивающих всемирную торговлю, глобальные и мгновенные «перебросы» потоков капитала с одного

---

¹³ Примаков Е. Новая угроза // Московские новости, №12, 2006

континента на другой, международную трудовую миграцию, другие разнообразные формы сотрудничества»¹⁴.

В останні 20-30 років зростання продуктивності праці у світі тільки на 20% пов'язано з капіталовкладеннями. Ключовими чинниками економічного розвитку в постіндустріальному світі є:

- впровадження якісно нових технологій;
- підвищення фахової підготовки інженерів та інших технічних спеціалістів;
- вдосконалення організації виробництва.

Конкурентність вимагає набагато більше коштів на дослідницькі проекти та маркетинг ніж на випуск готової продукції. Регулюючий ринок, що встановлює певні міжгалузеві пропорції відтворення, є атрибутом економічних систем, які «самовідтворюються», тобто здатні самостійно функціонувати й розширюватися без взаємодії з іншими подібними ним системами. Поза рамками цих систем, ринкове регулювання неможливо. У цьому зв'язку не можна ігнорувати ключове запитання: «Як регулювати міжгалузеві пропорції відтворення в глобальному масштабі?». Необхідно зрозуміти на основі яких закономірностей формується інфраструктура світового ринку товарів і послуг. В цьому контексті, на перше місце виходить, безумовно, інформація – як товар та як засіб виробництва одночасно.

Головною соціальною проблемою нового етапу розвитку господарського комплексу України є декваліфікація працівників більшості галузей, втрата (суттєве звуження) виробничої ніші індустріально-аграрної економіки. Це пов'язано зі зміною цінкових еквівалентів товарного ринку.

Тільки світовий ринок зараз володіє необхідною інформацією для глобального відтворення товарів і послуг. Разом з тим, будь-який національний ринок у системі глобального ринкового господарства тепер може грати лише допоміжну роль у процесі суспільного відтворення, лише як один з складників світового ринку, і його ніяк не можна віднести до актора змін.. Таким чином, у контексті впливу національної держави на економічні процеси, необхідно говорити про "регульований ринок", що підкоряється вимогам світового ринку.

Отже, після розпаду СРСР перед владною елітою незалежної України постало завдання перевести централізовану планову економіку на ринкові рейки, включити її в систему світового ринкового господарства, знайти для неї там відповідну нішу.

Корумповані еліти, неефективний менеджмент пострадянського простору не дозволяє світовим економічним акторам планувати свої проекти на цій території. Процес глобалізації має змішаний характер, оскільки ініціюється, як державами ОЕСР, так й наднаціональними бізнес-угрупкуваннями. МВФ, ВБ та режим СОТ є комунікативною системою геоекономічної експансії.

---

¹⁴ Качуков Р., Савка А. Мировое хозяйство и тенденции интеграции // Экономист, №7, 2005

Москва втратила важелі реального впливу на еліти колишнього СРСР, оскільки власне російські пріоритети є важкозрозумілими для самих росіян. Європейський Союз цілеспрямовано консолідує потенціал Старої Європи, використовуючи імпульс державотворення сателітів Кремля. Азійський світ зберігає традиційні етно-конфесійні орієнтації у відповідності до позиції Саудівської Аравії, Індії, Японії та Китаю.

Саме досвід комуністичного Китаю залишається найбільш адекватним завданням української трансформації. Це стосується, насамперед, стратегії технологічної модернізації виробництва через реінвестування прибутків експортно-орієнтованих галузей у високотехнологічні сектори нової економіки.

Відносини між центром і периферією глобальної економічної системи характеризуються нееквівалентністю обміну. За будь-яких умов, фінансовий капітал країн G7 перевищує конкурентні можливості «іншого світу». Нав'язуючи периферії умови руху капіталу (через механізм позик МФО), та змушуючи обмінювати не відновлювані природні ресурси на долари, ці держави на власний розсуд формують соціально-економічну модель функціонування економічних систем будь-якої держави. Цей процес прямо чи опосередковано пов'язаний з контролем над інститутами державної влади, з мотивацією владних еліт на загал. В кінцевому підсумку, монетарна політика держави «прив'язується» до зовнішньоекономічних завдань (зовнішня заборгованість, енергетична залежність, експортна кон'юнктура)— національна економіка втрачає свій визначальний суттєвий сенс — задоволення соціальних потреб власних громадян. Будь-який інтеграційний проект є не прийнятним для нашої держави з огляду на економічні, політичні, соціальні втрати її громадян. Саме на цьому ґрунті будується недовіра громадян до зовнішньополітичних проектів як представників влади, так само й опозиційних сил. Заангажованість представників різних політичних сил, їх відданість інтересам тих чи інших закордонних фінансово-промислових угруповань піддають сумніву адекватність їх зовнішньополітичних проектів.

Процес трансформації від радянської планово-адміністративної економіки до сучасної ринкової соціально-орієнтованої ще не завершено. Між тим, не можна не визнати, що досвід американських експертів, фінансова, технічна, організаційна допомога Сполучених Штатів в свій час суттєво наблизила Україну до норм і стандартів ринкової економіки. Реалізація визначеного Президентом як пріоритетного євроатлантичного вектору вітчизняної зовнішньої політики у контексті суттєвих змін американської економічної політики, вимагає від керівництва держави вкрай виважених кроків.

Україна визначила свої пріоритети — розбудова правової демократичної держави з конкурентоспроможною, соціально-орієнтованою ринковою економікою. Для держав, що зараховують себе до індустріальних, що саме по собі давно вже не є синонімом передового або сучасного економічного устрою, не може бути актуальною

проблема продовольчої безпеки або схожі з нею соціально-економічні проблеми. Забезпечення громадян всім необхідним на мінімально припустимому рівні — аксіоматичний фактор сучасного розвитку цивілізації. Це стосується будь-якої держави, без огляду на політичну систему.

Можна стверджувати, що новий етап у розвитку світового ринку товарів і послуг характеризується, насамперед, зростанням розриву між технологічним укладами, системою розподілу матеріальних та духовних благ й життєвою мотивацією між країнами ОЕСР та «іншим світом». Глобальні проблеми міжнародного співтовариства — голод, хвороби, безграмотність в ХХІ столітті поступово втрачають свій планетарний сенс. Вектор розвитку господарських системи розвинених країн фактично веде до відчуження населення інших держав від актуальних соціокультурних трендів.

1. 2. Соціокультурні трансформації постіндустріального світу

Однією з ключових особливостей постіндустріального етапу розвитку людства є фактична відсутність ідеологічного забарвлення суспільних процесів. Автор концепції постіндустріального суспільства американський соціолог Д.Белл сформував класичне визначення нового соціально-економічного та соціокультурного етапу в історії людства:

«Якщо індустріальне суспільство засноване на машинній технології, то постіндустріальне суспільство формується під впливом технології інтелектуальної. І якщо капітал і праця — головні структурні елементи індустріального соціуму, то постіндустріальне суспільство формується під впливом технології інтелектуальної»¹⁵.

В постіндустріальному світі реальний зміст політичних та економічних процесів досить часто лише опосередковано впливає на стан суспільної свідомості. Телебачення та інші ЗМІ формують уяву глядачів про нову реальність. Головним критерієм усвідомлення реципієнтом реальності є власне її поява на телеекрані. Насильство, деструктивні прояви на загал культивуються телебаченням в якості запобіжного заходу духовної пустки. В цьому контексті необхідно вирізнити **найголовнішу**, на наш погляд, **пересторогу постіндустріального суспільства — невідповідність між продуктивністю праці, енерго-, матеріалоємністю виробленого продукту та його ринковою ціною**. Більше того, не існує адекватного взаємозв'язку між участю окремих людей, цілих націй у виробничому процесі та рівнем їх соціального забезпечення, якістю життя на загал. Все це не відповідає таким фундаментальним загальнолюдським поняттям, як справедливість, порядність. Стрибки цін на енергоносії, коливання світових валют, різкі зміни котувань цінних паперів на фондовому ринку досить часто спричиняються суто суб'єктивними висловлюваннями окремих політиків, спланованими акціями окремих акторів постіндустріального ринку на кшталт Дж.Сороса.

---

¹⁵ Бэлл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. М. Академия, 1999

Відомий французький філософ Ж. Бодріяр, розглядаючи питання функціонування постіндустріального суспільства, визначив його головною особливістю суто символічний зміст всіх міжлюдських відносин. Бодріяр переконаний, що еволюція Західного світу у соціокультурному сенсі являє собою послідовну зміну трьох стадій:

- на першій домінували повсякденні, побутові цінності;
- у другій цінності виступали як засіб обміну;
- на третій стадії цінності перетворилися в символ.

Наприкінці XX століття з'явилася фаза дифузії, дроблення — втрати системи соціокультурних координат. Наслідком цієї втрати стала неможливість реально визначити, що є добро або зло, істинне або помилкове. На думку французького філософа, зараз речі та ідеї існують автономно й ефективно відтворюють самі себе, але сутнісний зміст в цьому процесі людині збагнути неможливо.

У силу своєї природи людина не має прямого контакту із суспільною думкою — вона може особисто ознайомитися тільки з думкою іншої людини. Суспільна думка — одна із визначальних підвалин інформаційного простору. Про зміст суспільної думки люди довідаються зі ЗМІ, причому рейтинг джерела інформації вважається її єдиною об'єктивною характеристикою. Картина суспільної думки, створена на основі рейтингів, впроваджується у свідомість електоральної одиниці, **яка завжди підсвідомо ототожнює себе з більшістю, оскільки в масовій свідомості саме більшість є носієм моральної істини**. Відомо, що серед технологій, використовуваних в PR, є методики примусового керування свідомістю, такі, як нейролінгвістичне програмування (НЛП). Талановитий «комунікатор» на кшталт Р. Рейгана або В. Жириновського користується технікою НЛП неусвідомлено. Тому до таких людей не може бути претензій — вони свої природні здібності використовують інтуїтивно. Але зовсім інша справа, коли методики маніпулювання вивчаються й застосовуються свідомо. Ми говоримо про такі технології НЛП, як reframing, confusion (розрив шаблону), double bind і більше серйозних. Найбільших успіхів глобалізація досягла в тому, що має відношення до відносно недорогих культурно-споживацьких благ: моди, напоїв, фаст-фуду, поп-музики, телебачення та кінофільмів. Адаптуючись до локальних умов, культура споживання руйнує багато місцевих норм і ритуалів, які керують такими важливими соціальними сферами, як шлюб, відносини батьків з дітьми та контроль над жінками. Глобалізація несе капіталістичне споживання у приватне життя¹⁶.

В цьому контексті актуальними є наступні запитання:

1. Чи відповідає такий стан справ завданням української трансформації ?
2. Як зробити PR-технології повністю прозорими для суспільства й чи можливо це?

---

¹⁶ Манн М. Глобалізація як глобальний конфлікт// Економіка знань: виклики глобалізації та України. НІСД, К., 2004

3. Чи можна створити незалежну структуру, яка інформувала б суспільство про вплив на свідомість населення PR-технологій та запобігала негативним наслідкам цього впливу?

Використання різноманітних технологій психологічного впливу у постіндустріальному світі виконує завдання легітимізації у суспільній свідомості, як ціни, так і власне необхідності того чи іншого товару. «Товаром» у цьому контексті є не лише власне вироблений «продукт» чи надана послуга. PR-технології використовуються як засіб «просування» у політиці, культурі та мистецтві, комунікативній сфері, фактично формуючи правила гри людського співіснування.

Реальні політичні й економічні процеси постіндустріального суспільства існують «паралельно» з їх інформаційними образами (іміджами), які цілеспрямовано впроваджуються в свідомість потенційного споживача. Колективна свідомість людей постіндустріального простору перенасичена іміджами, які не відповідають реальності, але живуть власним життям. З економічної точки зору імідж – це комерційний продукт, що має певну вартість, причому вартість тим вище, чим вище ефективність цього іміджу. З іншого боку, суспільство певною мірою вірить в іміджі, вважаючи, що це об'єктивне відображення реальності засобами масової інформації. Але якщо імідж не відбиває реальність, а модифікує її, його вже не можна назвати виключно іміджем. Виникає питання – якщо це образ, то образ чого? Ми маємо справу з феноменом важкозрозумілої природи – відбиттям, що існує незалежно від реального об'єкту. У контексті постіндустріального способу виробництва цей феноменом необхідно характеризувати не як «імідж», а як "віртуальний інформаційний продукт". Саме віртуальні інформаційні продукти й заповнюють центр політичного життя – голосуючи, люди вибирають із запропонованого переліку. Те, що імідж є комерційним продуктом, приводить до того, що відбувається інфляція іміджів. Вони девальвуються, якщо постійно не вливати в них нові гроші. Крім того, вони поступово руйнуються компроматом і перестають взагалі викликати в людях якісь почуття, крім відрази.

Трансформація суспільної системи СРСР в систему, яка не мала зрозумілих принципів та орієнтирів неминуче зумовила пристосування громадян до квазіринкових реалій. Процес трансформації колишніх «радянських людей» девальгував зміст та традиційні функції держави. «Самовиживання» як єдино можлива соціальна парадигма дуже швидко призвела до маргіналізації значної частини населення. *Безумовним і безальтернативним чинником становлення і розвитку незалежної держави є орієнтована виключно на реалізацію загальнонаціональних інтересів політична еліта.*

В Стратегії національної безпеки України наголошується: «Події 2004 року, відомі світові як "помаранчева революція", стали каталізатором демократичного розвитку українського суспільства. Україна впевнено заявила про своє прагнення посісти належне місце в європейській спільноті. Відкрилися нові можливості для реформування основ суспільного життя на демократичних засадах і проведення

суверенної зовнішньої політики. *У суспільстві дедалі глибше укорінюється усвідомлення, що свобода і людська гідність є не тільки загальнолюдськими цінностями, але й наріжним каменем процесів розбудови цивілізованої держави, вироблення та реалізації її зовнішньої і внутрішньої політики, політики національної безпеки».*

Необхідно чітко усвідомлювати, хто є реальним креатором «нової економіки» — в чийх інтересах впроваджуються все нові й нові інновації. В зв'язку з тим, що держава крок за кроком втрачає свої традиційні соціальні функції, не існує об'єктивного взаємозв'язку між економічним та соціальним розвитком.. Загрозу становить неконтрольоване переміщення робочої сили. Масова міграція населення, що здобуває глобальний характер, перетворюється в серйозне джерело загострення соціально-економічної ситуації в світі. За даними ООН, вже у 1995 році за межами рідних країн проживало 125 млн. чоловік. Дестабілізуючими факторами є нові форми зайнятості (індивідуалізація умов найму, тимчасові контракти) і глобалізація ринку робочої сили. Приплив дешевої робочої сили ззовні загострив конкуренцію на ринку праці розвинених країн, що привело до ускладнення міжетнічних відносин і росту націоналізму в цих країнах. Негативні наслідки вільного переміщення робочої сили вже давно оцінюються як потенційна небезпека, а сьогодні в багатьох країнах вона вважається цілком реальною. Тому майже всі держави ввели ті або інші форми контролю над вільним переміщенням робочої сили. Але слід зазначити, що найбільш підготовлена, кваліфікована робоча сила, що представляє високу цінність для постіндустріального ринку товарів і послуг, відрізняється насамперед високою мобільністю й спроможністю ефективно відшукати свою ринкову нішу. В умовах глобалізації всі країни спробують залучити талановитих фахівців і кваліфікованих працівників, охоче надавши їм візи й впустивши на свій ринок.

Однією з визначальних особливостей постіндустріального етапу розвитку людської цивілізації є поступове відчуження все більш широких верств населення від традиційного виробничого процесу. Це пов'язано не тільки з характерною для другої половини ХХ століття автоматизацією тих чи інших виробничих ланок. Постіндустріальна парадигма світового поділу праці фактично витісняє на периферію цивілізаційного розвитку не лише окремі маргінальні групи людей. Мануель Кастельс впроваджує поняття «*Четвертий світ*» — *люди і території, які втратили свою цінність з точки зору магістральних інтересів інформаційного капіталізму.* Відомий американський економіст виділяє наступні категорії людей, неадекватних вимогам нового часу:

- *не представляють цінності ні як виробники, ні як споживачі;*
- *не мають або освіти, або відповідних навичок;*
- *непридатні фізично чи ментально;*

- *не маючи змоги оплатити житло, опинилися на вулиці і були «поглинені» нею;*
- *не знаючи як дати собі раду, стали наркоманами чи алкоголіками;*
- *були змушені зайнятися продажем тіл і душ для того, щоб вижити, — вони пропонують себе, задовольняючи будь-які бажання клієнтів;*
- *зайнявшись кримінальною економічною діяльністю, були спіймані в її те-
нета і стали «мешканцями» зростаючої планети криміналітету* (до складу якої входить близько 3% дорослого чоловічого населення США)¹⁷.

На наш погляд, на зміну ідеологічній «холодній війні» між Сходом та Заходом другої половини XX століття та міжконфесійному протистоянню по вісі «Північ—Південь», постіндустріальне суспільство розділило людство без будь-якої очевидної «прив'язки» до нації, території чи вірування. *Кожен новий технологічний виток закономірно вириває з тканини соціально-економічних відносин нові професії, що закономірно маргіналізує окремі суспільні верстви, нації та (навіть) країни.*

Таким чином, неможливо здійснити перехід до нової економічної формації без зміни ключових акторів національної економіки та (відповідно) політичного життя. Суперечливий, але на загал позитивний сценарій трансформації української економіки до вимог постіндустріального світу полягає в тому, що інститути незалежної держави та ринкової економіки формуються з «чистого аркуша» *на основі консенсусу нації стосовно неможливості збереження геополітичного проекту «Радянський Союз» та квазі-національного утворення «радянський народ».*

Трансформація держави завжди пов'язана з прагненням національної еліти вивести націю з занепаду. Кращі представники нації відчують відповідальність за стан справ і починають радикальні реформи. Безумовно, будь-яка праця, тим більше державотворення, не може бути кваліфікованою без само-вмотивованості. Роль та місце держави в житті людини визначає ступінь її адаптованості до вимог та викликів суспільства.

В цьому контексті необхідно враховувати специфіку сучасної ролі та місця національної держави, не лише в економічному, але й соціокультурному сенсі. Родинні, общинні, регіональні зв'язки, що сформували своєрідний господарський устрій зберігаються. Нація повинна розуміти сутність перетворень зсередини — реформатори повинні уособлювати націю. Один з найбільш авторитетних економістів Латинської Америки, засновник Інституту свободи і демократії перуанець Ернандо де Сото, узагальнивши досвід трансформації країн Третього світу, визначає найбільш суттєві умови цього процесу: «Мы нуждаемся не столько в том, чтобы стать экономически независимыми от Запада, то есть не быть вовлеченными в мировую торговлю или движения капитала, сколько «идеологически», то есть начать самим определять, что нам в наибольшей степени необходимо. Мы должны, чтобы начать развиваться, четко

¹⁷ Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація та соціальний розвиток// Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. НІСД, К., 2004

определить наше место и обозначить «стартовую позицию»...Основой для реформ должны стать не абстрактные философские представления о справедливости и не аргументы, основанные на экономической целесообразности, а сложившийся в обществе консенсус относительно исторически сложившихся прав владения. Важна начальная точка процесса; дальше он начинает развиваться естественным и неостановимым образом...И вскоре встает вопрос: если я явлюсь собственником этого участка, может ли государство его использовать по своему усмотрению. Дальше поднимается проблема: а что я вообще должен государству? Какие налоги я готов платить? Так начинается процесс самоорганизации общества, в ходе которого оно только и может поступательно развиваться»¹⁸.

Єдиною реальною альтернативою втрати державою своїх соціокультурних функцій, перетворенню її громадян на виключно споживачів глобальної торгівельної мережі є цілеспрямована державна гуманітарна політика на основі традиційної етнічної культури. Соціально-економічні питання та особливості політичного устрою держави, в зв'язку з цим, є похідними від домінуючої в суспільстві культурної парадигми.

Можна виокремити наступні сценарії культурної трансформації пострадянського простору:

1. Повернення до визначального, первинного цивілізаційного простору (країни Балтії в Європу, Центральна Азія – ісламський світ)
2. Реанімація Російської імперії – традиційного центру слов'янських націй.
3. Поступове стирання соціокультурних відмінностей нації, втрата державою своїх визначальних функцій-утвердження парадигми «світу ТНК»¹⁹.

Найбільш реальним є еволюційний сценарій поступових змін радянського способу життя у європейську соціокультурну площину. Ситуація є вкрай складною. П'ять поколінь громадян Української радянської соціалістичної республіки в складі СРСР жили в умовах відсутності не лише ринкової економіки, демократичних прав і свобод. На теренах колишньої Російської імперії цілеспрямовано формувалась принципово відмінна від традиційних націй спільнота – радянський народ. Ключовими складовими цього феномену є:

- русифікація більшості сфер суспільного життя;
- атеїзм;
- ідеологія соціалістичного будівництва;
- етика соціалістичного співжиття.

Всі ці чинники впроваджувались радянською державою насильницькими засобами в умовах т.зв. «залізної завіси», що фактично унеможливлювало реалізацію іншого способу життя.

¹⁸ Эрнандо де Сото: «Единого западного пути развития не существует»// Независимая газета, №177, 2005

¹⁹ Бачення цього процесу див. в нашому дослідженні: Шевцов А.І., Мерніков Г.І. Україна в геоекономічній парадигмі світу ТНК, Дніпропетровськ, 2004

«В кінці XX століття була можливість створення потужного союзу дійсно незалежних держав, які добровільно об'єдналися на основі стратегічних інтересів. Перебудова дозволила зупинити ще одну світову війну. Якби не було перебудови, то б було збережено панування тоталітарної ідеології. Панування Сталіна базувалось на знищенні людей, що мислять самостійно»²⁰.

Однієї із ключових проблем глобалізації, яку фактично завжди обходять експерти, є потенційна глобальна нестабільність через взаємозалежність національних економік на світовому рівні. Локальні економічні коливання або кризи в одній країні можуть мати регіональні або навіть глобальні наслідки. Україна на рубежі тисячоліть опинилась в ситуації соціокультурної розгубленості.

В зв'язку з цим, популярною стає точка зору, що глобалізація неминуче призведе Україну до економічного провалля. Цим особливо спекулюють представники т.зв. «зелених», інші маргінальні лівацькі політичні сили. На разі напередодні парламентських виборів наводився хрестоматійний приклад «ТНК Benguet Mining експлуатує Філіппіни»:

«В поисках золота компания проделала глубокие разрезы в горах, уничтожила деревья и верхний слой почвы, сбросила гигантские кучи камня в местные реки. Из-за истощения почв и источников воды, люди, живущие в этом районе, не могут теперь получать достаточные урожаи риса и бананов для пропитания, и вынуждены добывать воду из дальних источников. Усугубляет ситуацию цианид, использующийся корпорацией для отделения золота от камня. Когда остатка горных пород и цианид попадут в океан, они уничтожат коралловые рифы и рыбу, которой кормятся тысячи жителей побережья. Можно с уверенностью предположить, что издержки, которые вынуждено платить местное сообщество, лишённое нормального уклада жизни, будут гораздо больше, чем прибыль, полученная компанией и ее платежи в местный бюджет»²¹.

Безумовно, корумповані національні еліти формують правила гри наближеним до них бізнес-угрупованням. Однак, це жодним чином не пов'язано з перевагами економічної самодостатності та противагами наднаціональним корпораціям.

В умовах глобалізації, ізоляціоністські настрої, ілюзії самодостатності й унікальності національного економічного комплексу не лише не можуть бути альтернативою пошуку власного місця у глобальному поділі праці, але є вкрай небезпечними. Така система поглядів є контр-продуктивною, оскільки консервація ситуації призведе до втрати будь-яких шансів вийти на світовий ринок товарів і послуг. Окрім закріплення принципово різних стандартів життя, це призведе до остаточного позиціонування України як індустріально-аграрної держави.

---

²⁰ Інтерв'ю Ч.Айтматова Frankfurter Allgemeine Zeitung, серпень 2005

²¹ Глобализация экономики глазами зеленых: путь, ведущий в пропасть// Днепропетровск. Новости, факты, комментарии.2006

Ключовою соціокультурною ознакою постіндустріального суспільства є поступова девальвація традиційних цінностей. Зростання впливу ЗМІ на всі сторони життя населення формує ідеологію споживання в якості єдиного можливого змістовного сенсу співіснування. Відбувається трансформація ціннісних орієнтацій суспільства з площини моралі та духовності у контекст реалізації життєвих сценаріїв успішності. Національна держава втрачає важелі впливу на свідомість населення через традиційні інститути виховання та освіти. Поступово нівелюються етнокультурні та етноконфесійні відмінності між населенням держав, що ввійшли у глобальну систему постіндустріального обміну товарами та послугами. Для актора сучасного ринкової економіки визначальними чинниками успішності є мобільність, спроможність швидко адаптуватись до змін кон'юнктури. «Прив'язка» до національної території, необхідність реалізовувати соціокультурні, екологічні програми впливають на ефективність бізнес-проектів. Для України проблема трансформації населення до реалій постіндустріального суспільства ускладнюється у зв'язку з фактичною відсутністю реального досвіду державотворення та спричиненим тотальною русифікацією за часів СРСР всіх сфер суспільного життя низьким рівнем національної культури та мистецтва. Економічні реформи в державі лише в незначній мірі були підкріплені змінами у соціокультурній площині. Саме відсутність цілеспрямованої державної політики у сфері національної освіти та культури у зумовило певне соціокультурне протистояння Сходу і Заходу після подій Помаранчевої революції. Поглиблення інтеграції української економіки в постіндустріальний гео економічний простір неминуче позначиться на системі мотиваційних очікувань громадян України у контексті посилення змістовного сенсу професійного успіху. Традиційні суспільні цінності українського суспільства за цих умов поступово втрачатимуть своє визначальне, консолідуюче для української політичної нації значення.

II. Гео економічні актори 21 століття

2.1. США — єдина світова наддержава в нових умовах.

Необхідно говорити про феномен глобального американського лідерства як один з ключових чинників сучасної гео економічної парадигми. Зовнішня політика США на межі століть є відображенням домінуючого статусу цієї держави у світових процесах. З.Бжезінський зазначає: «На заре XXI американська мощь достигла беспрецедентного уровня, о чем свидетельствует глобальный охват военных возможностей Америки и ключевое значение ее экономической жизнеспособности для благополучия мирового хозяйства, инновационный эффект технологического динамизма США и ощущаемая во всем мире притягательность многоликой и часто незатейливой американской мас-

совой культуры. Все это придает Америке не имеющий аналогов политический вес глобального масштаба. Плохо это или хорошо, но именно Америка определяет сейчас направление движения человечества, и соперника ей не предвидится»²².

Серед комплексу чинників реалізації геополітичної потуги США, як єдиної світової наддержави необхідно виділити:

1. Зусилля американської дипломатії — одного з неформальних центрів прийняття рішень для більшості країн Третього світу.
2. Лідерство США у міжнародних фінансових та безпекових інституціях.
3. Впровадження американського способу життя в якості універсальної системи загальнолюдських цінностей.
4. Спроможність збройних сил діяти в будь-якій точці земної кулі з метою захисту національних інтересів США.
5. Пріоритет рішень органів державної влади Сполучених Штатів над нормами міжнародного права.

Окремою проблемою залишається спроби контролю за діяльністю наднаціональних бізнес-угруповань.

Місце та роль США в геополітичних та геоекономічних процесах змінювались адекватно зростанню воєнно-політичної та фінансово-економічної ваги держави. Перемога у Другій світовій війні та (особливо) реалізація «Плану Маршала» для країн Західної Європи стали підґрунтям формування біполярної системи протистояння демократичного, ринкового Заходу з тоталітарним Сходом. Виступ президента Р.Рейгана у британському парламенті 1982 року, в якому Радянський Союз було названо «Імперією зла», яка несе загрозу цивілізації й повинна бути знищена за будь-яку ціну, остаточно визначив місію Сполучених Штатів — лідера Західного світу. Беззаперечна перемога США у «холодній» війні призвела не лише до ліквідації «Організації Варшавського договору» (повернення соціалістичних країн ЦСЄ до традиційних європейських цінностей) й розпаду СРСР (поява Нових незалежних держав на теренах колишньої Російської імперії), але й продемонструвала всьому світу (американським платникам податків насамперед), що ***місія Сполучених Штатів як світового арбітра не лише має право на існування, але, з певними обмеженнями) носить безальтернативний характер.*** Про це, зокрема, на початку 90-х років заявив провідний ідеолог «панамериканізму» Г.Кіссінджер: « На зміну періоду холодної війни прийшов Новий світовий порядок. Сполучені Штати Америки, як єдина наддержавна свідомо бере на себе місію поширення й захисту демократії у всьому світі». Процес набуття США статусу світового арбітра — само-ідентифікація американської геополітичної потуги є наразі чергою денною міжнародних відносин початку ХХІ століття. Не буде великим перебільшенням сказати, що глобалізація є прямим або (та) опосередкованим процесом реалізації національних інтересів США у світі.

---

²² Бжезинский З. Выбор: мировое господство или глобальное лидерство. М., 2004

В американському експертному співтоваристві вирізняють наступну ієрархію завдань та механізмів їх реалізації на міжнародній арені для США:

1. Забезпечення безпеки й розвитку в світі:

- перешкоджання розповсюдженню ядерного озброєння;
- контроль над використанням звичайного озброєння, військовою організацією інших країн на загал.

2. Глобальні економічні процеси:

- боротьба з голодом;
- міжнародна кооперація у розвитку сільського господарства;
- розвиток енергоресурсів.
- екологічні питання.

3. Бізнес-проекти американських корпорацій:

- безперешкодний доступ до енергоносіїв;
- створення робочих місць на території США;
- захист американських економічних інтересів у світі.

4. Захист американських цінностей:

- боротьба з поширенням наркотичних речовин;
- контроль за трудовою міграцією до США;
- захист прав людини в інших країнах;
- запровадження демократичних форм державного устрою по всьому світу.

5. Воєнно-політичне та військове домінування:

- забезпечення безумовної військової переваги США над будь-якою державою або коаліцією держав;
- гарантована безпека держав-союзників;
- зниження військового потенціалу Росії;
- налагодження співпраці з потенційними конкурентами за світове лідерство (Індія, Китай).

Таким чином, перелік сценаріїв зовнішньополітичного позиціонування для держав, які претендують на статус впливових на регіональному чи міжрегіональному рівні, вкрай звужується:

1. Пошук власного місця в геоekonomічних проектах США.
2. Конфронтація, виклик американському гегемонізму.

Нейтральність, позаблоковість, т.зв. «багатовекторність» та інші форми квазі-незалежного зовнішньополітичного курсу можливі лише для країн «периферії» світу ТНК, «освоєння» яких неефективне за фактом їх географічного розташування.

Загальноновизнаним традиційними союзниками США залишаються Великобританія та Ізраїль. Саме ці держави зберігають власні «геополітичні домени» й (до певної міри) автономні геополітичні стратегії.

Статус єдиної світової наддержави з фактично необмеженими фінансовими, воєнно-політичними та військовими можливостями, однак не гарантує Сполученим Штатам тотальної гегемонії у світових процесах на необмежений час.

2.2 Господарський комплекс США — «нова економіка» й реальний сектор

Діяльність американських корпорацій залишається одним з визначальних факторів розвитку «нової економіки» — економічної основи постіндустріального суспільства. Саме в США виник феномен «нової економіки», який характеризується, «незвичайними змінами й зростанням економічних показників (швидким зростанням продуктивності праці, підвищенням доходів, низьким рівнем безробіття та низькою інфляцією), викликане комбінацією взаємопов'язаних чинників: досягнення науково-технічного прогресу, зміни методології ведення бізнесу та вдосконалення економічної політики»²³.

«Постіндустріальна революція» в США визначила нові вартісні пропорції у торгівельно-економічній ієрархії. Менеджмент, маркетинг, реклама, супроводження товару до покупця на загал замістили в ієрархії американського господарського комплексу виробництво промислової та сільськогосподарської продукції. Зміна вартісних та (відповідно) цінових еквівалентів на ринку саме й визначило феномен «нової» ІТ-економіки, ключовою характеристикою якої є «де-матеріалізація» («віртуалізація») економічної системи суспільства. Домінування сфери обігу над сферою виробництва є основою глобалізації — економічне зростання, в першу чергу, залежить від швидкості переміщення інформації у глобальних мережах. Саме *«нова економіка Сполучених Штатів» (разом з глобалізацією ринку товарів і послуг) у визначальному ступені вплинула на порушення рівноваги між вартісними характеристиками товарів між сферою вжитку й сферою обміну. Матеріальне виробництво «віртуалізується» саме на теренах США, Японії, деяких інших країн ОЕСР оскільки стабільність їх економічної системи залежить від змін на світовому фондовому ринку.*

Відомий американський економіст Р.Холл зазначає, що після Другої світової війни й до початку 90-х років минулого століття в американській економіці підтримувалась традиційна господарська рівновага між ринковою ціною корпорацій (відображається у котируванні їх акцій та облігацій) та вартістю їх основних фондів. Однак на період 1990-1999 років, співвідношення між ринковою капіталізацією корпорацій та вартістю еквівалентів їх матеріального капіталу виросло до співвідношення «3:1» за рахунок врахування вартості нематеріальних активів корпорацій, що й призвело в кінцевому підсумку до ефекту «фінансової мильної бульки» в американській економіці на межі століть. В 2000 році фондовий ринок «блакитних фішок» (акцій наукоємних, високотехнологічних корпорацій) «луснув»²⁴.

²³ Economic Report of the President — 2001. Washington, 2001

²⁴ Hall R. The Stock Market and Capital Accumulation // "The American Economic Review", December, 2001

Крах «мильної бульки» інформаційної економіки неминуче позначився на інвестиційному кліматі в реальному секторі, стані національного господарського комплексу на загал. Після безпрецедентного за термінами й масштабами в світовій економічній практиці зростання за адміністрації Б.Клінтона, американська економіка несподівано для адміністрації Дж.Буша – молодшого опинилася в стані кризи, яка з перебігом часу та незважаючи на досить радикальні заходи протидії, лише поглиблюється. Про це свідчать наступні макроекономічні показники (станом на 2005 рік):

- державний борг склав 70% ВВП (8 трлн., дол.);
- торгівельний дефіцит — 706 млрд., дол.;
- позики банків комерційним фірмам — 7 трлн., дол.;
- борги компаній утримувачам корпоративних бондів — 8,5 трлн., дол.;
- заборгованість фізичних осіб за іпотечним кредитуванням — 11 трлн., дол., по споживчим кредитам — 2,2 трлн.;

Занепад переживає американська промисловість, — як традиційні індустріальні сектори (авіаційна та автомобільна галузі) так і актори «нової економіки» (в 2005 про банкрутство оголосили компанії Refco, Calpine, Delphi). На період з 2000 року рівень зайнятості в промисловості США знизився на 3,1 млн., робочих місць.

В експертному середовищі США наразі домінуючою є теза, що безпрецедентний профіцит американського бюджету, зростання продуктивності праці й низький рівень безробіття епохи Б.Клінтона, пов'язані виключно зі сферою ІТ-технологій. Саме виробництво комп'ютерів, програмного забезпечення, процесорів, мультимедійних засобів, розробка, підтримка та вдосконалення Internet призвели до зростання трьох ключових галузей «Нової економіки» Сполучених Штатів — оптова, роздрібна торгівля й банківська сфера.

Таким чином, можна стверджувати, що здобутки інформаційних технологій слугують в якості засобів розповсюдження, обігу, сервісного обслуговування матеріального виробництва. Власне промисловість, сільське господарство й транспорт традиційно залежать від енергоносіїв, людського ресурсу, політичних та геополітичних чинників.

Крах *віртуальної могутності «нової економіки» вплинув на традиційні сектори американської економіки у контексті повернення до реальних вартісних характеристик корпорацій*. За даними американських дослідників виробничий сектор економіки США зазнав суттєвих змін насамперед через зниження інвестиційної привабливості машинобудування, енергетики, сільського господарства, транспорту.

Саме тому, з кожним роком зростає частка імпорту товарної продукції у сфері споживання. Так для переробної промисловості США частка імпортованої продукції склала у 2005 році 23,6%. Таким чином, можна стверджувати, що ініційований американськими корпораціями «інформаційний» етап світової економічної трансформації носить майже виключно «віртуальний» характер й негативно вплинув на реальний сектор економіки Сполучених Штатів. Відомий російський економіст О.Зуєв в зв'язку

з цим зазначає: «Эйфория завершилась обвалом бессмысленно разогретого рынка и крахом этой экономики. Этот крах лишь подтвердил состояние кризиса перепроизводства знаний, суть которого в производства никому не нужных знаний, как, например, программ бессмысленных виртуальных бизнесов, что, собственно, и составляло основной предмет «новой экономики». *«Новая экономика» выявила рациональное зерно информационных технологий, но оказалась паллиативной мерой, которая не смогла создать новое предметное поле бизнеса и «вздрнуть» инновационный процесс»*²⁵.

Криза «нової економіки» — основи постіндустріального суспільного устрою була викликана, насамперед, органічною невідповідністю між інноваційними можливостями й ринковою інфраструктурою міжнародного ринку товарів і послуг. Не існує наразі реальних, ефективних механізмів впровадження постіндустріальної надбудови до традиційних базисних характеристик реального сектору.

Республіканська адміністрація Дж.Буша—молодшого не знайшла адекватних механізмів подолання наслідків краху «Нової економіки». Головними чинниками подолання рецесії 2001 року стали інвестиції в сектор домашнього господарства, зростання бюджетних видатків на оборону. Традиційно більш важливі у довгостроковій перспективі інвестиції приватного сектору, експорт товарів і послуг, видатки федерального бюджету та бюджетів штатів у соціально-економічній сфері не стали чинниками «оздоровлення» національної економіки.

Про стан та перспективи американської економічної системи свідчить той факт, що в 2005 році від'ємне сальдо торгівельного балансу США перевищувало 85% сумарного позитивного балансу у зовнішній торгівлі всіх інших країн світу. За цих умов, Сполучені Штати змушені рефінансувати зовнішній борг за рахунок всього іншого світу — на кінець 2005 року більше 2/3 облігацій федерального казначейства перебувало в руках закордонних центральних банків та фінансових компаній.

Використання традиційних макроекономічних механізмів (зниження процентної ставки за кредитами, девальвація курсу долара по відношенню до інших світових валют та інш.) не дає можливості федеральному уряду хоч частково знизити рівень бюджетного дефіциту. Саме тому, на чергу денну політики США вийшов пошук нових позаекономічних засобів покращення ситуації в національній економіці.

2.3. Російська Федерація — на шляху до відродження наддержави

Зміст та стратегічні вектори розвитку економіки Російської Федерації в значній мірі залежать від внутрішньої мотивації найвищих посадовців Кремля. За умови недосконалості інститутів ринкової економіки й громадянського суспільства, саме держава бере на себе їх основні функції. З певними застереженнями можемо говорити

²⁵ Зуев А. Электронный рынок и «новая экономика»// Вопросы экономики, №2, 2004

про те, що органи державної влади стали в Росії самостійним економічним актором, який формує «дорожню карту» соціально-економічних процесів, виходячи з потреб своїх бізнес-проектів. Крім того, однією з найважливіших характеристик російської моделі економічного розвитку є традиційний пріоритет реалізації геополітичних та геоекономічних проектів над вирішенням внутрішньо-російських соціально-економічних проблем. Російська Федерація, як спадкоємець СРСР, намагається відновити статус одного з головних акторів, якщо не євразійського, то, хоча б, пострадянського простору. Саме тому, для України врахування російського фактора є життєво-необхідним.

На думку більшості експертів, головним завданням другого терміну президентства В.Путіна залишається повернення Росії статусу світової наддержави, що цілком відповідає мотиваційним очікуванням її населення. В своїй промові на Мюнхенській міжнародній конференції з питань міжнародної безпеки В.Путін наступним чином визначив роль та місце Російської Федерації в новій геополітичній реальності²⁶.

«1. Росію постійно вчать демократії. Але ті, хто нас вчить, самі чомусь вчитися не дуже й хочуть. Для сучасного світу однополярна модель не тільки неприйнятна, але й на загальне неможлива. Модель є непрацюючою, тому що в її основі не має й не може бути морально-етичної бази сучасної цивілізації.

2. Ми все більше бачимо нехтування основними принципами міжнародного права. Більше того, фактично вся правова система однієї держави, насамперед, звичайно, Сполучених Штатів, перетнула національні кордони у всіх сферах: в економіці, політиці, гуманітарній сфері — й нав'язується іншим державам.

3. Сукупний ВВП Індії та Китаю за паритетом купівельної спроможності наразі вже вищий, ніж у США. Підрахований за цим же принципом ВВП держави групи БРІК — Бразилія, Росія, Індія та Китай — перевищує сукупний ВВП Європейського Союзу. За оцінками експертів, в історичній перспективі цей розрив буде лише зростати. Переконали, що економічний та політичний потенціал нових світових центрів обов'язково буде конвертований у політичний вплив й цим самим закріпить багатополарність.

4. Однією з найголовніших тем, що впливає на глобальну безпеку є боротьба з бідністю. З одного боку, на різні програми допомоги найбіднішим країнам виділяються значні фінансові ресурси. Але, досить часто, ці ресурси виділяються під проекти «освоєння» компаніями тих же країн-донорів. В той же час, з іншого боку, у розвинених країнах зберігаються субсидії в сільському господарстві, обмежуючи для інших доступ до високих технологій. Таким чином, однією рукою роздається «гуманітарна допомога», а іншою — не лише консервується економічна відсталість, але й збирається прибуток».

Мюнхенською заявою В.Путін відкрито протиставив геополітичній гегемонії Сполучених Штатів російський проект «багатополярного світу». На думку російсько-

²⁶ www.President.Kremlin.ru/text/appears/2007/02/11809/shtml

го президента, реальна альтернатива світовому домінуванню США можлива за умови об'єднання зусиль Росії, Індії, Китаю та Бразилії — країн, які хоча й схожі між собою за рівнем економічного потенціалу, але суттєво відрізняються за внутрішньополітичним устроєм й завданнями зовнішньої політики. Той факт, що президент РФ, розглядаючи сучасну, на його думку, несправедливу та неефективну, відверто проамериканську систему міжнародних відносин, не пропонує співпрацю найбільш економічно розвиненим, демократичним країнам Євросоюзу, Японії та Кореї свідчить про бажання Москви діяти у XXI столітті за власними правилами гри. ***У цій грі, знову, як за часів «холодної війни», на перший план виходить не стільки економічний потенціал та рівень життя населення, скільки воєнно-політичні та військові можливості сторін.***

Усвідомлюючи, що трансформація російської економіки до рівня реальної конкурентоспроможності на світовому ринку товарів і послуг та (відповідно) до відродження статусу Росії як світової наддержави, вимагає здійснення її повномасштабної структурної перебудови й не може бути реалізованою до завершення терміну президентських каденцій В.Путіна, Кремль намагається використати широкий спектр інших, позаекономічних важелів впливу на ситуацію.

У зовнішньополітичній сфері реалізується стратегія повернення Росії у формат світової наддержави. Серед механізмів стратегії ключовими є:

- спроби на основі анти-терористичної риторики й апелювання до ракетно-ядерного потенціалу позиціонувати себе як рівновеликого партнера США та групи G-7;
- офіційна державна підтримка експансії газового монополіста РАО «Газпром» на пострадянському просторі, Євросоюзі та у світі на загал. Використання «енергетичного шантажу» як важеля впливу на ситуацію на євразійському просторі;
- підтримка невизнаних світом політичних режимів Придністров'я, Південної Осетії, Абхазії, як джерело дестабілізації ситуації на пострадянському просторі;
- до російського воєнно-політичного васалітету на разі належать: Вірменія, Білорусь, Таджикистан, Узбекистан та (до певної міри) Казахстан. Відверто антиросійську позицію займає вище політичне керівництво Грузії, Молдови та країн Балтії. Нейтрально-очікувально налаштовані енергетично-незалежні Туркменістан й Азербайджан. Після «революції тюльпанів» Киргизстан перебуває у стані «кризи керованості» й втратив статус самостійного актора;
- інтеграційні проект Російської Федерації на кшталт ЄвроЗЕС, ЄЄП та (навіть) «Союз Росія-Білорусь» виявились виключно імітаційними. Політичним елітам пострадянських держав не було запропоновано проекту, що міг би сприяти вирішенню їх внутрішньополітичних завдань. Єдиною життє-

здатною альтернативною ініціативам Кремля є «Шанхайська група». Втім, у геополітичному трикутнику «Росія — пострадянські республіки Середньої Азії — Китай» саме Пекін є домінуючим актором;

— непрозорий характер приватизаційних схем призвів до формування «п'ятої колони» російського політичного домінування на пострадянському просторі. Пряме втручання найвищого політичного керівництва РФ в перебіг президентських виборів в Україні восени 2004 року, нафтогазові проблеми нової влади засвідчили, що курс України на вступ до ЄС та НАТО, утвердження її політичного та економічного суверенітету на загал є викликом зусиллям політичного режиму Росії.

Наразі президент В.Путін визнає — Росія суттєво відстає від економічно розвинених країн ОЕСР, але й переконаний, що російська економіка демонструє позитивну динаміку на шляху економічної трансформації²⁷:

— *в 2006 році співвідношення іноземних інвестицій в Росію та російських до інших країн світу складало 15/1;*

— *підвищено рейтинг Росії в ОЕСР, з четвертої групи ризику її переведено до третьої;*

— *переговори про вступ до СОТ вийшли на фінішну пряму.*

Найбільш яскравим прикладом відкритості стабільності російської економіки, на думку В.Путіна, є той факт, що до 26% видобутку нафти в Росії належить іноземному капіталу.

Розглянемо, наскільки, з одного боку, російська модель економічного розвитку забезпечує конкурентоспроможність господарського комплексу РФ за реалій постіндустриального світу ХХІ століття, а з іншого — дозволяє реалізовувати глобальні гео-економічні проекти.

Г.Явлінський наступним чином характеризує розвиток російської економіки після рубіжного етапу — дефолту 1998 року: «Российская экономика получила очень мощный толчок к развитию после девальвации рубля в 1998 году: «...легкая промышленность выросла в 1,5 раза, машиностроение — на 35%, химия — на 40%, лесопереработка — на 30%. При этом внутренние цены выросли всего на 4%. Если в 1998 году промышленность "упала" на 5,2%, то в 1999 году выросла на 11%, в 2000 — на 12%. В целом за 1999-2004 годы ВВП вырос на 40%, промышленность — на 45%, инвестиции — на 45%, сельское хозяйство — на 27%. Реальные доходы стали расти с 2000 года и выросли к 2005 году в 1,5 раза. Было создано огромное количество рабочих мест, упала безработица»²⁸

Відомий російський економіст та опозиційний політик переконаний, що головною пересторогою на шляху подальшого зростання російської економіки став: «системный дефицит доверия граждан к государству, а система с опорой на неофициаль-

²⁷ www.President.Krenlin.ru/text/appears/2007/02/11809/shtml

²⁸ Виступ на конференції «Экономический рост: проблемы и перспективы российской экономики»//www.allmedia.ru/newsitem.asp?id=770452

ное право сформировала олигархическую структуру экономики. Около 70% ВВП контролируется несколькими крупными игроками бизнеса. *Господство олигархии – не есть явлением экономики переходного периода, а закономерное следствие существующей хозяйствующей и политической системы. От этого нет конкурентности в экономике, создались огромные барьеры для выхода предпринимателей на рынок, произошла институционализация коррупции*²⁹.

На думку кремлівських ідеологів, одним з найбільш важливих кроків на шляху утвердження статусу світової наддержави повинно стати використання виключно сприятливої експортної кон'юнктури, яка дозволяє направити валютні надходження на радикальне зменшення зовнішнього боргу, *ліквідацію фінансової залежності держави ззовні на загал*.

Міністр фінансів РФ О.Кудрін, аналізуючи боргову політику держави на середньострокову перспективу зазначив, що посилюється курс на зниження зовнішнього боргу на основі використання коштів Стабілізаційного фонду. Відповідно до оцінок Банку Росії, за перші три квартали 2006 року чистий об'єм ввезеного приватного капіталу в Росію склав 27 млрд. доларів США. Продовжилося нагромадження валових міжнародних резервів Банку Росії, які до середини листопада виросли до 277 млрд. доларів США. Однак темп нагромадження резервів у другому півріччі сповільнився. Після короткочасного зниження обсягу Стабілізаційного фонду влітку цього року в результаті виплати боргу Паризькому клубу, до кінця жовтня його розмір збільшився до 76,6 млрд. доларів США. Продовжується процес заміщення зовнішнього боргу внутрішнім. В 2006 році буде використано 57 млрд. рублів, в 2007 – 100 млрд. рублів, в 2008 році – 37 млрд. *В.Путін вважає за необхідне увійти до групи G-8 на рівних з провідними світовими державами*³⁰.

В цілому в російській економіці зберігаються тенденції зростання. Дані держкомстату Російської Федерації в 2006 році (січень-жовтень)³¹ свідчать про зростання окремих складових реального сектору економіки. Насамперед, це стосується сировинних та обробних галузей: видобуток вугілля на 3,4%, нафти — на 2,2%, природного газу — на 2,5%, виробництво електроенергії на АЕС — на 5,8%. Обсяги первісної переробки сирової нафти склали 180,7 млн., тон (105,3%), видобуток газу склав 538 млрд. кубометрів (102,5%). Питома вага експорту нафти в загальному обсязі російського експорту в січні-листопаді 2006р. склала 34,6%, в експорті паливно-енергетичних товарів - 52,4% (у січні-листопаді 2005р., відповідно, 34,8% і 54,4%). Індекс промислового виробництва в 2006р. у порівнянні з 2005р. склав 103,9%, у грудні 2006р. у порівнянні із груднем 2005р. — 101,9%, у порівнянні з листопадом 2006р. — 104,9%.

Знаковою тенденцією 2006 року в Росії стало стрімке зростання банківського сектора. Банківські активи виросли за рік на 32% у реальному вираженні (найшвидше

²⁹ Там таки

³⁰ Кудрин жертвует долларом // Независимая газета, 22 апреля, 2005

³¹ http://www.gks.ru/bgd/free/B04_03/IssWWW.exe/Stg/d020/i020320r.htm

зростання після 1998 року) і досягли 53% ВВП. У результаті загальна ринкова капіталізація акцій російських компаній на кінець 2006 р. перевищила 25 трлн. руб. (приблизно 94% ВВП). Значна частина експортного виторгу (близько 45 з 304 млрд. дол.) "осіла" у Стабілізаційному фонді, 22 млрд. доларів було достроково повернено країнам Паризького клубу. Загальна сума золотовалютних резервів національного банку РФ збільшилася за рік на 121 млрд. дол. і досягла на початок 2007 року 304 млрд. дол. У результаті Росія вийшла по цьому показнику на третє місце у світі після Китаю і Японії.

Разом з тим, *ключовою характеристикою російської економічної системи залишається її орієнтація на використання сприятливої експортної кон'юнктури для сировинних галузей. Головною пересторогою на шляху російської економіки до постіндустріального світу є вкрай незначні внутрішні інвестиції в наукоємні сектори національної економіки.* Рівень фінансування освіти, науки, соціальної сфери на загал не корелюється з надприбутками державного бюджету (див. таблиці).

Доля инвестиций в основной капитал по отраслям (% от общего объема)

	2004	2005	2006-9М
С/Х, охота, лесное хозяйство	4.1	4.0	3.9
Добыча полезных ископаемых	14.8	13.4	19.1
Обрабатывающие производства	16.5	16.8	17.5
<i>Производство пищевых продуктов, напитков и табака</i>	3.3	3.3	3.0
<i>Кокс и нефтепродукты</i>	1.5	1.4	1.8
<i>Машиностроение</i>	0.8	0.7	0.7
<i>Химическое производство</i>	1.3	1.6	2.1
<i>Другие неметаллические продукты</i>	1.2	1.4	1.2
<i>Металлургия, изделия из металлов</i>	3.6	3.8	4.9
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	7.1	6.6	7.0
Строительство	3.6	3.5	3.6
Розничная и оптовая торговля, ремонт автотранспорта и др.	3.6	3.9	2.8
Транспорт и связь	23.1	25.9	26.0
<i>Связь</i>	5.6	5.7	4.6
Операции с недвижимым имуществом, аренда	17.6	16.6	10.8
Здравоохранение и социальные услуги	2.2	2.2	2.2
Прочие коммунальные, социальные и персональные услуги	2.5	2.4	2.3

Источник: Росстат

**Доля прямых иностранных инвестиций по отраслям экономики
(% от общего объема)**

	2004	2005	2006-9М
С/Х, охота, лесное хозяйство	0.9	0.9	1.3
Добыча полезных ископаемых	43.3	30.7	43.3
Обрабатывающие производства	30.9	46.1	18.2
<i>без металлургии, производства кокса и нефтепродуктов</i>	<i>18.7</i>	<i>17.6</i>	<i>17.1</i>
Производство и распределение электроэнергии, газа, воды	0.001	1.1	0.2
Строительство	0.9	0.9	1.7
Розничная и оптовая торговля, ремонт транспорта и др.	10.2	5.9	5.5
Гостиницы и ресторанный бизнес	0.2	0.2	0.1
Транспорт и связь	2.1	1.9	2.7
Финансовая деятельность	3.8	4.5	11.2
Операции с недвижимым имуществом, аренда	6.9	7.1	15.2
Прочие коммунальные, социальные и персональные услуги	0.7	0.6	0.4

Источник: Росстат

Забезпечення нафтогазового сектора та електроенергетики достатнім об'ємом інвестицій, на думку експертів Всесвітнього банку, в середньостроковій перспективі залишиться одним з найголовніших чинників, що визначатиме перспективи розвитку російської економіки. У зв'язку з тим, що вище політичне керівництво Російської Федерації останнім часом дуже обережно ставиться до залучення іноземних інвесторів в розробку нових родовищ вуглеводнів, головним джерелом фінансування розвитку російського ПЕК стане підвищення податкового навантаження на населення.

З огляду на логіку російської, «пост'єльцинської» трансформації, завдання диверсифікації російської економіки повинно стати вирішальним етапом економічної політики В.Путіна:

— 1999-2001 рр. основним завданням Путіна було виведенням країни з фінансової кризи – було збалансовано грошову політику, припинилися неплатежі;

— у 2001-2003 рр. було здійснено структурні реформи (використовуючи високі світові ціни на нафту): знижено ПДВ, зменшена кількість податків, впроваджено 13%-ний податок на доходи фізичних осіб, в цілому податкове навантаження зменшилося на 5-5,5%;

— 2003-2004 роки Путін присвятив урегулюванню відносин з великим бізнесом;

— період 2005-2006 р. характеризувався посиленням ролі держави в економіці й спробам зробити бізнес соціально відповідальним.

Всі ці роки економічне зростання було пов'язано майже виключно з високими світовими цінами на нафту. Тоді як в галузях реального сектора темпи зростання є суттєво нижчими. За даними експертів, в 2005 році обробна промисловість РФ виросла на 5,8%, в 2006 році темпи зростання склали 4,4%. Непогані за міжнародними мірками темпи, за реалій перехідної економіки все ж не дозволяють говорити про якісний прорив на новий рівень конкурентоспроможності.

Разом з тим, благополуччя нафтової галузі загрожує обернутися неблагополуччям інших секторів. Президент В.Путін опинився в ситуації, коли не вирішувати проблему диверсифікації вже не можна. Експерт російського Центра політичних технологій впевнений, що тема диверсифікованості економіки актуальна для В.Путіна й з політичної точки зору. Питання залежності економіки від цін на енергоносії буде дорожньою картою наступною президентської кампанії. У спадкоємця Путіна повинні бути вагомі аргументи щодо цього питання.³²

Процес зростання російської економіки є вражаючим лише з огляду на масштаби економічного спаду 90-х років минулого століття, пов'язаний з сприятливою експортною кон'юктурою й до останнього часу не мав реального економічного підґрунтя в середині країни. Справжній рівень національної економіки визначається її ефективністю, яка в свою чергу залежить від її складових: продуктивності праці, рентабельності активів та рентабельності продукції. Крім того, реальне зростання ВВП неодмінно позначається на рівні життя населення.

Наразі серед десяти галузей російської промисловості лише три змогли перевищити рівень 1990 року. Зростання продуктивності праці проходило у зв'язку зі скороченням кількості працівників. До 1999 року у машинобудуванні та металообробці кількість працюючих зменшилась на 40%, в промисловості на загаль — до 62%. У період 199-2005 років, незважаючи на зростання об'ємів виробництва, кількість зайнятих на виробництві продовжила зменшуватися. На кінець 2005 року в машинобудування збереглося лише трохи більше 30%, в промисловості — 55% від рівня 1990 року.

Ситуацію ускладнюють високі темпи вибування основних фондів. Так у 2003 році промислове обладнання віком 16-20 років складало 22,7%, більше 20 років — 48%. Це свідчить, що *російська економіка може у будь-який момент зупинитись у зв'язку з фізичним вибуттям 2/3 всіх виробничих потужностей*. Не випадково, що за цих умов з кожним роком зростає частка збиткових підприємств. 38,5% російської промисловості закінчило 2004 рік зі збитками, більше 50% всіх промислових підприємств оцінювались експертами як нерентабельні.³³

Таким чином, не зважаючи на тривалі позитивні процеси у розвитку традиційних галузей російської економіки, в міжнародному поділі праці Росія все ще залиша-

³² Президентский аккорд: перед уходом Путин объявил новый экономический курс России// <http://www.russian-news.info/2/17214/>

³³ Россия в цифрах.2005. Краткий статистический сборник. М. 2005

ється переважно експортером енергоносіїв та сировини. **Чи існують об'єктивні переваги на шляху входження господарського комплексу РФ в глобальну систему ІТ-економіки?**

З одного боку, за міжнародними стандартами в Росії зберігається високий середній рівень освіченості населення та відсоток населення з вищою освітою. За часткою науково-дослідних працівників серед населення та відсотком сукупних видатків на НДДКР у ВВП Російська Федерація знаходиться на рівні Німеччини та Південної Кореї, суттєво випереджаючи інші країни групи БРІК. Росія зберегла свої традиційні (часто ексклюзивні) переваги наукоємного виробництва колишнього радянського ВПК у авіа - та суднобудуванні, виробництві засобів протиповітряної оборони. Унікальним є місце Російської Федерації у сфері ядерних технологій. Наразі Москва заявила про те, що володіє «замкненим ядерним циклом» і запропонувала урядам іншим держав приєднуватися на партнерських засадах до російських проектів у сфері «мирного атома».

Втім, досягнення Росії у високотехнологічних галузях майже повністю пов'язані з завданнями забезпечення національної безпеки держави, більша частина НДДКР не викликані потребами національного ринку. За даними Всесвітнього Банку³⁴, майже 60% реалізованих в РФ науково-дослідних розробок фінансувалися державою (в країнах ОЕСР — менше 30%), частка НДДКР у реалізованій продукції на 2006 рік складала лише 2,6% (3,1% — в Бразилії, 3,9% — Індії, 5,9% — Китаї). Суттєвим є відставання Росії за кількістю наукових публікацій на душу населення (2-3 рази менше ніж у Польщі, Індії, Бразилії та Південній Кореї, у 6 разів менше ніж в Німеччині та Іспанії). Після розпаду Радянського Союзу катастрофічно впала кількість запатентованих росіянами винаходів та відкриттів. Наразі кількість патентів на душу населення в Іспанії приблизно у 10 разів більша ніж в Росії, в Південній Кореї — в 60 разів, в Німеччині — в 100 разів.

Останнім часом в російському політикумі сформовано комплекс заходів, які орієнтовані на здійснення радикальних не лише в економіці, але й у суспільстві в цілому — так звані «Національні проекти». Невипадково куратором «Національних проектів» В.Путін призначив одного з найбільш вірогідних своїх наступників на посаді Президента Росії першого віце-прем'єра Д.Медведева. В програмній статті «Национальные проекты: от стабилизации к развитию» Д.Медведев визначає зміст та основні якісні характеристики нової стратегічної ініціативи Кремля: «Сама возможность реализации приоритетных национальных проектов появилась благодаря формированию качественно новых условий развития. **Россия к 2006 году стала другой страной. За время, прошедшее после финансового кризиса 1998 года, удалось решить наиболее острые проблемы обеспечения безопасности и национального суверенитета. Как инвестировать, а не бессмысленно тратить? Какие методы и технологии будут**

³⁴<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/0..contentMDK:20849901~pagePK:146736~piPK:146830~theSitePK:258599,00.html>

у нас работают, а какие - нет? Что делать в первую очередь, а что - потом? Идея национальных проектов появилась как один из ответов на эти и другие злободневные вопросы. Стало очевидно: нельзя упустить время для модернизации России, без которой ей не сохранить себя в жесткой мировой конкуренции. Весь 2006 год проблемы образования, здравоохранения, агропромышленного комплекса и строительства жилья постоянно, в прямом смысле ежедневно, находились в центре внимания государства на всех его уровнях. Наши усилия были подкреплены серьезными ресурсами - политическими, административным и финансовыми»³⁵.

Втім, існуючий рівень фінансування «Національних проектів» наразі не дозволяє очікувати якісного прориву російської науки, освіти, житлово-комунального сектора та агропрому. В 2006 році на реалізацію «Національних проектів» з урахуванням позабюджетних фондів було виділено близько 180 млрд. рублів: «Охорона здоров'я» - 88,4 млрд., «Освіта» - 25 млрд., «Житло» - 60 млрд., «Агропром» - 16 млрд. рублів. За даними Міністерства фінансів РФ реально з бюджету було виділено лише 115 млрд. рублів. Максимальних обсягів фінансування «Національних проектів»³⁶ буде досягнуто у 2008 році, коли планується витратити близько 300 млрд., або 3,8% федерального бюджету. Однак, за підрахунками депутата Державної Думи Росії відомого економіста С.Глаз'єва необхідно щорічно виділяти не менше 500 млрд., рублів лише на проект «Освіта», що дозволить поступово перейти на інвестиційно-інноваційну модель економічного розвитку.

На наш погляд, ключовими пересторогами на шляху формування в Росії адекватного сучасним вимогам постіндустріального ринку товарів і послуг господарського комплексу є:

- домінуючий розвиток сировинних та обробних з низьким рівнем переділу (характерний для індустріально-аграрної парадигми) галузей, орієнтованих на зовнішній ринок;
- незавершеність ринкової інституціоналізації— не існує механізму захисту прав власника та незалежної судової влади на загальне, не діє антимонопольне законодавство;
- спорідненість інтересів акторів великого бізнесу та найвищого політичного істеблішменту, реалізація масштабних бізнес-проектів залежить від закритих схем співпраці невеликої групи наближених до Кремля бізнесменів;
- держава постійно посилює свій вплив у системо-формуючих секторах російської економіки (в тій чи іншій мірі «команда В.Путіна» представлена у всіх найбільш прибуткових бізнес-проектах);

³⁵ www.kommersant.ru/doc.html?docId=736696

³⁶ Л.Пепеляева. Как выполняются и уточняются планы национальных проектов// www.viperson.ru.

- сформована система державного капіталізму жодним чином не сприяє формуванню вільного конкурентного середовища — головного підґрунтя постіндустріального світу;
- низький рівень фінансування науково-технічної сфери закономірно породжує відтік кадрів із секторів ІТ — економіки за кордон, суттєво ускладнює доступ російських підприємств до нових технологій;
- «сірий», неофіційний характер прийняття ключових рішень в російській економіці не дозволяє оцінити, як реальні перспективи розвитку окремих галузей, так й стратегічний вектор розвитку економіки в цілому.

Реалізація проголошеного президентом В.Путіним загальнонаціонального курсу на «подвоєння ВВП», що дозволить наздогнати країни ЄС до 2010 року, безпосередньо пов'язана зі структурною перебудовою російської економіки у контексті її модернізації до вимог постіндустріального суспільства. Наразі зростання російської економіки ґрунтується майже виключно на видобувних експортно-орієнтованих галузях та збільшенні видобутку, що прискорює вичерпання мінеральних ресурсів.

Усвідомлюючи хибність орієнтованої на постійне зростання експорту та сировини стратегії економічних перетворень, вище політичне керівництво Російської Федерації останнім часом зробило ряд заяв про необхідність переходу до інвестиційно-інноваційної моделі економічних перетворень. В цьому контексті знаковим явищем російської внутрішньої політики стали т.зв. «Національні проекти» — спроба В.Путіна направити надприбутки сировинних монополій на реалізацію загальнодержавних довгострокових соціально-економічних програм. Головною пересторогою на шляху реалізації «Національних проектів» є неготовність головних акторів російського бізнес-середовища до зміни мотиваційних імперативів. Успішність «Національних проектів» залежить від спроможності Кремля подолати корупцію, яка ґрунтується на тіньових схемах співпраці представників органів державної влади з бізнес-акторами.

Головну загрозу економічній системі РФ складає старіння основних фондів, недостатні інвестиції в розвиток реального сектору економіки. Закріплення «сировинного» статусу держави може поставити її під остаточний контроль ТНК. Це вимагає від органів державної влади прийняття радикальних рішень щодо подальшої трансформації економіки.

2.5. Американо-російська взаємодія

Розглянемо суттєвий зміст сучасних відносин між США та Російською Федерацією у контексті трансформації України від одного з сегментів загальносоюзного господарського комплексу та квазі-державної союзної республіки до суверенної держави — кандидата на вступ до НАТО та Європейського Союзу. На початку 90-х років Сполучені Штати гарантували політичний суверенітет України як єдину противагу відродженню Росії в якості світової наддержави. Внутрішня політика України, до остан-

нього часу, залишалась поза увагою Вашингтону. Фінансову, організаційну, політичну підтримку Сполучених Штатів отримували політичні сили, які протистояли інтеграції з РФ, російському вектору зовнішньої політики на загал. При цьому США жодним чином не протистояли традиційним російським інтересам в енергетичній сфері та оборонно-промисловому комплексі. Транснаціональні корпорації ввійшли на український ринок і наразі фактично домінують на тютюновому ринку, прямо чи опосередковано є креатурами вітчизняної легкої та харчової промисловості.

Статус-кво, що склався після відмови України від статусу ядерної держави при збереженні суверенітету від Москви, до останнього часу цілком влаштовував Білий Дім. Більше того, реінкарнація республіканської адміністрації Дж. Буша-молодшого повернула Україну до перспективи повернення під протекторат Кремля. Ситуацію змінило безпрецедентно-високі світові ціни на нафту, які спонукали В.Путіна вустами головного енергетика А.Чубайса декларувати геополітичний проект «Ліберальної імперії». Великодержавні амбіції російських «силовики» та «лібералів» почали загрожувати американським інтересам в Європі в цілому та на пострадянському просторі – зокрема. Росія на світовому ринку високих технологій сьогодні займає менш 1%. У це важко повірити, знаючи яким кадровим і науковим потенціалом володіє ця країна. Сьогодні Росія навіть не входить у двадцятку високотехнологічних націй світу за оцінками ООН (до першї] десятки входять країн ОЕСР: Фінляндія, США, Швеція, Японія, Південна Корея, Нідерланди, Великобританія, Канада, Австралія й Сінгапур. Їх наздоганяють Китай та Індія).

Російська Федерація та США залишаються ключовими акторами впливу на економічні й політичні процеси в Україні. Між тим, ці держави дуже різняться між собою. За паритетом купівельної спроможності (підрахований з використанням формули багаторівневих співставлень Естете–Кевеша–Шульца) на 2005 рік ВВП Російської Федерації склав 1 трлн. 589 млрд. доларів³⁷, США — 12 трлн. 36 млрд. доларів³⁸. Таким чином, ВВП Росії в 2004 році склав лише близько 13% від американського. Крім США, Росію випереджають за цим інтегральним показником також Китай, Японія, Індія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія та Бразилія. За рівнем ВВП на душу населення Росію випереджають не лише «старі» члени Євросоюзу, але навіть країни колишнього соціалістичного табору (Польща, Чехія та навіть Естонія.)

За рівнем конкурентоспроможності національної економіки Росія наразі займає 75 місце з 117 країн, які враховуються в дослідженні швейцарської організації Всесвітній економічний форум. За «Індексом людського розвитку» ООН Росія в 2003 році поступалася всім без винятку країнам ОЕСР та більшості країн з перехідною економікою. Промова першого віце-прем'єра Дмитра Медведєва стала найбільш помітною подією на економічному форумі у Санкт-Петербурзі. Насамперед тому, що багато

³⁷ www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/rs.html

³⁸ www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/us.html

спостерігачів оцінили її як програмну — виступ вірогідного наступника Володимира Путіна на посаді Президента Російської Федерації. За змістом промови можна зробити певні прогнози про можливу зовнішню й внутрішню економічну політику країни в майбутньому. Зокрема, Медведєв заявив, що Росія має намір зробити ставку на створення великих державних корпорацій і їхню експансію на зовнішні ринки. Перший заступник голови уряду також представив своє бачення фінансової ситуації у світі. За його словами, такі країни, як Бразилія, Росія, Індія й Китай незабаром будуть відігравати ключову роль у світовій економіці. Перспективи американської економіки та долара, як світової валюти, виглядають досить примарними. На думку віце-прем'єра уряду РФ, економічна стратегія Росії в першій половині XXI ст. ґрунтується на засадах спільних з режимами Близького Сходу.

Безумовно, великодержавні геоекономічні проекти російського владного істеблішменту слід розглядати, за великим рахунком, як передвиборчі PR-технології. Разом з тим, взаємодія Сполучених Штатів та Російської Федерації на пострадянському просторі залишається вагомим фактором зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного позиціонування Нових незалежних держав. Перебіг президентських та парламентських виборів в Україні засвідчив, що у суспільній свідомості населення зберігається стійка ідентифікація антагоністичних «проросійських» та відверто «проамериканських» політичних сил. Не буде великим перебільшенням визначити «геополітичний проект Україна» як головний приз у протистоянні на пострадянській шахівниці. Якщо в Росії на разі домінуючою є позиція симбіотичного об'єднання паливно-сировинного лобі та «силовиків», то в американському політикумі ситуація більш складна. Експерти виділяють три «групи інтересів» вищого істеблішменту США з «російського питання»:

«1. Те, хто в силу геополітичних, історических или каких иных причин всегда будут рассматривать Россию как недружественное государство, независимо от того, является ли она монархией, тоталитарно-коммунистическим режимом или демократией в западном стиле. Костяк группы составляют этнические общины выходцев из стран Восточной Европы, Прибалтики и Западной Украины.

2. Конкретно антипутинское лобби, где наиболее активную роль играют опальные российские олигархи.

3. Влиятельные американские политики, осознающие рост влияния России в энергетической сфере. *Претензии России на обретение титула энергетической сверхдержавы рассматривается как прямой вызов американскому всемогуществу на международной арене.* Они могут закрыть глаза на все прегрешения России в области демократии и прав человека. Но Иран с его ядерными амбициями и прямой угрозой Израилю — совсем другое дело»³⁹.

---

³⁹ Моніторинг видань «Вашингтон Пост» та «Уол- стріт джорнел» з російського питання// Московские Новости, №16, 2006

Наразі виникла протиприродна спілка лібералів і консерваторів у поглядах на відносини з Росією. Внутрішня політика Кремля оцінюється як авторитарна й антидемократична, зовнішня — як імперська. Антиросійський консенсус склався під час Помаранчевої Революції в Україні та «Справи Ходорковського». У Доповіді впливової Ради з зовнішньої політики підкреслюється, що 2008 рік, коли закінчатся повноваження В.Путіна та Дж. Буша стане вододілом між позицією Росії та США на міжнародній арені. Разом з цим, з огляду на неоднорідність американського політичного істеблішменту, існує сценарій зближення позицій обох держав та (навіть) реалізацію взаємовигідного євразійського сценарію. На разі однаково небажаними для великодержавних амбіцій Білого Дому й Кремля є наступні чинники:

- економічна та в перспективі військово-політична самодостатність Європейського Союзу;
- перетворення Китаю з регіонального економічного лідера на один з світових центрів сили;
- недієздатність урядів нових незалежних держав, що провокує неконтрольовану міграцію;
- розповсюдження ідеології радикального ісламізму, як потенційне джерело тероризму, в т.ч. ядерного.

Член Конгресу США від республіканської партії К.Уелден напередодні саміту G-8 у Санкт-Петербурзі визначив «точки дотику» реального зближення США та Росії:

«Первое. Отменить наконец в отношении России поправку «Джексона – Вэника». Принятая в годы холодной войны с целью облегчить эмиграцию евреев и других меньшинств из СССР, она давно устарела. Конгрессу пора наконец проявить чувство реализма.

Второе. Соединенным Штатам следует вспомнить об уже существующих обязательствах в рамках Программ сотрудничества по уменьшению угроз (Cooperative Threat Reduction Programs). Необходимо предложить российским представителям новую программу такого рода, направленную, например, на обеспечение большей безопасности арсеналов биологического оружия. Поддержав такую идею, Белый Дом продемонстрировал бы, что не упускает возможностей реального взаимодействия с Россией в целях ограничения распространения оружия массового поражения.

Третье. Соединенные Штаты могли бы оказать содействие России в усовершенствовании ее энергетической инфраструктуры. Россия и некоторые государства СНГ располагают внушительными запасами нефти и природного газа. Значительная часть энергопродуктов остается нереализованной. Позволив России напрямую продавать газ на американском рынке, мы значительно бы снизили внутренние цены на горючее... Любая мера, снижающая зависимость Америки от ближневосточной нефти — суть благо.

Четвертое. Вновь жестко зафиксировать на повестке дня двусторонних отношений вопрос о противоракетной обороне (ПРО), но только в аспекте сотрудничества. В

течении следующих десятилетий и Россия, и США могут столкнуться с угрозой масштабной ракетной атаки со стороны некоторых стран – изгоев. США должны со всей серьезностью отнестись к подобному сценарию, учитывая растущую технологическую инфраструктуру некоторых политически непредсказуемых государств, а также то обстоятельство, что эффективных мер контроля и проверки остается все меньше. (Судьба МАГАТЭ — доказательство тому.) Сотрудничая с Россией в вопросах ПРО, США тем самым позаботятся о собственной безопасности»⁴⁰.

Таким чином, Сполучені Штати не бачать у Російській Федерації реального актора глобальних економічних процесів, традиційно розраховуючи використати енергетичний потенціал Росії. Крім того, на черзі денній американо-російських відносин залишається увесь спектр ракетно-ядерних питань. США розраховують на допомогу Росії, яка все ще позиціонує себе як наддержава, що має національні інтереси на усьому євразійському просторі.

Зважаючи на цілком природну інерцію пострадянського геоекономічного співіснування, можна стверджувати, що в найближчі 10-15 років збережеться вплив Російської Федерації (на рівні державних монополій) на індустріальні сектори української економіки. Втім, з огляду на задекларований Президентом, як загальнодержавний, курс на впровадження енергозберігаючих технологій не лише в промисловості, але й в господарському комплексі на загал, Україна вже в 2020 році зможе досягти прийнятного рівня енергозабезпечення та енергетичної незалежності. Зокрема в прийнятій на початку 2006 року «Енергетичній стратегії України на період до 2030 року» зазначається, що об'єм використання природного газу буде знижено з 76 млрд., кубічних метрів (в 2005 році) до 49 млрд. (2030р.). В Стратегії визначені шляхи та механізми зниження рівня енергетичної залежності України від іноземних держав по нафті та газу з 55% до 11,5%. Голова Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів Є.Сухіна заявив, що для переходу українських підприємств, соціальних та інших об'єктів до 2012 року на високоефективні технології необхідно інвестувати від 20 до 22 млрд. доларів США.

До останнього часу геополітичний проект «незалежна Україна» виглядав тимчасовим послабленням Росії на євро-азійських теренах. Технологічна спорідненість та (особливо) енергетична залежність української промисловості, сільського господарства, житлово-комунального комплексу від російського (радянського за суттєвими ознаками) центру, дозволяла за вкрай незначний термін й без надвисоких фінансових витрат реанімувати єдиний господарський комплекс СРСР. Реалізації цього сценарію завадив перехід економіки Російської Федерації до експортно-орієнтованої моделі розвитку сировинних галузей.. А.Гальчинський переконаний, що економічна політика Російської Федерації останніх 10 років суттєво відрізняється від процесів в економіці України. Російські інвестиції концентруються у паливно-енергетичному комплексі. Машинобудівна галузь Росії розвивається в 2-2,5 рази нижчими темпами, ніж в Укра-

---

⁴⁰ Уэлдон К. Дайте России карт-бланш. // Московские новости, №23, 2006

їні. Частка продукції машинобудування в українському експорті до Росії в 2003 році досягла 30%, існує стійка тенденція до перетворення України в центр машинобудування на території колишнього СРСР⁴¹

Наразі енергетичний тиск залишається ключовим елементом російської зовнішньої політики на пострадянському просторі. «Енергетична стратегія Російської Федерації до 2020 року» відкрито визначає енергоносії як «інструмент проведення внутрішньої і зовнішньої політики з метою закріплення присутності на внутрішніх енергетичних закордонних держав, сумісне володіння мережею збуту енергоносіїв в цих країнах»⁴²

Таким чином, за умови реалізації Україною поставлених завдань, Росія, за збереження геополітичного статус-кво, втратить в перспективі реальні економічні важелі впливу на ситуацію в Україні.

2.5. Європейський інтеграційний проект

Посилення євроінтеграційних процесів, як кількісно (вступ країн ЦСЄ), так і якісно (інституціональне оформлення конфедерації націй) робить Європейський Союз одним з ключових гео економічних та геополітичних акторів ХХІ століття.

ЄС є одним із трьох основних світових економічних центрів, поряд зі Сполученими Штатами Америки і Японією. Наразі Європейський Союз — найбільший світовий торговельний центр, який здійснює близько 25% світової торгівлі. Євросоюз залишається найбільшим нетто-імпортером сільськогосподарських продуктів і сировини. Саме за рахунок бюджету ЄС здійснюється основна частина допомоги країнам, що розвиваються. Відповідно до Ломейської конвенції, Європейський Союз має угоди про асоціації з 69 країнами Африки, Карибського моря й Азійсько-Тихоокеанського басейну, до числа яких належить й більшість найбідніших країн світу. Ще приблизно з 60 країнами ЄС уклав обопільні угоди різного типу.

В цілому ЄС підтримує дипломатичні відносини більш ніж з 130 країнами світу. Він бере участь у роботі Організації економічного співробітництва і розвитку й має статус спостерігача в ООН. Європейський Союз приймає участь у щорічних зустрічах на вищому рівні групи найрозвиненіших країн світу G7 - в особі чотирьох своїх найбільших членів - Франції, Німеччини, Великобританії й Італії, а також в особі голови Європейської Комісії, який безпосередньо представляє Союз.

⁴¹ Гальчинський А. Становлення інвестиційної моделі економічного зростання України// Економіка України, №6, 2004

⁴² www.government.ru/government/governmentactivity/insiderfgovernment

Одразу після підписання Конституції у жовтні 2004 року верховний комісар Євросоюзу з питань зовнішньої політики та безпеки Х.Солана наголосив: « *На Європейському Союзі лежить велика відповідальність. Це один з провідних світових акторів: 25 держав-членів, більше 450 млн. громадян, чверть світового ВВП, близько 40% світового експорту й повний набір інструментів впливу — господарських, законотворчих, дипломатичних, військових. Все це — у нашому розпорядженні*».»⁴³.

Європейський інтеграційний проект реалізує три взаємопов'язані цілі:

1. Створення конфедерації (максимально можливого об'єднання) європейських націй в історичних кордонах імперії Карла Великого.
2. Захист європейської соціокультурної ідентичності в умовах глобалізації.
3. Формування геоекономічного центру навколо Німеччини та Франції як єдино можлива пересторога домінуванню США.

Головним, на наш погляд, геоекономічним здобутком Європейського Союзу як самостійного актора міжнародного ринку товарів і послуг є впровадження 18 грудня 2001 єдиної європейської валюти "євро". Країна, валюта якої має міжнародний статус, тобто в значних обсягах зосереджена в руках іноземців, одержує емісійний прибуток у вигляді різниці між номінальною вартістю грошових знаків і фактичних витрат їхнього виготовлення. Протягом першого ж місяця торгівлі нова валюта відтіснила долар на друге місце на міжнародному ринку облігацій. Євро обрали в якості валюти номінування для 49% міжнародних випусків облігацій (\$ 69,3 млрд.), у той час як долар - тільки для 40% (\$ 55,7 млрд.). Так, за розрахунками Deutsche Bank близько 60% готівкових доларів США, що перебувають в обігу, зосереджено за межами країни їхнього походження, а в цілому прибутки Сполучених Штатів від міжнародного попиту на долари досягають 0,1% ВВП країни.

Значення євро як резервної світової валюти значною мірою залежить від політики центральних банків азійських країн (Китаю, Японії, Тайваню, країн Перської затоки), які володіють більш ніж 40% офіційних валютних резервів миру (переважно в доларах). Багато в чому це є наслідком того, що до світової фінансової кризи 1997 року більшість азійських валют були «прив'язані» до долара, але також і через відсутність вигідної альтернативи. За даними Zurich Financial Services, зараз у євро емітується близько 30% державних облігацій в іноземній валюті в порівнянні з 25% в 1999 році, а також 25% зобов'язань світових банків у порівнянні з 20%, включаючи облік частини продажів нафти в євро.

Перспективи втрати американським долларом статусу основного світового платіжного засобу у розрахунках за енергоносії, на думку міжнародних експертів, значною мірою залежать від позиції Росії. На тлі зростаючого курсу євро як резервної валюти, що виконує роль міжнародного розрахункового засобу, Росія розглядає можливість продажу нафти за євро замість доларів. Однак позиції російських фінансових кіл

---

⁴³ Известия. 30.10.2004

щодо золотовалютних резервів країни залишаються неоднозначними. Деякі офіційні особи уряду Росії вважають цілком реальним поступовий перехід світового ринку нафти від розрахунків у доларах на євро. Нинішня орієнтація світового нафтового ринку на долар обумовлена тим, що США є головним споживачем нафти й газу у світі. У той же час, зараз багато чого буде залежати від того, якою валютою видобувні компанії будуть розраховуватися за устаткування та якими будуть загальні перспективи нафтового ринку.

Наразі європейські країни зацікавлені у переведенні всіх угод з купівлі-продажу енергоносіїв у євро, зміцнюючи цим європейську валюту й стабілізуючи ціни на енергоносії в ЄС. Якщо Російська Федерація остаточно переведе свої валютні резерви та нафтогазові розрахунки з доларів у євро, то Сполучені Штати, за оцінками експертів, втратять не менше \$80 млрд.

Реальна перспектива зміни долара на євро в якості світової резервної валюти стала головною причиною розходження позицій між США та об'єднаною Європою у здійсненні міжнародної анти-терористичної операції проти потужного члену ОПЕК Іраку та впровадженні санкцій міжнародного співтовариства проти Ірану. Безпрецедентні у післявоєнній міжнародній практиці особисті домовленості між канцлером ФРН Г.Шредером та президентом РФ В.Путіним щодо побудови «Північного європейського газопроводу» та можливі розрахунки у євро за російських газ ще раз засвідчили про бажання європейців здійснювати й відстоювати незалежну від Сполучених Штатів енергетичну стратегію. Задекларований урядами Венесуели та Ірану перехід на розрахунки у «євро» в експортних операціях по нафті засвідчив, що європейська геоекономічна потуга здобуває конкурентні переваги в енергетичній сфері.

Європейський Союз наразі виступає чи не єдиним світовим геоекономічним актором, який демонструє певну макроекономічну стабільність й намагається активно впливати на її збереження на світовому ринку товарів і послуг. ЄС зберігає позитивний (за виключенням Великобританії) зовнішньоторгівельний баланс. Дефіцит бюджету не перевищує встановлені «Пактом стабільності і зростання ЄС» 3%. Рівень зобов'язань за кредитами громадян Євросоюзу не перевищує 30% ВВП. Рівень євро постійно зростає. У деяких європейських країнах на фоні макроекономічної стабільності національні уряди намагаються впроваджувати кроки по збільшенню кількості робочих місць й боротьбі з безробіттям – його рівень в 2005 р., знизився в середньому по ЄС на 1,5%.

Разом з тим, *довгострокові перспективи розвитку єдиного європейського простору не виглядають оптимістичними*. Бюджет Європейського Союзу (без бюджетів держав – членів ЄС) склав у 2005 році 106,6 млрд., євро (99,724 млрд. – 2004 р., 97, 503 млрд. — 2003 р.), тобто з огляду на рівень інфляції фактично знижується.⁴⁴ Більшість країн Євросоюзу не можуть вирішити проблему бюджетного дефіциту. На червневому саміті ЄС було офіційно визнано кризу єдиної європейської бюджетної полі-

⁴⁴ General Budget of the European Union for the Financial Year 2005// www.europa.eu/comm/budget/en/pdf

тики та неготовність країн - донорів Європейського Союзу збільшувати відрахування у спільний бюджет. Саме глибина й складність внутрішньо-європейської соціально-економічних проблем викликала заяви керівництва Європейської Комісії про 10-річний мораторій на нове розширення ЕС.

На наш погляд, ключові протиріччя на шляху формування й стійкого функціонування єдиного європейського господарського комплексу ЄС полягають у наступних чинниках:

- невідповідність економічних потенціалів Німеччини, Франції, Італії та інших європейських держав, соціальне розшарування населення ;
- традиційний державний протекціонізм та необхідність реалізації загально-європейських економічних проектів;
- слабкість наднаціональних управлінських структур, низька ефективність механізмів спільної економічної політики.

Одним з головних факторів низької результативності процесу інтеграції національних економік країн Європи в єдиний господарський комплекс, є, на наш погляд, виключна обережність європейських еліт у здійсненні будь-яких економічних реформ, що можуть призвести до погіршення рівня життя населення. Стандарти життя в країнах «старої» Європи є одними з найвищих у світі і будь-яке (навіть тимчасове) їх зниження одразу позначається на ступені електоральної довіри до правлячих партій.

Для розуміння *реальних можливостей та перспектив економічної системи Європейського Союзу, як самостійного актора глобальної економіки ХХІ століття, розглянемо основні якісні характеристики соціально-економічного розвитку Німеччини —головного фундатора євро-інтеграційних процесів.*

Після падіння Берлінської стіни ФРН стала найбільшою за економічним потенціалом європейською державою й третьою в світі (після США та Японії) за об'ємом річного ВВП. З огляду на історичну традицію позиціонування Німеччини як однієї з світових наддержав та потенціал німецької економіки, саме ФРН розглядається світовим співтовариством в якості головного (поряд з Францією) фундатора «Єдиної Європи» й одного з ключових фінансових донорів процесу формування єдиної загально-європейської соціально-економічної системи. Однак, *особливості соціально-ринкової моделі німецької економіки, внутрішньополітичні проблеми ФРН на загал, змушують говорити про завищенні очікування «євро-оптимістів».*

З післявоєнних років економічна політика Західної Німеччини традиційно є соціально-спрямованою. Зміни правлячих коаліцій (ХДС/ХСС-«Вільні демократи» на Соціал-демократична партію чи блок СДП-«Зелені») впливали лише на ступінь державної підтримки населення. Принципових, радикально-ринкових реформ на кшталт «тетчеризму» та «рейганоміки» господарський комплекс Німеччини після «економічного дива» кінця 40-х років канцлера К.Аденауера не зазнавав. Постійно-зростаюча

німецька економіка впливала майже виключно на стан справ у федеральних землях у контексті підвищення рівня соціальної захищеності громадян. Рівень геополітичної впливовості ФРН на початок ХХІ ст. залишався незначним (з огляду на потенціал німецької економіки — провідного члена G-7 та ОЕСР). До останнього часу головними чинниками, що впливали на зміст економічної стратегії Німеччини були.

1. Комплекс «переможеного» у II Світовій війні. Німецька політична нація орієнтована насамперед на реабілітацію свого статусу в очах світової спільноти. Будь-які зовнішньоекономічні проекти ототожнювались в Європі та світі зі спробами великодержавного реваншу Німеччини й тому були не можливі.

2. Штучний розкол переможеної Німеччини на дві частини з принципово відмінним суспільно-політичним устроєм, моделлю економічного розвитку й антагоністичним воєнно-політичним курсом визначив головний пріоритет зовнішньої політики ФРН —об'єднання держави в історичних кордонах.

3. Американська військова присутність й суттєві обмеження на розвиток національних збройних сил не лише фактично унеможливлювало здійснення активної зовнішньої політики, але й вивільняло значні кошти на здійснення економічної трансформації та реалізацію соціальних програм.

4. Історичний комплекс провини Німеччини вплинув на впровадження в державі вкрай ліберальної (у порівнянні з іншими країнами ЄС) імміграційної політики. Масова трудова імміграція з країн Північної Африки й Туреччини до ФРН, спрощена процедура отримання громадянства особам єврейського походження не лише призвели до серйозних етноконфесійних змін в німецькому суспільстві, але змусили федеральний уряд підтримувати в країні один з найвищих у світі стандартів якості життя. Високий рівень соціальних гарантій призвів до того, що близько 40% коштів німецьких компаній наразі йде на заробітну плату й на відрахування в соціальні фонди. З 100 євро чистої заробітної плати в середньому на відрахування роботодавців у соціальні фонди надходить 81 євро.

Наприкінці 90-х років минулого століття стало очевидним, що навіть потужна німецька економіка не витримує такого об'єму соціальних витрат:

- в 1998-2002 роках державні видатки на соціальну сферу зростали в середньому на 3,2% на рік, тоді як темпи розвитку економіки — на 2,3%;
- рівень внутрішнього боргу федерального бюджету, бюджету земель та громад зріс з 567,7 млрд. євро у 1998р. до 697,5 млрд. у 2004 році;
- в 2004 році рівень безробіття склав 6 млн. 294 тис. чоловік;
- з 1998 по 2004 р. кількість робочих місць знизилась на 700 тисяч.

Завдання збереження одного з найвищих у Європі рівнів допомоги з безробіття й інших соціальних виплат змушувало федеральний уряд постійно збільшувати фінансовий тиск —наприкінці 90-х років рівень оподаткування компаній досяг найвищих показників за весь післявоєнний період. Соціальна орієнтованість німецької моделі

економічного розвитку, великий вплив держави на економічні процеси негативно позначається на надходженні прямих іноземних інвестицій — за рівнем інвестиційної привабливості німецька економіка суттєво програє своїм найближчим конкурентам. Так, якщо в США на податки йде близько 32% нерозподіленого прибутку, у Великобританії - 45%, то в Німеччині цей показник досягає 65%.. Саме тому в Німеччині, незважаючи на потроєння обсягу іноземних інвестицій в економіку країни за останні 10 років до 58 млрд. дол. у 2002 р., частка іноземних інвесторів не перевищує 7,5%.⁴⁵ Незацікавленість іноземних інвесторів у створенні наукоємних виробництв на території Німеччині закономірно веде до поступового технологічного відставання господарського комплексу країни.

На наш погляд, однією з головних причин економічної стагнації ФРН стали спроби федерального уряду за короткий термін (4-7 років) підняти рівень життя громадян колишньої НДР до рівня мешканців Західних земель. За умов дефіциту національного бюджету, породжених як загальносвітовими кризовими процесами на фоні постійно зростаючих соціальних виплат уряд здійснив безпрецедентні структурні перетворення в Східних землях — *фактично було здійснено повне перенесення всіх правових та господарських інститутів Західної Німеччини на терени колишньої соціалістичної держави. З 1990 по 2005 рік витрати ФРН на трансформацію господарської інфраструктури НДР до ринкових стандартів склали більшу 1,5 трлн. доларів.* Федеральний уряд у над-короткий термін здійснив масштабне роздержавлення (з 1990 по 1993 рік було продано на відкритому аукціоні 6 тисяч великих підприємств, 1,5 тис. було повернено колишнім власникам за законом про реституцію, 3,2 тис. було закрито). Для вирівнювання рівня розвитку Західних і Східних земель у ФРН було навіть впроваджено спеціальний "податок на солідарність". Органи місцевої влади допомагали новим власникам у здійсненні інвестиційних проектів.

Втім, незважаючи на багатомільярдні прямі державні субсидії, кредити, податкові пільги та преференції у 1998 рік рівень продуктивності праці на підприємствах Сходу країни складав лише 60% від рівня Заходу Німеччини. Рівень безробіття не скорочувався, а лише щорічно зростав і в 1998 році склав 21,1 працездатного населення (12,6% - в середньому по країні). Свої колишні робочі місця зберегли лише 37% працездатного населення Східної Німеччини. Падіння виробництва особливо сильно торкнулося загального (70%) та електротехнічного машинобудування (50%).

Саме з огляду на складність та гостроту внутрішніх проблем, відомий німецький політолог К.Гакке наприкінці 80-х років ХХ ст. назвав ФРН *«вимушеною великою державою»* й *«м'яким гегемоном Європи»*.⁴⁶ Таким чином, можна стверджувати, що геополітичний феномен Німеччини як «європейського важковаговика» та головного «локомотива» інтеграційних процесів є великим перебільшенням. Ступінь та важливість внутрішньо-економічних проблем не дозволяє наразі говорити про реаль-

⁴⁵ Владиковский П. Рост экономики Германии// Экономика и жизнь, №28, 2002

⁴⁶ Павлов Н. Германия: Quo Vadis?// МЭиМО, №3, 2006

ну можливість надання федеральним урядом значних нових фінансових ресурсів для реалізації загальноєвропейських проектів.

Крім того, за розрахунками експертів, існує велика пересторога «сповзання» машини німецької економіки на узбіччя магістрального шляху постіндустріальної економіки XXI століття. Наразі у сфері «Нової економіки» Німеччина не є одним з світових лідерів особливо слабкі її позиції у мікробіології, генній інженерії та мікроелектроніці. Тенденція втрати німецькою економікою своїх лідируючих позицій на світовому ринку ІТ-технологій намітилась ще з початку 1980-х років: з 1980 р. по 1993 р. частка Німеччини на ринку високих технологій скоротилася з 20,3% до 16,2%. Навіть німецькі ТНК до третини своїх НДДКР здійснюють за кордоном, оскільки здійснення фундаментальних наукових дослідження в Німеччині є економічно не виправданим. Характерною особливістю економіки Німеччини залишається її «надіндустріалізація». Частка виробництва промислової продукції у загальнодержавному ВВП є набагато вищим ніж у більшості високо розвинених країн ОЕСР (крім Японії, Ірландії та Португалії). Частка державних витрат в економіці Німеччини вкрай висока (близько 50%), постійне зростання державних видатків породжує проблему дефіциту федерального бюджету й зростаючого державного боргу. На думку експертів, Німеччина наприкінці 2000-го року остаточно вичерпала потенціал національної моделі розвитку економіки й наразі опинилися у стані пошуку нової стратегії економічного розвитку. *У зв'язку зі слабкістю структурних перетворень в економіці, Німеччина з кожним разом усе менш справляється зі своєю роллю локомотива розвитку Європи і ЄС.*

Набувають все більшої гостроти власне європейські протиріччя, які ставлять під сумнів життєздатність ЄС як самостійного світового центру сили. Ключовими серед них є наступні.

1. Нерівноцінність економічного потенціалу локомотивів євро інтеграції Франції й Німеччини та країн-неофітів зі Східної та Центральної Європи.

2. Позиція США.

3. Зростання енергетичних проблем.

4. Ісламський фактор

Провал референдумів про загальноєвропейську конституцію у Франції та Нідерландів продемонстрував європейській спільноті передчасність формування наддержавних інституцій. Проект «Конфедерація європейських націй» опинився перед загрозою руйнації. Західноєвропейські дослідники Т.Еш, М.Мертес, Д.Муазі, А.Смолар зазначають, що референдуми ввійдуть в історію як символічний рубіж для Європи, як завершення післявоєнної епохи— періоду, який характеризувався над повагою, пієтетом перед ЄС, який асоціювався з миром, добробутом і свободою. Саме тому, ігнорувати результати референдумів означає позбавити легітимності інтеграційний процес в очах самих європейців та ще більше посилить відчуження між громадянами й політичними елітами. Якщо Європі потрібна певна перерва для вирішен-

ня своїх внутрішніх проблем, вона все ж повинна демонструвати світу політичну волю у продовженні інтеграції. Цю вимогу здатні зрозуміти більшість європейців й воно не буде сприйнято французами й голландцями як таке, що суперечить їх волевиявленню».⁴⁷

Показовою у цьому контексті є проблема забезпечення енергетичної безпеки урядами різних країн-членів Євросоюзу. На саміті ЄС у березні 2006 року, присвяченому економічному зростанню та проблемі нових робочих місць, голова Європейської комісії Ж.М. Барбоза зазначив: «Потрібно звернути увагу на атмосферу дебатів. Чи дійсно вони підтримують європейську ідею? Чи вони вважають, що найкращий механізм забезпечення постачання енергоносіїв — стати протекціоністом? **Наразі в Європі 25 різних енергетичних політик — це абсурд**»⁴⁸.

Незважаючи на протидію «малих» європейських держав та негативну позицію Європейської Комісії уряд Франції в 2006 році почав здійснення плану об'єднання французьких енергетичних компаній під егідою єдиного концерну *Energi de France*. Реалізації цього проекту зробить державу найбільшим акціонером (40%) в ТЕК Франції. Європейські експерти оцінюють цей процес як втручання органів державної влади в бізнес та протекціонізм, що прямо суперечить цінностям й принципам вільного європейського ринку.

З огляду на вищезазначене, вирішення завдання входження України до загальноєвропейського економічного, політичного, соціокультурного простору в найближчий та середній перспективі виглядає вкрай проблемним. Радник першого Президента постсоціалістичної Чехії В. Гавела відомий у Східній Європі політолог І.Пехе зокрема зазначає: «Для невеликих держав Східної й Центральної Європи, які все ще залишаються економічно уразливими, Європа, що складається з національних держав, які знову завзято виборюють власні інтереси, виглядає жахливо. Але цей жах може дуже швидко поширитися на всі європейські держави. Реалізація національного егоїзму в Європі - небезпечна витівка, неконтрольована за своїми наслідками. Стурбованість громадян Східної Європи полягає у небажанні втрачати мільярдні субсидії Євросоюзу. Але все-таки головне - **не втратити можливість стати частиною єдиної Європи, що обіцяє набагато вищі перспективи. ЄС дає невеликим країнам, які розташовані між Німеччиною й Росією, такий ступінь політичної стабільності й безпеки, який вони ніколи ще в сучасній історії не досягали...**»⁴⁹.

Таким чином, головною пересторогою, яка не дозволяє нам визначити Європейський Союз як самостійного впливового геоекономічного актора ХХІ століття є соціокультурна, ментальна неготовність громадян «Старої» Європи поступитись своїми традиційними національними привілеями на користь наддержавних структур. Десятиріччя поступових, цілеспрямованих інтеграційних кроків в економічній, соціальній, політичній та воєнно-політичній сферах не призвели до формування навіть

⁴⁷ The International Herald Tribune, 16.06.2005

⁴⁸ *Energie de France* как производная европейского «энергетического патриотизма»// ТЭК, №12, 2006

⁴⁹ Политический кризис в ЕС (оценки американских и европейских экспертов)// США и Канада, №3, 2006

конфедеративної держави. Економічний потенціал країн-членів ЄС неможливо оцінювати автоматично, як сукупний ВВП. Кожна з держав, використовуючи переваги вільного загальноєвропейського ринку товарів і послуг, здійснює власну соціальну, енергетичну, зовнішньоекономічну політику. Знаковими у цьому контексті є принципово різні позиції щодо військової операції США в Іраку. Показове зближення Німеччини та Росії в енергетичній сфері викликало занепокоєння не лише країн Східної Європи, але й Франції та Великобританії. Не існує консолідованої позиції щодо термінів, напрямів та перспектив подальшого розширення Європейського Союзу. Вступ України на переконання еліт держав-важковаговиків Євросоюзу в найближчий та середній перспективі є неможливим.

Таким чином, загальнонаціональний курс України на поступове наближення до економічних та політичних стандартів ЄС й вступ до Союзу європейських держав на основі взаємовигідного партнерства залишається головним стратегічним вектором не лише соціально-економічної трансформації, але й державотворчого процесу на загал. З огляду на складність внутрішньо-економічних проблем, український євроінтеграційний проект може перейти у площину практичної реалізації не раніше 2020 року.

2.6. Феномен економічного лідерства Китаю

Американський політолог Т.Фрідман у книзі під промовистою назвою «Пласка Земля — коротка історія XXI століття» вирізняє появу принципово нових трендів світового господарського комплексу. Томас Фрідман, аналізуючи матеріали «Звіту Американської національної ради з питань науки» за 2004 рік, відзначає загрозову для статусу США, як лідера постіндустріального світу, тенденцію: "З кожним роком все менше американців вибирають професії вчених і інженерів... Імпорт "мізків" поки рятує Америку, але тепер ці «мізки» починають працювати вдома. Так, кількість заяв китайських студентів про вступ до американських університетів впала в 1,5 рази. В 2003 році в усьому світі одержали дипломи бакалаврів у галузі науки й техніки 2,8 млн. чоловік, з них 1,2 млн. в Азії, 830 тис. у Європі й 400 тис. у Сполучених Штатах. Азія наразі готує у вісім разів більше інженерів ніж Сполучені Штати. У розрахунку на тисячу чоловік, Європа й Америка поки що випускають фахівців у технічній сфері більше, ніж Азія. Однак, в 2004 році дипломи інженерів отримали 46% випускників університетів у Китаю, 25% - у Росії й тільки 5% у США. **Домінуючою тенденцією стає аутсортинг. Не тільки рядові, масові виробничі процеси переносяться зі старих багатих країн на Південь, але й висококваліфіковані, аж до науково-дослідних. Компанії фінансують дослідження за кордоном, тому що там більш**

*вмотивовані "мізки", які ще дешевші в десятки разів. А крім того, у старих країнах наразі просто не вистачає елітарних працівників"*⁵⁰.

Невипадково, що саме американському експертному товаристві феномен «китайського дива» у загальному контексті геоекономічного поступу азійських держав, розглядається найбільш зацікавлено. Наразі країн АТР виглядають найбільш реальним актором, що у змозі реалізувати геоекономічний проект, конкурентний американському.

Країни Південно-Східної Азії досягли в 2005 році рекордних показників позитивного торгівельного балансу — 293 млрд. доларів. З 2004 року на 16 % виріс об'єм золотовалютних резервів країн регіону. Лідерами економічного зростання залишаються Індія, Китай та Пакистан — більше 8% у 2005 році. Темпи зростання ВВП т.зв. «Азійських економічних драконів» сягають близько 5 %. Продовжується глобальна експансія азійського капіталу. Можна виділити наступні складові цього процесу:

- розширення ніші азійських товарів на ринках Європи та Америки
- накопичення фінансових зобов'язань країн, що розвиваються;
- тиск на сировинні ринки постійно зростаючим попитом на ресурси.

В 2005 році на 7 країн Азійсько-тихоокеанського регіону (Китай, Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Малайзія й Таїланд) припало 37% світового експорту товарів і послуг.

В американському експертному співтоваристві домінуючим є переконання, що основним геоекономічним суперником Сполучених Штатів в першій половині XXI століття є Китай. Це стосується не лише потенціалу китайської економіки, але й зовнішньополітичних та воєнно-політичних амбіцій КНР. Успішна трансформація господарського комплексу КНР стала одним з визначальних геоекономічних трендів кінця XX- початку XXI століття.

Для України досвід китайських реформ залишається однією з реальних стратегічних альтернатив економічної трансформації. Особливо це стосується забезпечення соціальних гарантій населенню, ролі та місця держави у здійсненні ринкових реформ.

Відправною точкою трансформаційних процесів стали рішення III пленуму КПК у 1978 році поклало початок загальнодержавного курсу на модернізацію економіки Китаю. Партійне керівництво та уряд Китайської народної республіки, визнаючи відставання національної економіки від провідних держав світу, вирішило залучити іноземний капітал й створити пільгові умови реалізації довгострокових інвестиційно-інноваційних проектів на території окремих Вільних економічних зон (ВЕЗ). Орієнтовані на випуск експортної продукції ВЕЗи стали локомотивами китайської економіки, що дозволило Китаю здійснити успішні загальнодержавні економічні реформи й пе-

---

⁵⁰ Thomas L. Friedman/ The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century. N.Y. Farrar, Straus and Giroux, 2005

рейти від аграрно-індустріальної, обтяженої комплексом складних політичних, воєнно-політичних та соціальних завдань, господарської системи до рівня одного з лідерів постіндустріальної «економіки знань», потенційного конкурента Сполучених Штатів Америки як наразі єдиної світової наддержави.

Пріоритетним напрямом першого етапу реформування багатуукладної китайської економіки було визначено аграрний сектор. На початок 80-х років близько 80% населення КНР проживало у сільській місцевості. Незважаючи на радикальні реформи 60-х років (т.зв. «народні комуни»), для мільярдного Китаю зберігала свою гостроту продовольча проблема. При збереженні державної монополії на землю, було здійснено наступні реформи:

- ліквідовано народні комуни;
- запроваджено сімейний підряд на основі оренди землі (до 50 років);
- введено фіксовані державні закупівельні ціни на с/г продукцію;
- сільгосппідприємства забезпечені мінеральними добривами та засобами хімічного захисту;
- створено потужну переробну промисловість.

Вирішення, з певними обмеженнями, першочергової для китайського народу проблеми забезпечення продуктами харчування, дозволило вищому державному керівництву КНР визначити нові пріоритетні напрями трансформації національної економіки. Було прийнято рішення перейти від екстенсивного до інвестиційно-інноваційного типу економічного розвитку. В 1996 році було затверджено програму економічного й соціального розвитку КНР. Головною стратегічною метою програми стала ліквідація до 2020 року відставання Китаю від розвинених країн світу. Для досягнення цієї мети було заплановано «з допомогою прискореного розвитку науки та освіти звільнитись від консервативного відтворення ремісних потужностей й перейти до пріоритетного розвитку механічних та електронно-технічних виробничих потужностей через реалізацію програми індустріалізації села та науково-технічної революції у промисловості та сільському господарстві. Компартія проголосила загальнонаціональний стратегічний курс *«Наука та освіта приведуть країну до процвітання»*⁵¹

Необхідно відзначити, що зростання китайської економіки є тривалим, стабільним процесом. Темпи економічного зростання Китаю на період з 1979 року (початок підрахунків експертами Організації економічного співробітництва і розвитку) по 2003 рік складали 9,4 % щорічно. В 2005 році зростання ВВП Китаю склав близько 9%.⁵²

Ці дані свідчать про те, що розвиток господарського комплексу Китаю фактично не залежить від змін у світовій економічній кон'юнктурі та (навіть) від краху світової

⁵¹ Майбуров И, Стровский Л., Цзян Цзин Китай: проблемы внутренней и внешней политики// МЭиМО, №6, 2006

⁵² UNSTAD. Trade and Development Report. 2005 (Table 1.2)

соціалістичної системи. Залишившись наодинці у конкурентній боротьбі з капіталістичним світом, планово-керована комуністичною партією китайська економіка не лише зберегла свої позиції на світовому ринку товарів і послуг, але й поступово здобула статус домінуючого геоекономічного актора. За підрахунками директора Центру наукових та міжнародних досліджень Гарвардського університету Г.Еллісона китайська економіка в 2005 році за об'ємом ВВП займала третє місце в світі після США та Японії. Використовуючи методологію підрахунку валового внутрішнього продукту за паритетом купівельної спроможності національних валют, американський вчений відводить Китаю навіть друге місце в світі.⁵³

Міжнародні фінансові організації, визначаючи китайську економіку як найбільш прогресуючу у світі, прогнозують швидке скорочення відстані між Китаєм та Сполученими Штатами за рівнем річного валового національного продукту. *За збереження існуючої динаміки, експерти МВФ переконані, що в найближчі 20 років КНР пережене Сполучені Штати й займе місце найбільшої економічної держави у світі.*⁵⁴ При цьому, безумовно, слід враховувати, що 1,5-мільярдний Китай ще дуже довго буде відставати від найрозвиненіших країн-членів ОЕСР за рівнем ВВП на душу населення.

На початку XXI століття китайська економіка продовжує реалізовувати конкурентні переваги свого індустріального потенціалу, здійснюючи при цьому поступовий перехід до ІТ-економіки. Наразі Китай є абсолютним світовим лідером у виробництві сталі, прокату, бавовни та бавовняних тканин, вугілля, цементу, зерна та м'яса. Таким чином, уряд КНР реалізує стратегію соціально-економічного розвитку, ключовою особливістю якої є *підвищення рівня життя населення на основі зростання національної економіки. Вирішення багатовікової «продовольчої проблеми» є для Китаю знаковою прикметою виходу на принципово новий рівень розвитку держави.*

Однією зі специфічних особливостей китайської моделі економічного зростання, є масштаби внутрішнього ринку. Задоволення внутрішнього попиту (більше 1,5 млрд. населення) є економічною константою китайських реформ. Постійне підвищення рівня життя населення стимулює внутрішній обіг коштів, прибутки національних промислових та сільськогосподарських підприємств. Разом з тим, Китай є одним з найбільших світових імпортерів. За даними експертів ОЕСР в 2003 році саме внутрішній китайський ринок забезпечив 40% зростання експорту Південної Кореї, 70 %— Японії, до 90% — Тайваню. В 2005 році імпорт Китаю склав близько 1 трлн., доларів США.⁵⁵

І все ж, пріоритетним напрямом економічної трансформації КНР залишається нарощування об'ємів експорту, розширення зони зовнішньої торгівлі. У 2004 році товарообіг КНР склав 1 трлн. 100 млрд. доларів США. Зовнішньо-економічно стратегія

⁵³ The Los-Angeles Times. 2006.January 8

⁵⁴ «World Economic Outlook. April 2005». International Monetary Fund. Wash. 2005

⁵⁵ World Economic Outlook. April 2005». International Monetary Fund. Wash. 2005

Китаю є максимально диверсифікованою у напрямках співпраці, фактично без огляду на ідеологічні й геополітичні особливості торгівельного партнера. При цьому особливий акцент робиться на реалізацію фінансово-економічних проектів на американському ринку — найбільшому у світі за об'ємом капіталізації. Наразі КНР займає друге місце у світі за обсягом володіння американськими цінними паперами — за підсумками 2004 року їх було придбано на суму більше 200 млрд. доларів. Знаковою подією в цьому контексті стало придбання (за 1 млрд. 76 млн. доларів найбільшою китайською компанією з виробництва комп'ютерної техніки Lenovo Group на американському фондовому ринку великого пакету акцій ТНК IBM (не випадково, що дефіцит торгівельного балансу Сполучених Штатів по відношенню до Китаю постійно зростає (120 млрд. доларів у 2003 році, 162 млрд. — у 2004 р.).

Китайські компанії активно співпрацюють з транснаціональними корпораціями «Форд» та «Фольксваген». Крім задоволення постійно-зростаючого внутрішнього попиту, співпраця з німецькими автомобільними гігантами сприяє посиленню ролі автомобільної промисловості на міжнародному ринку.

Американські експерти відзначають, що Китай наразі є найбільш серйозним конкурентом Сполучених Штатів у глобальному суперництві за контроль над невідновлюваними природними ресурсами⁵⁶. За останні кілька років було підписано домовленості про багатомільярдні китайські інвестиції в паливно-енергетичний комплекс Алжиру, Судану, Канади, Габону, Саудівської Аравії, Ірану. Значний обсяг прямих іноземних інвестицій також спрямовано в гірничодобувну галузь Австралії, Бразилії, Ямайки, Перу та Замбії. У зв'язку з цим можна стверджувати, що одним з визначальних геоекономічних трендів першої половини XXI століття є **глобальна зовнішньоекономічна експансія Китаю**.

Феномен китайського економічного зростання ґрунтується на таких чинниках:

- низький курс національної валюти юаня;
- використання переваг членства у ВТО;
- дешева кваліфікована робоча сила;
- нехтування вимогами забезпечення екологічних норм виробництва;
- підтримка китайських компаній з боку держави (пільгові кредити, пряме бюджетне фінансування).

Таким чином, не зважаючи на формальну участь у режимах вільної торгівлі, Китай зберігає значні переваги у конкурентній боротьбі з компаніями США та Європейського Союзу. Серед ключових складових подальшого зростання впливу китайського капіталу на світові ринки товарів і послуг слід зазначити наступні:

- прагматична геоекономічна стратегія вищого політичного керівництва КНР, орієнтована на максимально ефективну співпрацю з ТНК, багатомільйонною діаспорою й Міжнародними фінансовими організаціями при збе-

---

⁵⁶ The New York Times. 2005. December 4

реженні повного контролю над ресурсним й людським потенціалом на національній території;

- вмонтованість господарського комплексу Китаю у глобальну світовому систему виробництва й розповсюдження товарів масового вжитку;*
- консенсус влади, економічних акторів та населення країни щодо напрямів та механізмів реалізації економічної трансформації;*
- поступовість, обґрунтованість, керованість кожного з етапів реформи;*
- збереження традиційних культурних цінностей, способу життя населення держави як необхідної перестороги трансформації суспільної свідомості китайської політичної нації.*

Зазначені особливості розвитку Китаю потребують окремого спеціального дослідження й безумовно повинні розглядатися в якості можливих складових моделі загальнодержавної стратегії для України.

III. Трансформація України

3.1. Реальний сектор економіки України

Після розпаду єдиного радянського господарського комплексу входження української економіки на світовий ринок товарів і послуг в якості окремого геоекономічного актора мало безальтернативний характер. Експерти виділяють наступні негативні чинники цього процесу:

- 1) подрібнення національних господарських комплексів і руйнування сформованих виробничих зв'язків;
- 2) перехід на експортно-орієнтовану модель розвитку з мінімальним соціальним перерозподілом і зростаючою кількістю низько ефективних секторів, орієнтованих на внутрішній ринок;
- 3) різка майнова диференціація суспільства і збільшення частки населення з низькими доходами;
- 4) відхід на другий план проблем збереження і примноження ресурсів населення, а також їх господарської активізації⁵⁷.

Втім, всі ці чинники діяли в Україні й без жодного зв'язку з процесом глобалізації. Діяльність органів державної влади у перехідний період економічного розвитку колишньої республіки у складі СРСР вкрай звузила перелік життєвих сценаріїв більшої частини українців. Чи не єдиним ефективним механізмом соціальної адаптації населення України до нових пострадянських реалій залишається трудова міграція. Цей процес триває вже протягом двадцяти років й характеризує реальний стан людського потенціалу національної економіки. Можна виокремити наступні складові трудової міграції.

1. «Втеча мізків» — виїзд науковців до США та Західної Європи, розпочата на межі 80-90 —х років.
2. «Човникова міграція» середини 90-х років — декваліфікація науково-технічної інтелігенції, формування малого бізнесу.
3. «Трудова міграція» —вахтові відрядження будівельників, газовиків, представників інших робітничих професій, некваліфікованої робочої до Російської Федерації, Іспанії, Португалії та країн ЦСЄ.
4. Міграція працівників, що забезпечують функціонування інфраструктури держави (моряки, пілоти, водії, рятувальники).

Перехідний від планово-адміністративної до соціально-ринкової системи економічних відносин етап у розвитку України був абсолютно необхідним для того, щоб

---

⁵⁷ Коллонтай В. Эволюция западных концепций глобализации// Мировая экономика и международные отношения, №2, 2002

структурі промисловості республіки домінували галузі з високим ступенем переробки. Зокрема, вага галузей машинобудування та металообробки сягала понад 30 % загального обсягу промислового виробництва (див. Таблицю)

Галузева структура промислового виробництва України, %

Галузі	1990	1995	2000
Промисловість, в т.ч.:	100	100	100
<i>Електроенергетика</i>	3,2	11,0	12,1
Паливна промисловість	5,7	13,2	10,1
Чорна металургія	11,0	21,8	27,4
Кольорова металургія	1,1	1,6	2,4
Хімічна та нафтохімічна промисловість	5,5	7,0	5,9
Машинобудування та металообробка	30,5	16,0	13,4
Деревообробна та целюлозно-паперова промисловість	2,9	2,2	2,4
Промисловість будівельних матеріалів	3,4	3,9	2,7
Легка промисловість	10,8	2,8	1,6
Харчова промисловість	18,6	15,1	16,8
Інші галузі	7,3	5,4	5,2

Після розвалу єдиного господарського комплексу СРСР, адміністративно-командна система управління економікою могла функціонувати виключно на основі державної власності й на обмежений термін. Успішність ринкових змін залежала від спроможності влади здійснити процес роздержавлення через механізм заохочування ефективного менеджменту на основі чітких, прозорих, конкурентних та виважених умов. Приватизації не можна заважати, але її не потрібно й форсувати. Співіснування двох форм власності обумовлює взаємодія двох систем керування -і планової й ринкової. У силу історично сформованих традицій, планові засади будуть і надалі відігравати вирішальну роль у секторах, які мають стратегічне значення для збереження економічного суверенітету України.

У зв'язку з інтенсифікацією світових інтеграційних процесів й незмінністю загальнодержавного курсу України на інтеграцію до наднаціональних геоекономічних утворень національний уряд неминуче поступається частиною своїх повноважень у здійсненні цінової, кредитної, фінансової політики. Разом з тим, відомий вітчизняний економіст В.Мунтіян визначає зміст економічної незалежності держави як: « *спроможність здійснювати державний контроль над національними ресурсами, зда-*

тність використовувати конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у світовій торгівлі».⁵⁸

З огляду на реальність впливу найрізноманітніших політичних причин суб'єктивного характеру глобальний планетарний без привілеїв та обмежень ринок товарів і послуг взагалі не відбудеться. Універсалізація режимів торгівлі й переміщення капіталу поки не привела до створення однорідного господарського середовища, єдиного планетарного економічного простору. Світова економіка являє собою поліцентричну структуру, що охоплює 197 національно-державних утворень, розвиток яких протікає нерівномірно. **Більше половини населення країн, що розвиваються, живуть у замкнутій економіці, майже жодним чином не пов'язаній з інноваційним зростанням та інтенсифікацією міжнародних економічних відносин. Паралельно існують два світи: міжнародна й самодостатня економіка, один із яких (самодостатня економіка) поступово скорочується в розмірах та впливовості у світовому господарстві. Взаємозв'язки й взаємозалежності між частинами цієї структури — асиметричні, різні групи країн втягнені у світові інтеграційні процеси неадекватно й далеко не на рівних умовах.** На 2004 країна здійснювала зовнішньо-торгівельні зв'язки з партнерами з 196 країн. Найбільші об'єми експортних поставок здійснювались до Росії -21,6%, Туреччини – 6,1%, Італії – 5,6%, Німеччини – 4,1%, Польщі – 2,9%, США – 2,8%, Білорусії – 2,5%, Єгипту – 2,3%. Найбільші імпортні надходження здійснювались з РФ – 36,3%, Німеччини – 9,2%, Туркменістану – 7,8%, Китаю – 4,8%, Польщі – 3,6%, Італії та Білорусі – по 2,7%, Франції – 2,2%. В загальному обсязі імпорту товарів на кінець 2004 року 35,1% складають мінеральні продукти, в тому числі 31,8% вартості — енергетичні матеріали, нафта та продукти її переробки(природний газ – 13,9%, сира нафта – 12, 3%).

Можна стверджувати, що економіка Україна перебуває на периферії товарних, фінансових, інформаційних потоків постіндустріального світу. Зовнішньоекономічна політика орієнтована на споживання традиційних для країн Третього світу матеріальних цінностей в обмін на продукцію індустріальної спадщини СРСР. Внаслідок геополітичних, економічних та соціальних трансформацій промисловий сектор України не лише не став на шлях вирішення стратегічних завдань. В ньому триває процес деградації основних фондів, декваліфікація кадрів.

Серед чинників, що зумовили спад промислового виробництва протягом 1992-99 років, ключовими є:

- загальноекономічна та суспільно-політична криза ;
- неефективні процеси роздержавлення промислових підприємств, які призвели до дезорганізації управління на рівні галузей та окремих підприємств;

---

⁵⁸ Мунтіян В. Економічна безпека України. К., 1999

- фактична ліквідація радянської системи галузевих міністерств та відомств за відсутності досконалих ринкових механізмів впливу держави на реальний сектор економіки;
- непослідовна та не адекватна новим умовам господарювання податкова, митна, фінансово-кредитна політика;
- руйнування сталої системи коопераційних і торгівельних зв'язків внаслідок розпаду СРСР, за умов високої залежності від імпорту вузлів, комплектуючих та сировини;
- різкий перехід на ринкові ціни на енергоносії за умови збереження високої енергоемності та низької енергоефективності національної економіки.

В результаті, за 1990-1995 рр. падіння обсягів промислового виробництва склало майже 48 %, товарів народного споживання - майже 55 %, а обсяги капіталовкладень зменшилися майже на 62 %(див. таблицю)

Скорочення промислового виробництва в Україні за галузями, %.

Галузі	1995 до 1990	2000 до 1990
Промисловість, в т.ч.:	100	100
<i>Електроенергетика</i>	69,8	65,3
Паливна промисловість	44,0	41,4
Чорна металургія	41,2	59,4
Кольорова металургія	47,5	87,2
Хімічна та нафтохімічна промисловість	39,8	41,1
Машинобудування та металообробка	50,0	41,0
Деревообробна та целюлозно-паперова промисловість	55,9	81,0
Промисловість будівельних матеріалів	37,7	22,8
Легка промисловість	32,1	38,8
Харчова промисловість	46,7	50,6

Світовий економічний простір залишається істотно неоднорідним в зв'язку з постійним зростанням технологічного розриву між країнами в порівнянні з початком індустріальної ери. У розвинених країнах переважають четвертий та й п'ятий технологічні уклади, у країнах середнього рівня розвитку – уклади третій і четвертий, а в країнах світової периферії зберігаються традиційні індустріальні технології. На цьому ґрунті країни ОЕСР, використовуючи найбільш ефективні технології, експортують

наукомісткі товари й послуги (наприклад, комп'ютери, програмне забезпечення, стільникові телефони, послуги космічного зв'язку й т.п.) у країни з низьким і середнім рівнем розвитку, одержуючи при цьому величезні надприбутки. З огляду на спадщину СРСР, економіка України є індустріально-аграрною. Галузі IT-економіки, як необхідна основа входження України на сучасний ринок товарів і послуг в якості самостійного конкурентоспроможного актора фактично відсутні (за виключенням окремих технологічних напрацювань ОПК). Втім, на великому сегменті світового ринку продовжує реально діяти індустріальна парадигма. Українська економіка в цьому сенсі має цілком конкретні надбання та, навіть, окремі переваги.

Серед реальних активів української економічної системи потенційно конкурентоспроможними на світовому ринку є:

- **агропромисловий комплекс;**
- **гірничопромисловий комплекс;**
- **оборонно-промисловий комплекс.**

Визначимо ключові кількісні та якісні характеристики цих сегментів національної економіки.

3.2.1. Агропромисловий комплекс – традиційна галузь національної економіки

Сільське господарство залишається не лише однією з ключових, системоформуючих галузей української економіки, але й соціокультурним осередком українства на загал. Аграрний комплекс забезпечує населенню держави фізичну й економічну доступність до основних видів якісних продуктів харчування: хлібобулочних виробів, молочних виробів, м'яса, овочів, картоплі й інших життєво-необхідних ресурсів. Ефективне сільське господарство — основа забезпечення продовольчої безпеки — невід'ємної складової національної безпеки суверенної української держави. Сільське господарство стимулює розвиток інших секторів економіки (авто-й сільгоспмашинобудування, транспорту, сфери послуг, харчової промисловості, паливно-енергетичну галузі).

АПК України споживає близько 30% всього дизпалива, будівельні матеріали, мінеральні добрива, послуги зв'язку, освіти, медицини. Не зважаючи на зростання процесів урбанізації, українське село залишається одним з важливих чинників життєдіяльності української політичної нації. Показово, що в Німеччині, взагалі не здійснюється статистичний облік продукція таких міні-господарств, оскільки характеризується виключно як хобі. В Україні особисті присадибні господарства забезпечили в 2003 році 67% валової продукції аграрного сектору національної економіки. На сьогодні в сільській місцевості проживає більше 33 % населення України. При цьому в сільському господарстві зайнято 25 % від чисельності зайнятих в усіх сферах еконо-

мічної діяльності. Втім, продукція АПК на 2003 р. складала лише 14 % у валовому внутрішньому продукті.⁵⁹

Потенціал українського сільського господарства є унікальним, як для господарських комплексів пострадянського простору, так і в світі на загал. Близько 63 % всієї земельної площі в Україні — землі сільськогосподарського призначення. За даними ООН територія України на 84% складається з ґрунтів, які щорічно можуть продукувати до 500 кг пшениці на одну особу (мінімальна норма 160 кг на рік), в той час коли понад $\frac{3}{4}$ території земної поверхні (без Антарктиди) непридатні для сільськогосподарського використання⁶⁰. За оцінками вітчизняних науковців, загальна вартість земельних ресурсів складає 330 трлн., грн., що набагато перевищує всі інші активи виробничих та невиробничих фондів. Втім, за умов колгоспно-радгоспної («нічийної» за визначенням) форми власності на землю й неефективної за історичним досвідом системи господарювання за часів СРСР використовувалося лише 15-20% потенціалу земельних ресурсів.

Після розвалу колгоспно-радгоспної системи господарювання, яка не була орієнтованою на рентабельність, конкурентоспроможність, а слугувала скоріше ілюстрацією соціалістичного експерименту на селі, агропромисловий комплекс опинився в маргінального стані. З одного боку, було повністю зупинено бюджетне фінансування колективних форм сільгоспвиробництва, з іншого — було збережено державну монополію на володіння землею та заборонено її продаж. Ситуацію в українському селі фактично паралізувала лібералізація цін в паливно-енергетичному комплексі, на ринку мінеральних добрив та сільськогосподарського машинобудування. До останнього часу в Україні в зародковому стані залишався фондовий й кредитно-фінансовий ринок — українське селянство позбавлено можливості використовувати ринкові механізми для реалізації своїх бізнес-проектів. Таким чином, можна констатувати, що в період з 1992- по 1999 роки аграрний сектор національної економіки перебував у стані трансформації колгоспно-радгоспного способу господарювання до квазі-ринкових інститутів. Ситуацію покращило загальне оздоровлення економіки, передусім у галузях переробної промисловості. В 1999-2001 в Україні почали діяти потужні фінансово-промислові групи, які на основі використання механізмів зовнішнього кредитування, створили експортно-орієнтовані схеми господарювання в традиційно потужних вітчизняних секторах АПК.

Основне виробництво картоплі, овочів і плодів, продуктів тваринного походження знаходиться у дрібних особистих селянських та підсобних господарствах населення. Тому якість продукції, відповідність її міжнародним стандартам не можливо навіть визначити. На пострадянському просторі головним виробником і споживачем зернових є Росія. Вона забезпечує 53% загального виробництва, Україна – 24%. Якщо

⁵⁹ Статистичні дані за 2003 рік. Державний комітет статистики України

⁶⁰ Global Agro-ecological Assessment for Agriculture in the 21 st Century. ER -01-1, Yuly 2001

країни СНД виробили 126 740 тис. тон., Росія – 66 478 тис. тон., Україна – 30 045 тис. тон. Росія імпортує до 8% зернових, Україна – експортує до 20%⁶¹.

З певними обмеженнями Україна зберігає конкурентоспроможність на світових ринку зерна, сояшнику, курячих яєць і м'яса бройлерів. *Разом з цим, продуктивність галузей (урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин) залишається значно нижчою за відповідні показники найближчих сусідів й прямих конкурентів: Польщі, Словаччини, Угорщини та інших країн Центральної Європи в 1,5-2 рази; країн Західної Європи, США і Канади – в 3-4 рази.*

Фахівці міністерства сільського господарства проаналізували наскільки існуючий стан справ у вітчизняному аграрно-промисловому комплексі відповідає завданням забезпечення продовольчої безпеки України. Експерти визначають ступінь забезпечення продовольчої безпеки держави за трьома критеріями⁶².

1. Критерієм **достатності** продовольчого споживання є відношення фактичного рівня душевого споживання основних продуктів харчування до раціональних (медично рекомендованих) норм здорового харчування В 2005 р. цей критерій по найважливіших продуктах харчування – молочних і м'ясних продуктах – складав всього 47-59 відсотків. Проблемною є також недостатня вітамінна насиченість продуктів харчування. За споживанням фруктів та ягід у розрахунку на 1 особу Україна відстає від розвинутих країн приблизно в чотири рази.
2. Критерієм **доступності** продовольчого споживання є відношення вартості річного душевого набору продуктів харчування, що відповідає раціональним (медично рекомендованим) нормам здорового харчування, до річного душевого доходу. У 2005 р. середньодушовий річний сукупний дохід (грошові і натуральні надходження) на 1 особу в Україні дорівнював 6075 грн., а грошова оцінка раціонального (медично рекомендованого) набору харчування в поточних споживчих цінах складала 4108 грн. Тобто на придбання необхідного раціону здорового харчування пересічному громадянину України потрібно витратити 68 відсотків свого доходу. За прийнятою методикою *країни, у яких населення витрачає на продовольчі потреби понад 60 відсотків сімейного бюджету, відносяться до групи бідних.*
3. Критерієм продовольчої **незалежності** країни є частка продовольчого імпорту у загальному обсязі продовольчого споживання. За прийнятими у світовій практиці нормами, вона не повинна перевищувати 30 відсот-

⁶¹ Дані Держкомстату України за 1998-2002 роки

⁶² Загальнодержавна програма соціально-економічного розвитку українського села на період до 2015 року//www. minagro.gov.ua

ків. У 2005 р. імпорту продовольчих товарів (з урахуванням ПДВ) дорівнював 16,3 млрд. гривень. Загальний обсяг споживання продуктів харчування дорівнював 119,1 млрд. гривень. Тобто частка продовольчого імпорту в загальному обсязі продовольчого споживання склала 13,7 відсотків., що ілюструє задовільний стан продовольчої незалежності держави, який потребує політики подальшої підтримки в умовах відкриття внутрішнього ринку для продукції з країн-членів СОТ.

Втім, ми переконані, що низька частка імпорту продуктів харчування свідчить, насамперед, про низький рівень доходів населення України, нерозвиненість внутрішнього ринку й штучні перешкоди на шляху іноземних виробників. Здобутки українського АПК майже виключно викликані сприятливою експортною кон'юнктурою на окремі види продукції: зерна соняшника, шкіри великої рогатої худоби та цукор.

На наш погляд, наріжним каменем успішної трансформації агропромислового комплексу України до реальної конкурентоспроможності на світовому аграрному ринку є вирішення питання купівлі-продажу землі. Незважаючи на реформування колгоспно-радгоспної форми господарювання, головним суттєвим змістом якого стало паювання земельних ділянок й перехід їх у приватну власність громадян України, реальні ринкові механізми в аграрному секторі досі не впроваджено. Українське селянство позбавлено можливості реально реалізувати свої права власності на землю. Держава у режимі «ручного керування» кожен рік визначає квоти на експорт аграрної продукції, встановлює граничні рамки цін на дизельне паливо та мастило, надає пільгові кредитні ресурси. За відсутності на вітчизняному аграрному ринку чітких, прозорих, рівних для всіх правил гри, в АПК України продовжують працювати сірі схеми господарювання. Основними чинниками, що визначають на сьогодні зміст функціонування українського агропромислового комплексу:

- відчуження селянства від реального впливу на організаційно-фінансову складову господарського процесу;
- екстенсивні методи виробництва сільгосппродукції без врахування науково обґрунтованих вимог господарювання, переважна орієнтація до потреб експортної кон'юнктури;
- переважно короткострокові угоди оренди земельних ділянок, що фактично унеможливило формування довгострокових проектів господарювання;
- лобізм та корупція як основні механізми взаємовідносин сільгоспвиробників з органами державної влади всіх рівнів;
- зростання безробіття населення сільської місцевості, низький рівень сільської освіти, медицини, соціальної інфраструктури.

Вступ України до Світової організації загрожує негативними наслідками для вітчизняних сільгоспвиробників. Наслідком лібералізації зовнішньої торгівлі може стати збільшення конкуруючого імпорту продовольства, зокрема цукру, молочних продуктів, картоплі, овочів та фруктів, українські виробники абсолютно не готові до жорсткої конкуренції, що зумовить скорочення виробництва в окремих галузях, зростання рівня безробіття на селі. Низький рівень заробітної плати селян в умовах режиму СОТ втратить сенс головного чинника низької собівартості сільськогосподарської продукції, як складової конкурентоспроможності українського сільського господарства

На сьогодні агропромисловий комплекс залишається найменш адаптованою до реалій світового ринку товарів і послуг галуззю реального сектора економіки України. Ресурс радянської спадщини (основні фонди, людський, науковий потенціал) наразі фактично вичерпано. Ситуація ускладнюється в зв'язку з тим, що в аграрному секторі штучно стримується впровадження ринкових інститутів, консервуючи цим самим закритий та непрозорий механізм отримання прибутків. Законодавча заборона купівлі-продажу землі не дозволяє задіяти комерційні банки для якісної модернізації основних фондів, створення сучасних конкурентоспроможних підприємств. Збереження нормативно-правового статус-кво не лише ускладнить вихід АПК України на світові ринки сільгосппродукції, але й посилить соціально-економічну й соціокультурну деградацію українського селянства як однієї з найбільш важливих складових української політичної нації.

3.1.2. Гірничо-металургійний комплекс України

На сьогодні експорт продукції ГМК складає основу валютних надходжень до державного бюджету держави. Після розпаду СРСР Україна успадкувала 35% загальносоюзного гірничо-металургійного комплексу, який охоплює замкнений технологічний цикл — від видобутку і переробки сировини до виробництва і переробки металу. На сьогодні до вітчизняного ГМК входить до 400 підприємств та організацій. До сфери ГМК належать: гірничо-збагачувальні комбінати, металургійні, коксохімічні та трубні заводи. Металургійні комбінати формувались як об'єднання територіально близьких промислових підприємств, пов'язаних спільним технологічним процесом та єдиним управлінням. Підприємства ГМК традиційно підтримують житлово-комунальну сферу, медицину, освіту, інфраструктуру на загал. Саме тому вони є місто-формуєчим чинником Південно-Східної України, основним донором місцевих бюджетів.

Історично підприємства чорної металургії сконцентровані в Дніпропетровській, Донецькій та Запорізькій областях. За часів СРСР для потреб ГМК в Україні було збудовано 8 ГЕС (6,7% виробництва електроенергії), 5 АЕС (45,3%), 14 ТЕС (48%).

Енергетична система України об'єднана з російською. Україна експортує електроенергію до країни ЦСЄ, але імпортує 76, 7% газу, 73, 9% — нафти та нафтопродуктів. Розвинена транспортна система забезпечує переміщення товаропотоків як в середині країни так і за кордон. Експлуатаційна протяжність залізниць складає 22,1 тис. км., густота — 37 км. на 1 тис. кв., км території. Чверть всіх залізничних перевезень в Україні складають вантажі ГМК. Загальна потужність морських портів складає 89 млн. тон.

З 2000 року Україна стабільно займає місце у першій світовій десятці за об'ємами виплавки сталі та її експорту. Вітчизняний гірничо-металургійний комплекс включає 350 підприємств, що належать до чорної металургії. За об'ємами виробництва чорна металургія забезпечує 30% загального промислового виробництва та 40% валютних надходжень до бюджету, в галузі зайнято 10% всіх працюючих в господарському комплексі України.

На наш погляд, збереження гірничо-металургійного комплексу в якості системоформуючого сектора української економіки й головного джерела валютних надходжень до національного бюджету зумовлене наступними чинниками:

- постійна державна підтримка, система пільг, субсидій та преференцій (так заний «експеримент у ГМК» кінця 90-х років) дозволив підприємствам чорної металургії витримати кризові процеси у вітчизняній економіці й знайти свою нішу на міжнародних ринках;
- низька (у порівнянні з конкурентами) собівартість продукції, викликана загальним низьким рівнем життя в державі;
- неринкові механізми приватизації підприємств ГМК, тіньові фінансові схеми функціонування на загал.

На 2004 рік приватизацію в металургійній галузі було фактично завершено. Контроль над вітчизняним ГМК взяли олігархічні угруповання: корпорація «Індустріальний союз Донбасу», корпорація «Інерпайп», компанія «Систем Кепітал Менеджмент», група «Данко» та група «Приват». Під контроль трудового колективу перейшов Маріупольський металургійний комбінат ім.Ілліча. Рівень концентрації металургійного виробництва у світі значно перевищує український рівень. Перша десятка світових компаній, включених ІІSI до переліку 80 найбільших підприємств ГМК має річний обсяг виробництва сталі, що перевищує в 2-6 рази відповідний показник «Криворіжсталі» — найбільшого в Україні металургійного комбінату.

На початку ХХІ століття підприємства українського ГМК постійно звинувачували в експорті своєї продукції на світових ринках за демпінговими цінами. Однак, ініційовані урядами США та країн Західної Європи демпінгові розслідування, фактично жодним чином не вплинули на рівень прибутків вітчизняних металургів, оскільки частка цих держав у географії експорту продукції українських заводів ніколи не перевищувала 10 відсотків. Як вже відмічалось, на межі століть стабільно високі темпи

зростання демонстрували традиційні індустріальні сектори економік країн АТР (Китаю, насамперед), що зумовило постійне зростання попиту на продукцію українського ГМК — помірної ціни та високої якості.

Збереження сприятливої міжнародної кон'юнктури зробило цей сектор української економіки найбільш прибутковим й (відповідно) найбільш експортно-орієнтованим. Так лише за 2004 рік «Криворіжсталь» та МК ім. «Ілліча» отримали по 2 млрд. грн. чистого прибутку, «Азовсталь» — 960, 187 млн., «Запоріжсталь» — 810 млн. Гірничо-збагачувальні комбінати, в зв'язку з цим, також отримують великі прибутки від продажу сировини. Не випадково, у 2005 році у структурі українського експорту недорогоцінні метали та вироби з них зайняли перше місце — 41 відсоток всього українського експорту. Тоді як машино- та приладобудування — 13,5%, продовольчі товари і сільгоспсировина — 12,6%.

Разом з тим, *з огляду на без-альтернативність процесу входження української економіки у світовий ринок товарів і послуг на умовах режиму СОТ, що неминуче призведе до зниження рівня рентабельності виробництва вітчизняних металургійних підприємств (зростання цін на енергоносії та сировину, підвищення частки заробітної плати у вартості продукції, більш суворі екологічні вимоги) можна очікувати на кризові явища у системо-формуєчому секторі господарського комплексу держави.*

Необхідно констатувати, що Україна (як і Росія) не зуміли у повному обсязі реалізувати програми реструктуризації і технічної модернізації чорної металургії. *За рівнем продуктивності праці, енерго- і матеріалоємності продукції металургійне виробництво в Україні є одним з найбільш відсталих у світі.* В 2003 році мартенівський спосіб розливки сталі в Україні складав 46,8% (3% — в усьому світі). У вітчизняній металургії рівень використання сучасних технологій — виробництва електросталі і безперервної розливки сталі залишається вкрай незначним (частка електросталі в 2003 році складала 4,2% проти світового рівня — 33,8%, безперервного розливу сталі — 23,1% проти світового рівня 88 %) ⁶³. Низький технічний рівень і застосування застарілих технологій зумовлює те, що виробництво української металургійної продукції має на 5-7% вищу матеріалоємність, на 25-30% вищу енергоємність ніж у розвинених країнах. За оцінками експертів Всесвітнього банку, продуктивність праці на підприємствах вітчизняного ГМК рівна російській, вища ніж у Китаї, і в 3,4 -4 рази нижча ніж у розвинених країнах.

До існуючих проблем галузі в 2006 році додалися прояви чорних PR-технологій з боку окремих російських бізнесових кіл. Наразі саме ринок металопродукції РФ залишається одним з ключових напрямів експорту продукції вітчизняних металургійних підприємств. Нижча собівартість українського металопрокату і труб призвела до часткового витіснення російських виробників з їх традиційних ринків. Це викликало заяви росіян про те, що українська металопродукція є «радіаційно-забрудненою»,

⁶³ World Steel in Figures 2004// www.worldsteel.org

оскільки металургійні комбінати в Україні використовують металобрухт з «чорнобильської зони». Наразі ЕС ініціював створення комісії з постійного моніторингу радіаційного фону металопродукції з України, що суттєво погіршило імідж вітчизняного ГМК на світових ринках.

Експерти Всесвітнього Банку переконані, що *система розвитку вітчизняної металургії не зазнає в середньостроковій перспективі значних змін*. Збережеться конкурентна перевага української металургії у використанні більш дешевої сировини та робочої сили. Цьому сприятимуть традиційний патронат влади й активне формування вертикально-інтегрованих структур, до складу яких ФППГ включають компанії з виробництва сировини та енергетичні компанії. До 2010 року пріоритетну роль набуде внутрішнє споживання, що буде пов'язано з високими темпами росту метало споживаючих галузей — машинобудування, будівництва, суднобудування, автомобілебудування (обсяг внутрішнього споживання зросте до 11,5 млн. тон, що на 53,3% перевищить рівень 2003 року)⁶⁴.

Підводячи підсумки розвитку українського ГМК в 2006 році, заступник міністра промислової політики Д. Колесніков визначив головні проблеми галузі⁶⁵:

— застаріле обладнання, ступінь зносу якого в середньому вдвічі перевищує граничні норми;

— енергоємність виробництва в 1,5-2 рази вища за світові стандарти;

— недостатні запаси коксу;

— підвищення вартості залізничного перевезення, недопоставки «Укрзалізницею» залізничних вагонів;

— зростання цін на російський газ до 200 доларів за тис.куб;

— зростання дебіторської та кредиторської заборгованості, пов'язані з неповерненням державою ПДВ підприємствам - експортерам.

Разом з тим, в 2006 році у галузі намітились позитивні тенденції. Це стосується, насамперед впровадження енергозберігаючих технологій у зв'язку з зростанням цін на енергоносії на ММК імені Ілліча, металургійних підприємствах, що належать СКМ та ІСД. Втім, головною, знаковою подією у розвитку вітчизняного гірничо-металургійного комплексу за часів незалежності став початок масштабної реконструкції ФППГ «Індустріальний Союз Донбасу» Алчевського металургійного комбінату (монополіста в Україні з виробництва товстого нержавіючого листа, сталей спеціального призначення й сталевих дробу). Акціонери компанії планують інвестувати на період до 2010 року близько 1 млрд. 700 млн. доларів, що дозволить вже наприкінці 2007 року повністю відмовитись від застарілої морально й фізично технології виплавки стали мартенівським способом. Її замінить прогресивний метод виплавки сталі у

⁶⁴ Розвиток сектора чорної металургії в Україні// Всесвітній банк, К., 2004

⁶⁵ Виступ на засіданні балансової комісії ГМК // www.ukrrudprom.com/analytics

конвертерах, що забезпечує вищу продуктивність, зниження поточних витрат та поєднання процесу виплавки з безперервним розливанням металу.

В 2006 році на АМК було відкрито першу чергу комплексу безперервного лиття сталевих заготовок продуктивністю близько 2,5 млн. тонн на рік, вартість якої склала близько 400 млн. доларів. В цьому році ІСД заплановано впровадження другої черги цього комплексу, що дозволить вийти на виплавку 7, 5 млн. тон сталі на рік — Алчевський металургійний комбінат вийде на одне з перших місць в Європі за об'ємом виробництва.

Впровадження нових технологій на основі прозорості, взаємовигідної співпраці з західними партнерами залишається єдиним реальним механізмом реалізації Індустріального союзу Донбасу стратегії повноцінного виходу на зовнішні ринки й створення в перспективі металургійної транснаціональної корпорації зі штаб-квартирою в Україні. Так, для здійснення модернізації Алчевського металургійного комбінату українськими металургами було укладено цільовий контракт з корпорацією «Siemens - Voest-Alpine». У будівництві двох конвертерів на АМК загальною вартістю більш ніж в 150 млн. євро, близько 60 млн. євро складуть інвестиції на введення в лад двох киснево-розподільних установок французької компанії Air Liquide, які будуть забезпечувати подачу кисню в конвертери.

Крім того, консорціум найбільших польських банків видав ІСД довгостроковий кредит на суму 275 млн. доларів, призначений не лише для інвестицій в Huta Stali Czestochowa, але й для модернізації українських активів корпорації. Американський партнер донецьких металургів компанія Duferco готує проект подальшого освоєння Індустріальним союзом Донбасу ринків Західної Європи та Сполучених Штатів.

На наш погляд, розвиток українського ГМК у найближчій та середній перспективі визначатимуть три різнонаправлені тенденції:

1. *Остаточне вичерпання виробничого потенціалу немодернізованих радянських металургійних підприємств фактично призведе до руйнації галузі.*

2. *Поглинання підприємств галузі світовими лідерами ТНК «Міттал Стіл» та «Сєвєрсталь», які здійснюють проекти в третіх країнах з огляду виключно на власні бізнес-інтереси.*

3. *Реалізація Індустріальним Союзом Донбасу проекту транснаціоналізації українського ГМК, що дозволить здійснити якісну модернізацію підприємств галузі й дозволить українським металургам досягти реальної конкурентоспроможності на світових ринках.*

3.1.3. Оборонно-промисловий комплекс України — діамант радянської спадщини

На момент розпаду СРСР підприємства ОПК України забезпечували 17% його оборонної продукції, при цьому в Україні діяло 38% виробничих потужностей і 19% працівників галузі.

За період 1993-2003 рр. вітчизняний ОПК скоротився на 67,5%, зокрема космічна галузь – на 71,2 % приладобудування – на 71,5%, радіоелектронна галузь – на 86,8%.

Проведений статистичний аналіз вітчизняного ОПК показує, що нині 8% технологій можна віднести до унікальних, близько 60% — до технологій сучасного рівня. ОПК готовий передати цивільному сектору економіки понад 130 науково-технічних досягнень, які можуть бути використані для вирішення народногосподарських завдань (в паливно-енергетичному комплексі, машинобудуванні, сільському господарстві, харчовій та переробній промисловості, транспорті, медицині, електроніці).

Наразі в Україні відновлені замкнені цикли виробництва окремих видів військової техніки. Зокрема, радіолокаційних систем, авіаційних ракет, автоматизованих комплексів управління, танків та інженерної техніки.

Сучасна структура оборонної промисловості України розподіляється на авіаційну, суднобудівну, оборонну і ракетно-космічну галузі.

Авіаційна галузь. Підприємства та організації галузі здатні розробляти, проводити випробування, серійно розробляти літаки різного цільового призначення, спеціальне авіаційне устаткування, бортову радіоелектронну апаратуру; здійснювати ремонт та модернізацію авіаційної техніки.

В 2005 році прийнято рішення про створення об'єднання в складі Авіаційного науково-технічного комплексу ім. О.Антонова (АНТК ім. О.Антонова), Харківського державного авіаційного виробничого об'єднання (ХДАВП), Київського державного авіаційного заводу «Авіант» (КДАЗ «Аміант») та інших підприємств.

АНТК ім. О.Антонова має стабільний фінансовий стан й розвивається за рахунок експлуатації літаків «Руслан» та «Мрія».

Завод «Авіант» орієнтований на серійне виробництво військово-транспортного літака АН-70 та регіонального пасажирського літака АН-148, знаходиться в стані глибокої фінансової кризи.

ХДАВП є беззбитковим, планує серійне виробництво АН-140, АН-74 ТК та їх транспортних і пасажирських модифікацій.

Найбільш доцільним на першому етапі інтеграції авіаційної галузі є створення корпорації. Це забезпечить збереження фінансової незалежності підприємств з одночасним делегуванням певних повноважень головній управлінській структурі.

Суднобудівна галузь. На виробничих потужностях суднобудівної галузі можливе будівництво практично усіх типів катерів і суден надводного флоту, виробницт-

во газотурбінних установок для суднобудування, енергетики та газової промисловості, обладнання для систем вентиляції та кондиціювання повітря, приладів судового машинобудування тощо.

В 2004 році було передано замовнику 48 суден і плавзасобів, відремонтовано 240 суден. На сьогодні суднобудівні підприємства фактично повністю завантажені виконанням експортних контрактів на будівництво корпусів суден.

Здійснено реструктуризацію галузі, в результаті якої були відокремлені непрофільні виробництва з перетворенням їх у самостійні суб'єкти господарювання. Наступний етап передбачає створення під конкретні проекти вертикально та горизонтально інтегрованих структур на основі консолідації виробничого і науково-технічного потенціалів та банківського капіталу.

Основні недоліки галузі:

- відсутність замкнених технологічних циклів будівництва кораблів, в тому числі виробництва морської, корабельної авіації, низки важливого корабельного обладнання;
- відсутність внутрішнього ринку продукції суднобудування;
- відсутність власних обігових коштів на розробку і виробництво нової продукції

Оборонна галузь В структурі галузі основними складовими є підгалузі бронетехніки, боєприпасів і спец-хімії, радіоелектроніки та електротехнічної промисловості, засобів зв'язку та приладобудування.

Підгалузь бронетехніки.

Виробництво бронетехніки є майже самодостатньою галуззю вітчизняного ОПК. Імпорт комплектуючих сягає лише 2-5% від загального обсягу. Головною координуючою організацією з розробки бронетанкової техніки та артилерії є Харківське конструкторське бюро з машинобудування ім. Морозова (ХБКМ). Основним виробником бронетанкової техніки є ДП «Завод ім. Малишева».

ХБКМ працює над створенням нового бронетранспортера БТР-4, який матиме технічні та експлуатаційні характеристики, близькі до кращих зарубіжних зразків; розроблені і виготовлені зразки легких машин «Дозор –Б», якими планується замінити машини типу УАЗ і БРДМ. Освоєно виробництво буро закладних машин і комплексів для гірничої та вугледобувної промисловості.

Державне підприємство «Завод ім. Малишева» виготовляє танки, БТР, двигуни і запчастини до них та іншої спецтехніки; проводить модернізацію танків, бронетранспортерів, бойових машин піхоти; випускає тепловозні, судові та стаціонарні дизелі типу Д-80, дизель-генератори, комбайни, міні-трактори, мотоцикли, причепи, косарки, борони та ін.

Основні проблеми: мізерні обсяги державного оборонного замовлення (ДОЗ), надмірність виробничих потужностей, значна зношеність виробничого устаткування, відсутність внутрішнього ринку продукції.

Перспективи розвитку бронетанкової підгалузі пов'язані з реструктуризацією ДП «Завод ім. Малишева». Вона запланована на 2005 рік. Розглядається можливість створення на базі танкового заводу рентабельного виробництва продукції цивільного призначення й приєднання в процесі реструктуризації до ХБКМ цехів, пов'язаних з виробництвом танків.

Підгалузі радіоелектронної та електротехнічної промисловості, засобів зв'язку та приладобудування.

Основною продукцією є радіоелектронне озброєння, засоби радіоелектронної розвідки, радіотехнічні аеродромні засоби навігації, посадки і зв'язку, системи забезпечення безпеки польотів, мобільні станції радіопеленгування.

На рівні світових стандартів працює державна акціонерна холдингова компанія «Топаз», Запорізький машинобудівний завод «Іскра», НДІ «Квант», НДІ «Квант-навігація», заводи «Буревісник» і «Радар» та інші.

Підприємства і організації підгалузей задіяні у виробництві центрально-обчислювального комплексу, зарядно-пускової установки, окремих агрегатів російського зенітно-ракетного комплексу С-300.

Основні проблеми галузі: значне недофінансування ДОЗ, заборгованість по заробітній платі, бюджетна заборгованість з відшкодування ПДВ, недосконалість організаційної структури виробничих потужностей. В цілому галузь поступається аналогічним виробництвам країн Заходу. Основною причиною є значне відставання вітчизняної елементної бази від світових стандартів.

Шляхи подолання кризи : формування інтегрованих виробничих структур в сферах розробки, виробництва, сервісу та модернізації бронетехніки, розробки та виробництва радіолокаційних систем розвідки та засобів радіоелектронної боротьби, виробництва, модернізації та ремонту складових ОБТ, розробки, виробництва та утилізації боєприпасів та виробів спец-хімії.

Ракетно-космічна галузь.

Ракетно-космічна галузь України є однією з найбільш розвинених високотехнологічних наукоємних галузей економіки в державі, яка є конкурентоспроможною на світовому ринку товарів і послуг. Від її подальшого розвитку залежить розвиток найновітніших технологій і, як наслідок, економіки України на загал.

Національна космічна галузь за роки незалежності була реформована під завдання нової України. Галуззю виконано, хоча і з певними ускладненнями, дві Національні космічні програми, виконується третя, формується портфель замовлень на наступні роки. Головним підсумком стало збереження і реалізація науково-технічного потенціалу галузі, у тому числі за рахунок виконання масштабних космічних комерційних проектів з іншими країнами.

В 2004 році було реалізовано продукції на суму близько 1,2 млрд., грн (40% було отримано за рахунок участі у виконанні міжнародних проектів).

В 2006 році було здійснено п'ять запусків ракетносія «Зеніт -3SL) за програмою «Морський старт». На навколоземну орбіту було виведено космічні апарати EchoStar-X, JCSAT-9, Galaxy-16, KoreaSat-5, XMRadio-4.

Проект «Наземний старт» передбачає запуски міжнародних космічних апаратів носієм «Зеніт» з космодрому Байконур. На сьогодні завершено проектно-конструкторські роботи, пов'язані з оцінкою можливості стартів двоступеневих «Зенітів» на низькі орбіти, а також триступеневих, які реалізується у «Морському старті». Реалізація «Наземного старту» дозволить збільшити кількість пусків «Зенітів» з 5-7 до 10-15 на рік. Вивчається можливість проведення запусків пілотованих кораблів цим комплексом.

Згідно бразильсько-українського проекту «Циклон-4 — Алкантара» створюється носій «Циклон-4», який є новітнім засобом на основі використання відпрацьованих рішень міжконтинентальних бойових балістичних ракет. Це дозволить виводити на низькі орбіти корисний вантаж масою до 5300 кг з бразильського космодрому Алакантара. Керувати проектом буде СП «Алкантара Циклон Спейс», створене на основі рівних внесків української та бразильської сторін. У розробці проекту беруть участь також підприємства космічної галузі Росії. СП здійснюватиме надання пускових послуг на комерційній основі. У рамках проекту «Дніпро» розроблено ракетно-космічний комплекс з використанням найпотужнішої в світі МБР 15A18 та відповідної наземної інфраструктури бойового ракетного комплексу. Розробку проведено компанією «Космотрас», до якої увійшли підприємства України та Росії. В 2006 році було здійснено успішний запуск космічного апарату «Генезис-1» американської компанії «Бігелу Аероспейс». Фактично за рік було створено монтажньо-випробувальний комплекс, розроблено й налагоджено все необхідне технологічне обладнання для підготовки космічних апаратів. Неповдалі від російського міста Орськ в рамках програми «Дніпро» було створено новий космодром.

Одним з найважливіших завдань галузі є створення Національної системи космічного зв'язку на базі геостационарного космічного апарату власної розробки.

Космічна система зв'язку забезпечить інформаційну безпеку держави за рахунок використання незалежної системи зв'язку вищими структурами влади, силовими структурами, а також стратегічними галузями економіки, забезпечить вільний доступ бізнесових структур, юридичних і фізичних осіб до інформації, незалежно від її місцезнаходження в реальному масштабі часу, а також виключить залежність національних телекомунікаційних компаній від іноземних супутникових каналів.

Оборонно-промисловий комплекс — єдина частина спадщини СРСР, адекватна інноваційним викликам постіндустріальної епохи в господарському комплексі України.

Якщо розглядати проблему відродження українського ОПК у контексті трансформації всіх складових вітчизняної економіки, ми в найкращому разі обмежимося констатацією невтішного висновку, характерного для держав постсоціалістичного статусу-

су. Надлишкові потужності у важкій промисловості, неконкурентоспроможна на світовому ринку легка, харчова, переробна промисловість; відсутність нових технологічних розробок проривного характеру; старіючий, такий що стрімко декваліфікується кадровий потенціал, – показники, які ілюструють реалії перехідного пострадянського періоду.

Важелі керування й контролю над ситуацією поступово переходять або до міжнародних фінансових організацій – донорів незалежної України, або – до напівмафіозних комерційних структур. Апатія й байдужність населення виникли не внаслідок катастрофи світоглядних ідеалів, а як закономірний результат нездатності населення легальним способом забезпечити власне виживання.

ОПК, як «найкоштовніший діамант» радянської індустріальної спадщини, потребував максимально можливого використання виробничих потужностей, що вивільняються, і науково-технічного потенціалу галузі для потреб народного господарства. Програма конверсії «оборонки» була спрямована на вирішення завдань створення й виробництва електронної елементної бази для цивільної продукції, виробництва сучасних виробів обчислювальної техніки, засобів зв'язку й телекомунікацій, побутової й промислової радіоелектронної й оптичної апаратур, медичної техніки, машин і технологічного встаткування, технічно складних товарів народного споживання.

Однак якщо ми визнаємо аксіоматичним факт, що *суверенна держава забезпечує національну безпеку за допомогою функціонування національного ОПК, ми зобов'язані вивести "оборонку" з полону перерахованих вище факторів. На наш погляд, для держави сфера забезпечення національної безпеки поряд із соціальною сферою є найвищим пріоритетом. Це стосується насамперед фінансування з держбюджету сил стримування; галузей оборонної промисловості, у яких наша країна зберігає лідируючі позиції. Орієнтація на інноваційний розвиток та підвищення конкурентоспроможності національної економіки України обумовлюють необхідність пріоритетного розвитку оборонно-промислового комплексу – осередку передових технологій та важливої ланки внутрішнього ринку для підприємств ГМК.*

Необхідно враховувати специфічний характер виробничого циклу підприємств ОПК і неоднозначний досвід переходу галузі на випуск цивільної продукції. Рівень зниження масштабів розробки й обсягів виробництва військової продукції повинен бути обмежений положеннями концепції національної безпеки держави.

3.2. Економіка України на шляху постіндустріальної трансформації.

Розглянемо перспективи входження господарського комплексу (переважно індустріально-аграрного за галузевою структурою) України в постіндустріальну систему соціально-економічних відносин. Спробуємо зрозуміти, на чому ґрунтується спроможність акторів української економіки відповідати вимогам конкурентоспро-

можності сучасного ринку товарів і послуг. Необхідно визначити, які соціально-економічні й соціокультурні наслідки очікують населення України після остаточного вичерпання виробничого ресурсу спадщини колишнього СРСР. Україна, як і всі інші країни пострадянського простору, все ще перебуває на початковому етапі створення інфраструктури постіндустріального ринку товарів і послуг. Виклики та загрози постіндустріального світу торкаються її на разі лише опосередковано.

Серед причин, які не дозволяють поки що говорити про реальну конкурентоспроможність господарського комплексу України в системі ІТ-економіки, на наш погляд, головними, на наш погляд, є наступні (за ступенем впливовості).

1. Продовження орієнтації національних акторів на реалізацію надприбуткових, короткотермінових бізнес-проектів експорту продукції невисоких рівнів переробки.

2. Збереження негативних тенденцій трудової міграції — виїзд з України не лише науковців, спеціалістів у сфері ІТ-економіки, але й кваліфікованих працівників традиційних галузей промисловості й сільського господарства.

3. Не існує державної стратегії підтримки та просування українських компаній на міжнародному ринку інформаційних технологій.

4. Надлишкові потужності оборонно-промислового комплексу, низька ефективність використання науково-дослідного потенціалу вітчизняної «оборонки» в реалізації конкурентоспроможних бізнес-проектів.

5. Невідповідність законодавчої бази у сфері патентного права прийнятним у світі стандартам захисту інтелектуальної власності.

6. Відсутність загальнодержавної інформаційної бази в сфері НДДКР.

7. Невирішеність проблеми інтелектуальної власності на продукцію державних дослідницьких центрів.

8. Розробники високотехнологічної продукції не представлені на світових біржах, діють в умовах інформаційного вакууму.

9. Подвійні стандарти США та інших високорозвинених країн щодо експорту з пострадянських країн.

10. Практика «промислового шпіонажу», непрозорого трансферу технологій з боку представників ТНК.

На початку перетворень, у керівництва Нової незалежної держави Україна не було повного розуміння змісту ринкових перетворень, була відсутня чітка й однозначна стратегія їх впровадження. Єдиним механізмом трансформації було визнано приватизацію. Водночас, регуляторні функції держави в соціально-економічній сфері були зведені до мінімуму соціального забезпечення пенсіонерів. При цьому ключовим пріоритетом української політичної нації, яка лише почала стверджуватись, було і залишається державотворення — формування інститутів незалежної держави. **Разом з тим, необхідно чітко усвідомлювати, що української економіки як цілісної сис-**

теми ніколи не існувало. 81,2% продукції вітчизняних виробників реалізовувалося на задоволення загальносоюзних потреб.

Насамперед зазначимо, що *перехідний від планово-адміністративної до соціально-ринкової системи економічних відносин етап у розвитку України був абсолютно необхідним для того, щоб зупинити дезінтеграцію держави, втрату керованості соціально-економічними та суспільно-політичними процесами на території колишньої Української радянської соціалістичної республіки..* Без цього етапу стабілізація економіки не могла отримати реального соціокультурного підґрунтя. Втім, адміністративно-командна система, як проілюстрував досвід СРСР, функціонує виключно на основі державної власності й на обмежений термін.. Співіснування двох форм власності обумовлює взаємодія двох систем керування -і планової й ринкової. У силу історично сформованих традицій, планові засади будуть і надалі відігравати вирішальну роль у секторах, які мають стратегічне значення для збереження економічного суверенітету України.

Успішність ринкових змін залежала від спроможності влади здійснити процес роздержавлення через механізм заохочування ефективного менеджменту на основі чітких, прозорих, конкурентних та виважених умов..

Економічні трансформації в Україні, за великим рахунком були похідними від «шокової лібералізації» А. Чубайса. Суспільні відносини жодним чином не були пов'язані з ринковими механізмами. Проблема полягає не у протиставленні людини з системою, а у дієздатності держави контролювати фінансові, виробничі, людські ресурси.

Інфраструктура ринкової економіки в Україні, хоча й в модифікованому вигляді, є доконаним фактом, інституціоналізацію приватної власності завершено. Виробничі, технологічні, ресурсні, людські складові частки колишнього загальносоюзного господарського комплексу наразі є повністю реалізованими. Це дозволяє охарактеризувати Україну, як індустріально-аграрну державу, що до певної міри зберігає інноваційний потенціал ОПК СРСР, радянської академічної науки на загальній. Разом з тим, об'єктивною реальністю для національної економіки є корупція на всіх рівнях прийняття господарських рішень, неефективний бюрократичний апарат, постійно зростаючі соціальне розшарування, безробіття та вивіз капіталу. Всі ці чинники були характерні (й зберігають актуальність) для постколоніальних країн Південно-Східної Азії та Латинської Америки 60-80-х років минулого століття. Прискорена модернізація економік Чилі, Південної Кореї, Тайваню, інших «економічних драконів» стала можливою на основі консенсусу еліт стосовно реального стану національної економіки й необхідності радикальних реформ. Альтернативою могла стати втрата керованості державою, економічних хаос та перехід господарського комплексу під контроль іноземних акторів.

Фактично повне завантаження виробничих потужностей радянської індустріальної спадщини свідчить про депресивний характер збереження існуючого статус-

кво. Експортно-орієнтовані підприємства ГМК, хімічної промисловості, деяких інших галузей за інерцією відпрацьовують свій ресурс на основі пільгового режиму державного патерналізму закритої непрозорої системи. Приватизація транснаціональним капіталом системо-формує «Криворіжсталі», купівля «Авалю» – банку з найбільш розгалуженою кореспондентською системою та пристойною за вітчизняними мірками кредитною історією, середнім австрійським банком свідчить про завершення кланово-олігархічного «дикого» капіталізму. Вступ до СОТ остаточно зафіксує реальний рівень конкурентоспроможності українських виробництв та (відповідно) ступінь впливовості національних економічних акторів.

З врахуванням реального потенціалу вітчизняної науки та з огляду на актуальні потреби постіндустріального ринку товарів і послуг, експерти виділяють наступні інвестиційні пріоритети господарського комплексу України⁶⁶:

- інформаційні технології;
- електронні пристрої та лазерна техніка;
- автоматизоване офісне обладнання;
- виробництво нових матеріалів і хімічних продуктів (полімери, композити, надтверді, енерго- та ресурсозберігаючі матеріали);
- електрообладнання;
- авіаційна техніка та залізничний транспорт.

На початок 2006 року в промисловому комплексі України були представлені, передусім, виробництва третього та четвертого технологічних укладів (важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, суднобудування, кольорова металургія, органічна та неорганічна хімія) — до 94% всього господарського комплексу держави. Частка виробництва п'ятого укладу (комп'ютеризація, інформатизація, сучасні галузі електротехнічного виробництва та приладобудування, авіаційна, фармацевтична промисловість) не перевищує 5%, шостого укладу (мікробіологічна промисловість, наукоємна і високотехнологічна медична техніка, біотехнології та генна інженерія) — 1%.⁶⁷

За даними статистики, у перші три квартали 2005 року інновації впроваджували лише 7,8 % промислових підприємств, а частка інноваційної продукції складала лише 6,4 % продукції промисловості. Отже, переважна більшість українських підприємств поки що залишаються осторонь сучасної конкурентної боротьби, яка в основному зосереджується саме у сфері безперервного освоєння нових, проривних технологій ви-

---

⁶⁶ Вахненко Т. Роль науково-технічної і промислової політики держави у формуванні моделі національної конкурентоспроможності// Економіка і прогнозування. №1,2006

⁶⁷ Ключев А. Тільки переведення економіки на інноваційний режим є гарантією сталого розвитку держави// Урядовий кур'єр, 28 квітня, 2004

робництва. За 6 років економічного зростання практично не відбулося позитивних змін у структурі промисловості.

Однією з найсерйозніших проблем є висока енергозатратність української економіки. Енергоємність ВВП України в 2,6 разу вища за середньосвітовий показник, на 6 % вища за показник Росії, в 1,8 разу – Білорусі. Задовольняючи за рахунок власного видобутку лише 26,5 % внутрішнього споживання природного газу, Україна має енергетичний сектор, жорстко зав'язаний насамперед на споживання природного газу, який становить 41 % споживання первинної енергії.

Глибинна причина такого становища - в низькій ефективності енерговикористання та низькій продуктивності галузей економіки, переважанні сировинних галузей в структурі промисловості, пануванні застарілих енерговитратних обладнань та технологій в більшості галузей економіки.

В результаті, сформована експортно-орієнтована модель надто залежить від коливань зовнішньоекономічної кон'юнктури, сприятливої тарифної політики природних монополій всередині країни, цінової стабільності поставок енергоносіїв з-за кордону. **Збереження таких тенденцій загрожуватиме новим обертом системної кризи і, відповідно, черговою хвилею деіндустріалізації.**

Лакмусовим папером реальної конкурентоспроможності національного господарського комплексу стане вступ України до СОТ. В експертному співтоваристві не існує єдиної точки зору з цього приводу, хоча дискусія триває вже майже 10 років. Так, А.Чухно підкреслює, що лише 16 % господарського комплексу України спроможні працювати в умовах відкритого конкурентного ринку, 28,1% потужностей є безнадійно застарілим, 55,9% потребують негайної модернізації, що, однак, жодним чином не гарантує виживання на світовому ринку товарів і послуг⁶⁸. Втім, існує думка, що не виробничий, а людський потенціал є визначальним за постіндустріального суспільства.

Вступ до СОТ для України — питання принципове й безальтернативне. Членство у СОТ — позитивний чинник експортно-орієнтованих галузей національної економіки, частка яких у ВВП сягає 60%. Майбутній вступ України до ВТО регламентує частину цих проблем, але за фактом не сформує інфраструктуру постіндустріального ринку товарів і послуг. Це пов'язано з комплексом об'єктивних чинників.

Безумовно, технологічна спадщина колишнього СРСР, навіть з урахуванням конверсії розробок ОПК жодним чином не гарантує входження України до G-7 та ОЕСР. Необхідно говорити про мотивацію якісних перетворень на основі існуючого

---

⁶⁸ Чухно А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та її значення для України// Економіка України, №12, 2001

господарського комплексу та інтелектуального ресурсу. Виділяють наступні складові спроможності до інновацій:

«1. Інтелектуальний рівень і творча (креативна) готовність населення, насамперед тих його категорій, що виступають як безпосередній суб'єкт інтелектуальної праці.

2. Рівень ресурсного забезпечення інноваційної діяльності в межах держави, регіону, галузі, підприємства (інформаційна база, матеріально-технічне оснащення, професійна підготовка і кадрова підготовка в інноваційній сфері.

3. Фінансування та стимулювання відповідних видів діяльності та інноваційних процесів»⁶⁹.

Інформаційні технології формують нові можливості виробництва й продуктивності праці. За оцінками науковців Інституту економічного прогнозування НАН України у світі наразі існує близько 50 макротехнологій, які визначають до 90% світового ринку високих технологій. Ринок ІТ- технологій майже повністю контролюється країнами G-7, американським компаніям належить пріоритет у використанні 22 технологій постіндустріальної економіки, Німеччині — 10, Японії — 7, Франції та Великобританії — 3-5.⁷⁰ Безумовно, слід враховувати, що акторами економіки високих технологій є транснаціональні компанії, приналежність до національної території говорить виключно про місцезнаходження штаб-квартир ТНК.

Конкурентоспроможність національної економіки прямо залежить від ступеня впровадження найновіших технологій в кожную окрему галузь промисловості й сільське господарство. Україна за показником патентної активності в 1986 займала 4 місце в світі після РСФСР, Японії та США. На початку 90-х років минулого століття саме Україна характеризувалася найвищим у світу рівнем забезпечення науково-технічним персоналом — 6 761 чол. на 1 млн. населення (США — 3 873 чол., Швеція — 3 081, Нідерланди — 2 656, Франція — 2 267). На 2001 рік ситуація різко погіршилась — на 1 млн. населення — 1 365 чоловік⁷¹.

За 2000-2004 роки частка високотехнологічних виробництв у загальному випуску продукції обробної промисловості скоротилася з 4,9% до 3,9%, що було зумовлено скороченням питомої ваги фармацевтичної промисловості та авіакосмічної галузі. При цьому реальна частка експорту високотехнологічної продукції складає лише 1,5-2% в загальній структурі експорту України на 2004 рік. На разі більше 40% загального обсягу експортних поставок припадає на продукцію ГМК, 10% — хімічної промисловості.

⁶⁹ Вовканич С., Копистянські Х., Цапок С. Розбудова інноваційного суспільства у контексті демографічного розвитку України// Актуальні проблеми економіки, №8, 2004

⁷⁰ Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку// За редакцією акад. НАН України В.М. Гей ця. К. Інститут економічного прогнозування, 2003

⁷¹ Бабич Л., Подвисоцький Ю. Проблеми забезпечення ефективної участі України в міжнародній торгівлі ліцензіями та ноу-хау// Прометей, №3, 2002

Переважання середньо та низько технологічних видів промислового виробництва (до 76% в Україні) свідчить про деградацію господарського комплексу⁷².

Не зважаючи на тривалий шлях реформування господарського комплексу колишньої УРСР, можна стверджувати, що основою української економіки, головними джерелами наповнення бюджету залишається важка та хімічна промисловість — найбільш енерго- та матеріалоємні галузі. Саме тому, енергетична складова господарського комплексу України на перехідний до постіндустріального період часу є однією з ключових. Українські НПЗ можуть переробляти 45-47 мільйонів тон нафти, але фактично переробляють лише 23-25 млн. т (80 % нафти Україна імпортує). Україна володіє унікальною газотранспортною мережею, поставляє до Європи 110-115 мільярдів кубометрів газу, а за умови технологічної модернізації — 145 -150 млрд. Імпортуючи 65% газу та 80% нафти, Україна має надвисокий рівень енергетичної залежності. **Збереження повного контролю держави за газотранспортна система —безумовний національний стратегічний пріоритет.** На наш погляд, Головним завданням держави в енергетичній сфері повинно стати об'єднання інтересів постачальників газу, країни — транзитера та європейських компаній-користувачів. Повне завантаження української газотранспортної системи дозволить виключити необхідність пошуку альтернативних маршрутів транспортування газу.

Ключовою пересторогою на шляху реалізації цих, та великої кількості інших інноваційно-насичених національних економічних проектів залишається реально існуюча технологічна відсталість промислової бази української економіки від конкурентів з «Світу ТНК». За цих умов держава зобов'язана визначити основні пріоритетні напрями — «точки інноваційного зростання» національної економіки й забезпечити всебічну підтримку реалізації конкурентоспроможних на світовому ринку проектів.

На думку експертів, «Інтенсифікація участі українських підприємств в міжнародних виробничих ланцюгах не може виступати пріоритетом економічної політики: у такому випадку Україні відводиться роль постачальника продукції з низьким ступенем обробки або виконавця простих складальних операцій. Виробництво буде зосереджено на окремих низько технологічних стадіях, що генерують незначну додану вартість, проте потребують високих затрат праці (робоча сила в Україні є привабливою для ТНК саме з огляду на її низьку вартість). Досягнення прогресивних структурних змін в економіці є неможливим. Збільшення обсягів доданої вартості через технологічне оновлення виробництва та підвищення продуктивності праці можливе у рамках самодостатніх, незалежних галузей промисловості»⁷³. Впливовість держави залежить від ступеня конкурентоспроможності в інноваційній сфері. Саме тому, лише модернізація традиційних індустріальних галузей не може бути використана в якості економічної стратегії відродження України.

⁷² World Development Indicators 2005// World Bank. Washington

⁷³ United Nations Conference on Trade and Development. Trade and Development Report, 2004. New York, Geneva.2004

Переконані, що *парадигма нової економічної політики по формуванню «економіки Знання» є безальтернативним вектором державотворчого процесу. Під впливом технологічної та інформаційно-комп'ютерної революцій класичний розподіл праці між багатими та бідними країнами може бути змінено, що дає останнім шанс «обійти історію на повороті»*. Проклавши шлях до «економіки Знання», бідні країни можуть вирватися із замкненого кола, у якому у багатих — технології, ноу-хау, гроші, а у бідних — ресурси та дешева робоча сила. Україна має надзвичайний по силі і потенціалу «людський капітал», який може стати надійною основою конкурентоспроможності. Цей капітал необхідно якомога скоріше модернізувати, використовувати та примножувати..

Таким чином, потрібно говорити про «дієздатність національного уряду» — ключову проблему національної економіки на шляху до постіндустріального світу. Безумовно, процес інституціоналізації Нової незалежної держави України є похідним від усвідомленої спроможності громадян колишньої УРСР до глибокої внутрішньої трансформації.

Економіка України все ще переживає складний період структурної перебудови. Кризові явища вітчизняної економіки пов'язані, передусім, з кризою невизначеності не лише основних виробничих активів (реального стану та власності), але й відтворювального потенціалу на загал. Я.Жаліло в зв'язку з цим зазначає, «Нинішні конкурентні переваги, які забезпечили вигідне становище України на світових ринках низко технологічної продукції — металургії, хімічної промисловості, нафтопереробки - поступово втрачають своє значення. Базових конкурентних переваг для національного товаровиробника, які, фактично, зводяться до економіко-географічних умов, ресурсної забезпеченості, наявності масштабної транспортної інфраструктури та поки що значної кількості освіченого населення, для ефективної конкурентної боротьби в глобальній економіці вже катастрофічно недостатньо. Значна частина конкурентних переваг фактично набула Україною за рахунок дешевої робочої сили, заниженого курсу національної валюти, прямого чи прихованого субсидування галузей, отримання «тіньових» прибутків, експлуатації природних та екологічних ресурсів»⁷⁴.

На наш погляд, такий стан речей викликав проблеми, які перешкоджають трансформації України до викликів постіндустріального світу:

- гостре розшарування в суспільстві. Зростає майнова, соціокультурна невідповідність більшої частини населення до вимог нової економіки;
- загострення проблем на ринку праці породжує неконтрольовану трудову міграцію. Українці поступово заміщують традиційні ніші представників «Третього світу»;
- регіоналізація держави. Поглиблення відсталості традиційних аграрних регіонів.

---

⁷⁴ Сучасні економічні тенденції та нова парадигма економічної стратегії України// НІСД, К., Знання України, 2005

На сьогодні економічний потенціал України переважно сконцентровано Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях (понад 40% основних фондів, понад 35% виробництва валової доданої вартості, понад 55% виробництва промислової продукції, третина обсягу інвестицій в основний капітал). Основний потенціал науково-дослідницьких установ – головного джерела інновацій — розташовано в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Львові та Одесі (68% організацій, що виконують НДДКР), в Донецькій та Харківській областях сконцентровано п'ята частина підприємств України, що впроваджували у виробництво інновації та випускали вперше в Україні нові види продукції машинобудування.

Забезпечення конкурентоспроможності можливе за умови використання національних конкурентних переваг, які базуються, на сьогодні, у геополітичному розташуванні та виробничо-технологічній спадщині колишнього СРСР.

Ми переконані, що стратегічними напрямками економічного розвитку України повинно стати, перш за все:

1. Оновлення основних фондів ГМК на інноваційній основі з обов'язковим впровадженням енергозберігаючих технологій.
2. Розвиток транзитних можливостей, транспортних потужностей на загал.
3. Зміцнення та розвиток інноваційних галузей — підприємств ракетно-космічної, авіаційної, атомної, хімічної промисловості.

Разом з тим, розвиток інноваційних галузей економіки України потребує одночасного забезпечення соціального розвитку.

Визначальним чинником в процесі постіндустріальної модернізації є ступінь відповідності національної освіти, академічної та прикладної викликам Нового часу. Ми вважаємо, що в Україні із усією гостротою **постала необхідність широкого обговорення та розробки національної стратегії конкурентоспроможності країни у глобальній економіці Знання**. Україна все ще достатньо високо оцінюється у світі щодо рівня «винахідливості» населення, розгалуженості науково-дослідницької бази, рівня та якості освіти, відносно непоганого стану базової інфраструктури.

Зміни у системі прийняття рішень неминуче призведуть до пошуку реальних важелів підвищення конкурентоспроможності. Це стосується, насамперед, системоформуючих для України підприємств ГМК, ОПК, харчової та переробної промисловості. Відкритість дозволить не лише наблизити підприємства до інноваційно-інвестиційних потоків, але й реально оцінити потенціал та конкурентні можливості кожного окремого сегмента національного ринку в інноваційній площині.

Голова Ради Конкурентоспроможності України Ю.Полунєєв пропонує (з огляду на успішний досвід Фінляндії, де знаходиться штаб-квартира світового лідера у вироб-

ництві мобільних телефонів ТНК «Нокія») наступні чинники, що зумовляють перехід від факторно-ресурсної стадії конкурентоспроможності до економіки знань⁷⁵.

- 1 Стратегічне бачення політичною елітою майбутнього країни та створення ефективних механізмів досягнення політичного консенсусу щодо пріоритетів конкурентоспроможності країни.
2. Система освіти, особливо вищої, яка гнучко реагує на зміни й виклики.
3. Проведення глибоких структурних і соціальних реформ. Перш за все: реформування державних монополій, муніципального господарства, енергетичного сектору, фондового ринку, небанківських фінансових інститутів, пенсійної системи.
4. Істотне збільшення бюджетних асигнувань на науку й розробки (НДДКР).
5. Створення ефективної системи конвертування ідей у товари (комерціалізації інновацій) з особливим акцентом на стимулюванні патентної діяльності.
6. Створення галузі венчурного фінансування.

«Наздоганяюча» модернізація наразі є домінуючим трендом української трансформації. Основні труднощі пов'язані з прогнозуванням на середньо- та довгострокові періоди. Фактично зараз відсутня надійна інформація щодо екзогенних (вхідних) показників моделей, які мають визначатися керівництвом країни. Іншими словами, за відсутності як мінімум 5-10 річної стратегії розвитку економіки в цілому, а разом із тим фіскальної та грошово-кредитної політики, плану розвитку диверсифікації зовнішньої торгівлі та ін., не можна ефективно спрогнозувати й економічні показники (ВВП, інвестиції, обмінний курс і т. ін.). Іншою проблемою є те, що вітчизняна економіка чутлива до короткострокових (зовнішніх) ризиків. Це сильні коливання показників урожаю (за відсутності чіткої стратегії та ефективних інструментів згладжування цих коливань, що частково пов'язано із нерозвиненістю інфраструктури та технологічною відсталістю аграрного сектору) або залежність металургії від кон'юнктури зовнішнього ринку, яку важко спрогнозувати. Це значно підвищує волатильність економічних даних, що суттєво ускладнює їх моделювання та прогнозування.

Потенційно Україна є лідером країн «периферійної зони». Головною економічною характеристикою таких держав є індустріальний модернізм. Високоякісна продукція машинобудування для більшості країн світу дуже довго зберігатиме свою ак-

---

⁷⁵ Полунєєв Ю. Технологія економічного прориву // <http://world.pravda.com.ua/news/2007/2/2/53953.htm>

туальність. Постіндустріальна парадигма чітко відокремила США, Західну Європу та Японію від «іншого світу». На наш погляд, кінцевою метою трансформації господарського комплексу України повинна стати завершення індустріального циклу, з використанням досвіду країн Південно-Східної Азії, т.зв. «азійських економічних драконів». Втім, головною пересторогою на шляху реалізації цього стратегічного напрямку, залишається суттєве відставання ринкової інфраструктури України, за параметрами, які забезпечують можливість практичної «капіталізації» *Економічний рівень України, якість життя населення та конкурентні позиції країни у світі не віддзеркалюють якості її людського та інтелектуального капіталу.*

IV. Національна еліта та перспективи України

В заключній частині дослідження ми розглянемо проблему української еліти у контексті її відповідності вирішенню головних завдань української політичної нації:

- створення конкурентоспроможної національної економіки;
- утвердження України як впливового геополітичного та гео економічного актора ;
- покращення рівня життя громадян України до рівня європейських та світових стандартів;
- збереження і розвиток української мови та культури, національних традицій, сприяння доступу українців до кращих світових мистецьких зразків.

Трансформація держави завжди пов'язана з прагненням еліти якісно змінити ситуацію у всіх сферах життя нації. Кращі представники нації відчують відповідальність за стан справ і починають радикальні реформи. Разом з тим, ми повинні чітко усвідомлювати — будь-яка діяльність не може бути результативною без само-вмотивованості. Роль та місце держави в житті кожної окремої людини визначає ступінь її адаптованості до вимог та викликів суспільства.

Таким чином, у контексті стратегії державотворення України, найважливішим чинником повинна стати не лише остаточне виокремлення, інституціоналізація економічного потенціалу, але, насамперед, відповідність національного господарського комплексу завданню забезпечення національного суверенітету, економічної незалежності. Актуальними, на наш погляд, є наступні складові цієї проблеми:

- національна ідентичність владної еліти ;
- фахова відповідність управлінців завданням сучасної ринкової економіки;

Швидкий, непередбачуваний більшістю населення України розвал суспільно-політичної, соціокультурної системи Радянського Союзу неминуче зумовив їх пристосування до нових квазі-ринкових реалій та квазі-демократичних правил. На наш

погляд, «самовиживання» як єдино можлива соціальна парадигма дуже швидко призвела до втрати значної частини населення соціокультурних орієнтирів. Громадянам України: платникам податків, владному істеблішменту та (особливо) експертному середовищу, науковцям, що формують стратегію розвитку держави, необхідно для себе відповісти на наступні запитання.

1. Чи існує суверенна незалежна держава Україна фактично, а не лише за формальними інституціональними ознаками?
2. Яким чином пов'язано їх особистісне соціальне зростання з розвитком української держави?
3. Чи зберігають вплив національні ідеологічні, релігійні, соціокультурні чинники на їх спосіб життя ?
4. Наскільки взагалі в умовах глобалізації всіх сфер людського життя зберігає змістовний сенс існування національних геоекономічних проєктів?

Безумовно, для кожної вікової та соціальної групи населення України відповідь на ці запитання буде різною. ***Однак, якщо не існує критичної маси людей працездатного віку, які ототожнюють свій життєвий шлях виключно з перспективами розвитку українського господарського комплексу, українського проєкту взагалі не існує.***

В попередніх розділах монографії ми проаналізували комплекс внутрішніх та зовнішніх чинників, які сформували «дорожню карту» входження України в постіндустриальний світ. Однак, на наш погляд, ***лише політична воля еліти дозволяє акумулювати ресурсний потенціал нації на вирішення тих чи інших завдань. Саме тому, вкрай необхідно визначити в чому полягає мотивація української еліти та як вона корелюється з фундаментальними національними інтересами незалежної української держави.***

За основними функціональними властивостями еліти можна розподілити на три групи.

1. Традиційні еліти. Діють виключно виходячи з інтересів нації.
2. Бізнес-еліти. Реалізують власні бізнес-проєкти без огляду на потреби національної держави.
3. Компрадорські еліти. Реалізують на національній території інтереси інших держав.

Українська політична нація, так само як і незалежна українська держава все ще перебувають в стані формування. Особливо це стосується мовного, культурного питання, моделі економічного розвитку й зовнішньополітичного вектору. Головною пересторогою на шляху утвердження всіх інститутів суверенної держави залишається якісний рівень та мотивація національної еліти. ***Саме криза та протистояння в се-***

редині політичної еліти обумовили загострення внутрішньополітичної ситуації в Україні на початку 2007 року.

Ми переконані, що сучасну політичну еліту в Україні необхідно розглядати крізь призму її радянського походження.

Незалежна українська держава отримала правову легітимність у зв'язку зі зникненням суб'єкта міжнародного права «Союз Радянських Соціалістичних Республік» та утворенням на його території п'ятнадцяти нових держав. Правовою основою суверенної України стали результати загальнонаціонального референдуму. Протягом кількох місяців Україну, як самостійного суб'єкта міжнародного права, визнали майже всі країни світу. Однак, успішність державотворчого процесу в Україні лише в незначній мірі залежала від діяльності традиційної національної еліти. На відміну від країн Балтії, для населення яких європейські соціальні стандарти та соціокультурні цінності стали орієнтирами модернізації, що в кінцевому випадку були інституціоналізовано вступом до Європейського Союзу, населення України до останнього часу було зосереджено, майже виключно, на вирішенні соціально-економічних проблем — «виживанню» в нових умовах.

Соціокультурна невизначеність українського народу — частини радянського народу, який перестав існувати, відсутність єдиного національного вектору розвитку пов'язані з комплексом історичних причин. Українська національна визвольна потуга на Сході була знищена фізично політичними репресіями 30-х років. Боротьба ОУН - УПА тривала до середини 50-х років, коли опір населення Волині та Галичини було придушено каральними операціями НКВС та наступною депортацією активної частини населення Заходу України до Сибіру та Казахстану. Креативний потенціал українського села — традиційного джерела духовності було знищено не лише голодоморами 1933 та 1947 років. Насильницька колективізація знищила традиційний уклад існування українського селянина — приватного власника. Урбанізація, викликана масовою індустріалізацією Сходу та Півдня України так само девальвувала традиційний міський уклад життя. Денаціоналізація, як ключовий чинник формування єдиної радянської суспільної свідомості, охопила не лише робітників, але й інтелігенцію.

Русифікація національної освіти, науки та мистецтва змінили природу мотиваційних очікувань пересічного громадянина Української радянської соціалістичної республіки. Українська мова на середину 70-х років стала використовуватись майже виключно на побутовому рівні. Ситуація ускладнилась впровадженням атеїзму в якості офіційної, єдино можливої суспільної ідеології.

Всі ці чинники унеможливили національно-визвольний, демократичний рух української нації. «Празька весна 1968 року», «Будапешт-1956», «Гданськ 1980» на теренах України не мали жодного шансу, оскільки не існувало критичної маси насе-

лення адекватного за своїми суспільно-політичними, соціокультурними та ментальними якостями вирішенню завдань трансформації «Радянської системи» до європейських стандартів демократії та ринкової економіки.

Таким чином, можна стверджувати, що європейський ментальний злам «Оксамитових революцій» для України не став каталізатором змін чи навіть вектором державотворчого процесу. Тотальна деукраїнізація всіх сфер суспільного життя в Радянській Україні унеможливила реалізацію на пострадянських теренах національно-визвольного проекту за східноєвропейським або балтійським сценарієм.

Незалежність українська держава отримала у результаті розпаду СРСР, який був спричинений, насамперед, втратою органами державної влади Радянського Союзу керованості суспільно-політичними та соціально-економічними процесами в союзних республіках. На відміну від країн ЦСЄ та Балтії в Україні не було здійснено люстрації органів державної влади та силових структур. Органи законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування опанував другий та третій ешелони партійної, комсомольської та господарської номенклатури. До останнього часу, прямо чи опосередковано українська влада діяла з огляду на позицію Кремля. Це стосується не лише традиційних господарських та ідеологічних уподобань. Номенклатурна спорідненість фактично не змінила статус-кво у прийнятті рішень. Українське керівництво до останнього часу, в тій чи іншій формі, визнавало необхідність узгодження з Кремлем не лише зовнішньополітичних, але й внутрішніх, суто українських рішень.

Ключовою мотивацією цих функціонерів було відтворення органів державної влади, формально незалежних від Москви та взяття під свій контроль активів національної економіки. Головний редактор російського часопису «Мировая экономика и международные отношения» О.Рябов визначає *зміст першого етапу пострадянської трансформації як: «Стремление бывших советских элит превратиться в новый правящий слой общества, основанного уже на рыночной экономике. Это превращение было осуществлено путем масштабной приватизации государственной собственности, которая делала невозможным возвращение к прежней социально-экономической и политической системе. Практически повсеместно власть и бизнес оказались прочно связаны друг с другом, а интересы высшего чиновничества и владельцев ведущих компаний и предприятий тесно переплелись»*⁷⁶.

О.Рябов виділяє чинники, необхідні для успіху соціально-економічної й соціокультурної модернізації:

«Во-первых, следовало найти социальных и политических акторов, заинтересованных в модернизации и готовых стать ее лидерами. Только опираясь на них, власть

---

⁷⁶ Рябов А. Москва принимает вызов цветных революций// Pro et Contra, июль-август 2005

может рассчитывать на последовательное проведение модернизационного проекта в жизнь.

Во-вторых, нужно было решить, какие формы организации экономического, социального и политического пространства хотелось бы получить в итоге преобразований.

В-третьих, ей предстояло обрести новую идентичность в условиях быстро менявшегося, глобализировавшегося мира.

И, наконец, модернизация была возможна только при условиях общественно-политической и экономической стабильности»⁷⁷.

Ретроспективний аналіз якісного складу вищих політичних органів влади в Україні дає змогу визначити наскільки українські еліти відповідають своїм головним функціональним якостям. До впровадження в дію політичної реформи, в Україні діяла президентсько-парламентська форма правління. Всенародно обраний президент не лише визначав зовнішню політику держави, був гарантом дотримання конституції й верховним головнокомандуючим. Саме президент очолював виконавчу владу, на власний розсуд призначаючи прем'єр – міністра й голів обласних та районних державних адміністрацій. Як і в більшості пострадянських країн, першим президентом незалежної української держави став один з керівників КП УРСР Л.Кравчук. Колишній головний ідеолог українських комуністів на вільних, прозорих виборах переміг очільників українського національного визвольного руху В.Чорновола й Л.Лук'яненка.

На період до кінця 1994 року, політична еліта України формувалась на основі особистої відданості та старих номенклатурних зв'язків.

Втім, реалії пострадянської трансформації довели функціональну неспроможність колишньої партійної номенклатури створити ринкову, соціально-орієнтовану економічну систему. Українську економіку перших років незалежності характеризували такі категорії: «гіперінфляція», «неплатежі», «бартер», «безробіття». Більша частина вітчизняних промислових та сільгосппідприємств опинились на межі закриття. За різними оцінками до 50% національної економіки перейшло у «тінь» — реальними акторами економічних процесів стали мафіозні, кланові структури у тому чи іншому ступені пов'язані з легітимними органами державної влади. Саме в цей період можна говорити про народження нової бізнес-еліти в Україні. Втім в цей час вона переживала закономірний етап «первинного накопичення капіталу», який супроводжувався перманентним перерозподілом власності й сфер впливу. Цей процес остаточно завершився лише наприкінці 90-років минулого століття формуванням «донецької», «дніпропетровської», «київської», «харківської» та кількох більш дрібних бізнес-

---

⁷⁷ Рябов А. «Самобытность» вместо модернизации: парадоксы российской политики в постстабилизационную эпоху. Гендальф, М., 2005

угруповань. Легітимної політичної влади українська бізнес-еліта не мала. На вітчизняних теренах виник феномен «олігархії».

Збереження й посилення дезорганізації та хаосу не лише вкрай погіршили рівень життя людей. ***Неефективна політична еліта опинилась перед загрозою взагалі втратити новонароджену українську державність.*** Неконкурентне економічне середовище та політичне середовище єдино можливим сценарієм розвитку для України зробило постійне «відтворення існуючої системи». Система діяла на основі двох взаємопов'язаних принципів господарювання.

1. Зняття ренти з свого домінуючого статусу та позицій на внутрішньому ринку.
2. Блокування дій, що порушують існуючий баланс сил.

Збереження статус-кво неминуче призвело б до остаточної деградації й розпаду національної економіки. Однак, цього не сталося. Усвідомлюючи всю небезпечність ситуації, Верховною Радою в 1994 році було ініційовано позачергові президентські вибори, на яких діючий голова держави програв вихідцю з вищих ешелонів радянського ВПК, голові Спілки промисловців та підприємців України Л.Кучмі. Характерною особливістю цього етапу українського державотворчого процесу стала фактично повна втрата впливу на населення не лише національно-патріотичних, але й лівих, орієнтованих на відродження СРСР, політичних сил. Хоча Л.Кучма прийшов до влади, не в останню чергу, завдяки своїм відверто проросійським гаслам (на кшталт «Російській мові – статус другої державної мови»), в реальній політиці ці передвиборчі обіцянки не були реалізовані. Втім, й питання підтримки національної культури, освіти та науки також не ввійшли до пріоритетних у «команди господарників».

Нова політична еліта зосередила основні зусилля на подоланні кризових явищ в економіці, покращенні рівня життя людей. На наш погляд, ***ключовим завданням двох президентських термінів Л.Кучми було формування сталої системи державного управління економічними та соціальними процесами.*** На основі господарських зв'язків ще радянських часів та при сприянні зацікавлених в стабілізації ситуації бізнес-акторів, в Україна наприкінці 90-х років було фактично відновлено економічний статус-кво 1990 року. Головними позитивними чинниками цього процесу були:

- стабільність національної валюти;
- припинення неплатежів, виключно грошові розрахунки між всіма економічними суб'єктами;
- можливість реалізації зовнішньоекономічної діяльності.

Показовим у цьому контексті став так званий «експеримент у ГМК». Українські металургійні підприємства, користуючись сприятливою експортною

кон'юнктурою, реалізували свої бізнес-проекти, що закономірно призвело до щорічного зростання ВВП. Разом з цим, рівень життя населення суттєво не змінювався. В суспільстві зростала байдужість й апатія, національно-патріотичні політичні партії крок за кроком втрачали вплив на настрої громадян. Реальної перспективи вступу України до Європейського Союзу фактично не існувало. Міжнародний імідж української влади й (відповідно) держави був вкрай низьким. Головною причиною цих негативних явищ була система управління економічними й фінансовими процесами, яка діє за президентства Л.Кучми. В політології вона дістала назву «олігархічної». Стабілізація економіки коштувала для політичної еліти втратою важелів впливу на економічних акторів. Представники ФПГ, наближені до органів влади, реалізували цю перевагу в бізнес-проектах. Система пільг та протекцій призвела до особистісної спорідненості бізнесу та влади на основі корупції, яка дістала назву «олігархічний капіталізм». Кілька особисто наближених до президента України осіб взяли під свій контроль основні експортно-орієнтовані галузі, фактично на власний розсуд визначаючи зміст та напрямки розвитку національного господарського комплексу. Парламент та органи місцевого самоврядування, політичні партії, суспільно-політичні об'єднання громадян, профспілковий рух, засоби масової інформації — всі інститути громадянського суспільства продовжували існувати, але вплив їх на ситуацію в державі був незначним. Не буде великим перебільшенням охарактеризувати цей період, як «імітаційна демократія». Фактично всі верстви населення України були відсторонені від реальної участі в житті держави.

Фінансово-промислові групи сформували свої партійні осередки майже виключно з метою легалізації, легітимізації власних бізнес-проектів в очах Європи, Заходу на загал. Проїшла *підміна, дискредитація інституцій громадянського суспільства*.

Головна ознака "влади в собі" — коли всі зусилля правителя і його оточення спрямовані на утримання влади за будь яку ціну. Тобто влада замикається усередині себе, стає самоціллю, а соціальні інститути й звичайні люди використовуються нею винятково як функціональний механізм реалізації тих чи інших бізнес-проектів. За цих умов не лише владний істеблішмент, але й вся країна стає критично залежною від однієї особи. Якщо влада є принципово незмінюваною ненасильницьким шляхом, життя населення залежить від будь-якої хвороби, примх й змін настрою правителя. *Найголовнішою небезпекою для держави за цих умов є відсутність у "влади в собі" легітимності серед власного населення*. Будь-яке неконституційне продовження повноважень глави держави в республіці — це, по суті, державний переворот зверху. Найвище політичне керівництво фактично ігнорує мотиваційні очікування нації й зберігає свій статус лише завдяки особистій відданості корумпованої номенклатури та «силовиків».

На 2004 рік ситуація принципово не змінилась. Особливості економічної трансформації в державі (тривале економічне зростання, насамперед) нівелювали ідеологічні протиріччя в політичному житті. Політичні партії (окрім відверто екстремістських й тому - маргінальних) виконували лише функції інформаційного забезпечення бізнес-проектів. Саме тому, ми не можемо розглядати «помаранчеву революцію» у контексті кристалізації політичних партій як інститутів громадянського суспільства. Мало місце протистояння по лінії «влада - опозиція» у широкому розумінні цих понять. Разом з цим, прийняття Верховною Радою (під впливом подій на Майдані Незалежності) політичної реформи, яка суттєво розширює повноваження парламенту в здійсненні внутрішньої політики в державі, змусить фінансово-промислові групи до посилення «партійного будівництва».

Втім, події листопада-грудня 2004 до певної міри посилили в українському суспільстві усвідомлення ролі та значення судової гілки влади, закону на загал. Не лише вимоги, але й дії опозиції були направлені майже виключно на повернення виборчого процесу в правову площину. Переговорний процес обох сторін, не зважаючи на тиск екстремістки налаштованої частини майдану, у кінцевому підсумку проходили у контексті очікування рішення Верховного Суду. Більше того, саме остаточне й таке, що не підлягає оскарженню, рішення Верховного Суду підвело ризик під активною фазою «помаранчевої революції». Пряма трансляція засідань суду – безпрецедентний у світовій юриспруденції випадок, стала іспитом на правову зрілість для громадян України. Прозорість, відкритість, конкурентність засідання призвели до ситуації, коли використання адміністративного ресурсу втратило сенс. Судова гілка влади, вперше за весь пострадянський період, опанувала всі свої функції не лише номінально, але й фактично. Президентські вибори 2004 року дали суттєвий імпульс національного пробудження, оновлення політичної еліти, трансформації інститутів державної влади у відповідності до європейських стандартів.

Втім, можна констатувати, що потенціал Майдану вже на початок 2006 рік було вичерпано. Громадяни України досить швидко зрозуміли, що природа «нової влади» фактично жодним чином не відрізняється від т.зв. «кучмізму». Феномен «любих друзів» у суспільній свідомості асоціювався з «ноюю елітою», яка отримала свій статус та привілеї виходячи з своїх родинних та дружніх зв'язків.

Не випадково, що на парламентських виборах, які за новою редакцією конституції фактично означали вибори голови виконавчої влади, президентський блок «Наша Україна», що об'єднав шість націонал-патріотичних партій зайняв лише третє місце. Яскравою ілюстрацією реального стану традиційної національної еліти в Україні став той факт, що виборчий блок «Костенка-Плюща», який об'єднав харизматичні

постаті провідників української незалежності початку 90-х років, взагалі не подолав 3% бар'єр.

Український уряд очолив представник найпотужнішої на сьогодні «донецької» ФПГ. Таким чином, бізнес-еліта фактично повністю взяла на себе функції традиційної національної еліти.

У цьому контексті, показовим є досвід Російської Федерації. Досить відверто чітко висвітлює поняття «влада» та «еліта» за сучасних російських реалій один з ключових бізнес-акторів РФ, «алюмінієвий король» О.Дерипаска. В своєму інтерв'ю на питання, що таке для нього «влада» він зазначає: «Это- группа людей, элита, способная принимать решения и их реализовывать. Во-первых, это должны быть экономически эффективные решения. Во-вторых, это должны быть решения по эффективному управлению политическими структурами, госаппаратом. Глава государства — не обязательно реальный лидер страны. **Он может лишь использовать полномочия тех, кто имеет реальную власть**»⁷⁸. Конкретизуючи феномен сучасної російської влади, один з найбагатших (за рейтингом журналу «Форбс») громадян Росії наголошує: «Российская власть сформировалась окончательно недавно, всего год-два. Это то время, когда в структуру власти перестали пролезать люди неадекватные, сколотившие капиталы на «игре в рулетку», а не на системном подходе. Сейчас они все удалены прочь — кого уже нет совсем, кто сидит в лагерях, но большая часть проживает остатки денег за границей»⁷⁹.

У розумінні О.Дерипаски *реальна російська влада — це великий бізнес, а державні мужі, це лише менеджери, що обслуговують цю владу.*

Вкрай цікавим є погляд лідера сучасної російської еліти на ситуацію в Україні: «Мы увидели, что в **смежной нам территории совершенно отсутствуют как люди эффективной бизнес-элиты, так и талантливые управленцы госаппарата.** Там всех нужно учить... Ющенко немного заблудился, — он посчитал, что страной можно управлять с Майдана, с помощью обработанных либеральными и националистическими идеями студентов. Он ошибается. Мы покажем все его ошибки. Вы уже наблюдали его растерянность в российско-украинской газовой войне. Дальше — больше. И так будет везде, где мы будем видеть неконструктивное отношение к нашим интересам...»⁸⁰

Наведені міркування одного з провідних російських бізнесменів досить чітко демонструють ситуацію як в самій Росії, так і, власне, ставлення російської еліти до країн СНД. Цей досвід навряд чи можна вважати за позитивний і такий, що заслуго-

⁷⁸ Интервью VIP – бюллетеню «Время Евразии»// Бюллетень №2, 2006

⁷⁹ Там таки

⁸⁰ Там таки

вує на впровадження в демократичній Україні. Разом з тим він засвідчує наскільки значну роль в суспільстві грає великий бізнес. Саме взаємодія й співпраця державної влади та бізнесу здатна забезпечити конкурентоспроможність національної економіки. За умови, коли в державі діють демократичні інститути, громадянське суспільство має реальні, випробувані механізми запобігання втручанню бізнесових структур у сфери, що є важливим для збереження та розвитку національних традицій, мови та культури. У цьому контексті головною проблемою для держав, які не мають сталої традиції державотворення є прихід суто бізнесових за своєю мотиваційною сутністю еліт до легітимної влади в країні.

Втім, не менш реальним сценарієм розвитку української політичної еліти є, на наш погляд, її остаточна транснаціоналізація. Глобалізація всіх сфер суспільного життя розмиває пріоритети національної ідентичності. Соціальна організація еліт в межах своєї національної держави та національних корпорацій втрачають свою колишню ефективність. Наразі у світі діють неформальні угруповання фінансистів, аналітиків, правознавців, людей вільних професій, які спроможні за короткий термін сформулювати новий інвестиційний проект у будь-якій сфері у будь-якому регіоні земної кулі.

Втрачають змістовний сенс такі колись визначальні цінності національної еліти, як: релігія, побутові традиції, культура та (навіть) мова.

Разом з тим, ми повинні усвідомлювати, що постіндустріальний етап історії людства викликав принципово нові вимоги до еліт— окремих осіб та груп людей, які своєю діяльністю визначають реальну систему соціально-економічних, соціокультурних, етно-конфесійних відносин всередині традиційної національної держави. Головною відмінністю сучасних еліт є їх наднаціональний характер. Глобальні універсальні цінності світового ринку товарів і послуг наразі витісняють національну, етно-конфесійну чи культурну окремішність. Традиційні для суспільства тієї чи іншої країни морально-етичні норми для представників бізнес-еліти поступаються категоріям «успішність» та «конкурентоспроможність». О.Некlessа характеризує еліту постіндустріального світу наступним чином: «Енергійні люди існували у світі завжди, але ще ніколи досі вони не мали змоги так вільно оперувати фінансовими, інформаційними потоками, не володіли такими значними технічними та економічними можливостями. Сучасні мережеві співтовариства формуються з особистостей, які формують свої концептуальні цілі й створюють під свої проекти тимчасові віртуальні організації. Як що якась ідея (фінансова ціль) містить у собі виклик та має перспективу, *певна група людей збирається у кластер. Ці колективи можуть діяти спільно, але автономно, не створюючи єдину організацію, але при цьому знаходячись в спільному руслі*

*єдиних цілей та ідеалів. Саме таке середовище у глобалізованому світі стає все більш дієвим та впливовим».*⁸¹

Наразі коли Україна все ще переживає перехідний (від пострадянської трансформації до повноцінного впровадження адекватних вимогам конкурентоспроможності механізмів виробництва і торгівлі світового ринку в інституціональних рамках СОТ) період свого розвитку основні актори національної економіки ще зберігають можливість визначити геоекономічну нішу України виключно з огляду на її ресурсний потенціал. Ми переконані, що ключовим чинником цього процесу повинна стати спроможність владної еліти до впровадження радикальних змін.

Першим кроком на цьому шляху повинна стати консолідація всіх без винятку акторів на основі єдиного загальнонаціонального геоекономічного проекту «Україна». Це передбачає, передусім, визначення реального стану національного господарського комплексу, місця та ролі української економіки на світовому ринку товарів і послуг.

Окремо необхідно розглянути вплив зовнішніх чинників як на процес формування української еліти на загал, так й на систему прийняття рішень — зокрема. Тривалий час не лише зовнішньо - але й внутрішньополітичні рішення приймалися органами влади в Україні з огляду на позицію Москви та Вашингтона. Так чи не основним чинником, що дозволив утвердити українську державу в якості самостійного актора міжнародних відносин, стало рішення президента Л.Кравчука про добровільну відмову від третього в світі ракетно-ядерного арсеналу. Це дозволило країнам «ядерного клубу» надати Україні міжнародні гарантії безпеки. Зовнішньополітична стратегія президента Л.Кучми позначилась впровадженням у міжнародно-правовий лексикон поняття «багатовекторність». При збереженні тісних економічних, (енергетичних насамперед) зв'язків з Російською Федерацією, рішенням Ради національної безпеки та оборони Україна проголосила своїм стратегічним зовнішньополітичним курсом вступ до НАТО та Європейського Союзу. Втім, за великим рахунком, західний вектор української зовнішньої політики до 2004 року залишався майже виключно імітаційним. За останні 10 років до ЄС та НАТО ввійшли майже все країни ЦСЄ та Балтії. «Українське питання» фактично повністю втратило актуальність для країн-членів Євросоюзу. Втім, на думку колишнього голови МЗС, радника прем'єр-міністра К.Гриценка, «Україна зберігає своє значення у протистоянні Заходу та Росії. Низка різких фраз у виступі президента Росії та у виступах американських високо-посадовців дала привід аналітикам і журналістам знову говорити про розгортання чергового глобального протистояння між Москвою та Вашингтоном. І тут маємо усвідомити, що в цій ситуа-

---

⁸¹ Неклеса А. Внешняя политика нового мира: движение к нестационарной системе мировых связей// Pro et Contra, том 7, №4, 2002

ції від України залежить набагато більше, ніж про це зазвичай думають. *Адже наша країна може бути як надійним мостом між Заходом і Росією, так і полем для суперництва. І тут вибір значною мірою залежить від української еліти, оскільки саме гострота протиріч між її групами та нездатність самотійно знаходити компроміси якраз і провокує на політичному ринку України конкуренцію між Москвою і Вашингтоном.* Яскравий приклад — минулорічний процес створення парламентської коаліції та зовнішня боротьба за вплив на правлячу більшість і уряд. І сьогодні саме від позиції Києва, від здатності української еліти утриматися від пошуку зовнішньої підтримки у внутрішньополітичній боротьбі залежить не лише рівень суверенітету України, а й, певною мірою, і масштаби суперництва між світовими центрами сили». ⁸²

Відомий український дипломат переконаний, що усі основні загрози національній безпеці України нині зосереджені всередині держави і саме вони призводять до її слабкості у протидії зовнішнім викликам. Без консолідації української політичної еліти будь-яка стратегія зовнішньої політики буде приречена на провал, навіть якщо вона буде продумана і врахує всі реалії сучасних міжнародних відносин. *Сьогодні у нашої держави є чудова можливість не лише відстояти право на самотійну зовнішню політику, а й активно долучитися до формування як нової структури міжнародних відносин у регіоні, так і системи сучасного світоустрою. Єдине, що для цього потрібно, — щоб люди, які ухвалюють рішення в Україні, діяли на основі узгодженої платформи і разом шукали ресурси для відповіді на виклики всередині української політичної системи, а не в егоїстичному балансуванні між світовими центрами сили. Україна не може дозволити собі внутрішню «холодну війну» — так само, як і внутрішню біполярність.*

Поступ України на шляху до реальної конкурентоспроможності на разі можливий лише за умови зміни мотивації головних політико-економічних акторів. Механізм змін є традиційним для країн Третього світу:

- впровадження демократичних інститутів як єдино можлива альтернатива консервації кланово-олігархічної системи економічного регулювання;
- жорстка антимонопольна політика;
- незалежна судова система;
- ефективна адміністрація на всіх рівнях.

Впровадження цих чинників унеможливить домінування стратегії «зняття ренти з монопольного статусу». Економічні актори отримають можливість реалізації бізнес-проектів виключно на основі прозорого конкурентного правового поля. Саме консенсус вітчизняних товаровиробників щодо принципово нових (єдино можливих

---

⁸² Грищенко К. Мюнхен-2007: шанс для України// Дзеркало тижня, №6, 2007

для світового господарського комплексу) умов функціонування і розвитку змінить владну еліту в Україні і дозволить розпочати реалізацію геоекономічного проекту «Україна».

Нові правила гри в українському господарському просторі самим фактом їх впровадження сприятимуть зміні акторів економічного процесу. Політична еліта перехідного періоду втратить важелі впливу в державі, оскільки традиційні сектори «спадщини СРСР», за постіндустріальних реалій дуже швидко перейдуть під контроль ТНК і з часом маргіналізують. Конкурентні національні бізнес-проекти, за цих умов, створять менеджмент, організаційно, інтелектуально й ментально орієнтований на принципово відмінні від радянських мотиваційні чинники.

На наш погляд, формування нової політичної еліти здійснюватиметься з двох джерел.

1. Корпорації та бізнес-групи «другого», не олігархічного ешелону.

2. Нові регіональні еліти — представники соціокультурних прошарків постіндустріальної епохи.

Консенсус нової національної еліти виникне на основі сприятливого інвестиційно-інноваційного клімату. Трансформація бізнес-середовища визначить нову роль та місце держави у загальнонаціональній економічній політиці. Інститути громадянського суспільства, таким чином, перестануть виконувати імітаційні функції— органи державної влади в Україні сформуються й діятимуть виходячи виключно з інтересів нації на основі рівного й прозорого правового простору. Серед факторів, що сприятимуть новій політико-економічній парадигмі розвитку України ключовими є:

— рівні й конкурентні стартові позиції регіонального неолігархічного бізнесу, найбільш мобільного, адаптованого до постіндустріальних соціокультурних реалій;

— зацікавленість регіональних політичних еліт у адекватних викликах глобалізації механізмах відтворення традиційних державних функцій у соціальній, культурній сферах з метою збереження ідентичності регіону;

прийняття інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки, що буде сприяти формуванню нового покоління бізнес-еліти й суттєво посилить роль та місце вчених та експертного співтовариства в системі державного управління.

Спроби якісної модернізації на пострадянському просторі були приречені на невдачу, оскільки не склалось громадянське суспільство, спроможне відстоювати цінності демократії та ринкової економіки. Це й сформувало суто імітаційну модель пострадянського транзиту. Колишня радянська номенклатура виконувала й виконує два взаємопов'язаних завдання:

— *Освоює радянську економічну спадщину квазі-ринковими методами.*

— *Зберігає владу через механізм квазі-демократичних процедур.*

Стара пострадянська економічна еліта України буде змушена адаптуватись до незворотної втрати важелів впливу на ситуацію в суспільстві. Взаємодія кланово-олігархічних ФПП з акторами нової постіндустріальної економіки є одним з найголовніших чинників деформації інноваційної стратегії розвитку України. Якісний прорив української економіки можливий лише за умови радикальної зміни мотиваційних очікувань акторів реального сектору. Президентські та парламентські вибори відображають реальну картину трансформації органів державної влади до вимог нової геоекономічної парадигми.

В контексті реалізації стратегії адаптації економіки України, українського суспільства на загал до викликів постіндустріального суспільства ключове місце належить експертному співтовариству, політикам та політологам спроможним не лише усвідомити принципово нові реалії розвитку людства, але й зайняти відповідальну роль посередника між новими акторами та нацією.

Підсумки

В цьому дослідженні ми відобразили власне бачення основних закономірностей, проблем та пересторог, які характеризують постіндустріальну парадигму розвитку людства. Ми намагалися з'ясувати, які чинники мають визначальний вплив на розвиток національних держав у першій половині XXI століття, хто й на основі яких мотивацій визначає чергу денну й суттєвий зміст системи міжнародних відносин, якими є вектори світових економічних, суспільно-політичних та соціокультурних процесів.

Проаналізувавши шлях пострадянської трансформації України, автори пропонують свій погляд на сучасний стан та подальші перспективи незалежної української держави, національного господарського комплексу та української політичної нації у постіндустріальному світі. Ми переконані, що Україна зберігає реальні можливості здійснювати внутрішню та зовнішню політику виключно з огляду на національні інтереси на основі конкурентоспроможної на світових ринках національної економіки.

Визначальним чинником, своєрідною передумовою успішності «українського геополітичного проекту» є, на наш погляд, спроможність української національної еліти сформулювати й реалізувати стратегічну програму розвитку держави, адекватну вимогам сучасного етапу розвитку цивілізації. Зважаючи на нестійкий, динамічний характер взаємодії акторів постіндустріального світу, ми все ж визначаємо наступні його закономірності.

1. Імперативи розвитку країн, що входять до ОЕСР та «іншого світу» за реалій постіндустріальної економіки принципово відрізняються. Постіндустріальна

економіка знань й традиційна індустріально-аграрна економіка розвиваються паралельно й за збереження статус-кво існуючі світові проблеми: голоду, інфекційних захворювань, нестачі природної води, безграмотності втрачять будь-який змістовний сенс для розвинених держав, лише загострюючись для решти країн світу.

2. Глобалізація — головний економічний тренд другої половини XX століття, на межі тисячоліття вичерпала потенціал подальшого розвитку. Транснаціональні корпорації зайняли свої ніші в міжнародному поділі праці, розширення ринків збуту їх продукції фактично припинилось.

3. Світове падіння акцій компаній «нової економіки» наприкінці 90-х років XX століття визначило головну ваду постіндустріального способу виробництва — невідповідність ваги сегменту «інформаційних технологій» їх реальному місцю на світовому ринку товарів і послуг.

4. Однією з ключових якісних характеристик постіндустріального суспільства є поступова втрата реального значення для населення національних традиційних соціокультурних цінностей. Засоби масової інформації, використовуючи технології психологічного впливу на свідомість людини, перекодували світоглядний простір людства. У свідомості пересічної людини постіндустріального світу фактично жодним чином не відображається реальний стан економічних та політичних процесів, як у національній державі, так і у світі на загал. Оперуючи штучно створеними ЗМІ «образами реальності», така особистість орієнтована майже виключно на споживання матеріальних цінностей. Людина у постіндустріальному світі поступово втрачає статус актора суспільного життя, перетворюючись на об'єкт маніпулювання.

5. Крах «мільної бульки» ІТ-економіки та безпрецедентне зростання світових цін на енергоносії зумовило новий тренд світової економіки. Він пов'язаний, певною мірою, з поновленням більш активної ролі держави у зовнішньоекономічних процесах. На початку XXI століття саме керівництво найбільш розвинених країн світу: США, КНР та держав Європейського Союзу, використовуючи увесь існуючий арсенал економічних, політичних та воєнно-політичних механізмів фактично формує чергу денну світового ринку товарів і послуг. Інститути державної влади розвинених країн, підтримуючи інтереси національних товаровиробників, до певної міри намагаються обмежити вплив транснаціональних корпорацій. Особливо ефективною в цьому контексті є китайська модель «державного капіталізму».

6. Зберігає вплив на ситуацію на пострадянському просторі Російська Федерація. Використовуючи тривалу сприятливу експортну кон'юнктуру на енергоносії, російські бізнесові та політичні еліти намагаються в тому чи іншому форматі реалізувати євро-азійський проект геополітичного домінування Кремля.

Ми переконані, що відповідальна українська влада спроможна забезпечити пристойний рівень життя громадянам держави й захистити інтереси національні інтереси України в світі, використовуючи потенціал вітчизняної економіки. Українська економіка є багатокладною. Більшість з її секторів має реальну, або потенційну конкурентоспроможність в тому чи іншому сегменті світового ринку товарів і послуг. Поряд з традиційними галузями промисловості та сільським господарством в Україні діють підприємства IT-економіки. Незважаючи на відтік наукових кадрів, моральне та фізичне старіння обладнання, вітчизняна фундаментальна й прикладна наука зберігає потенціал відтворення інноваційної моделі економічної трансформації. Світ визнав українську економіку ринковою, на черзі вступ держави до СОТ. Існують реальні передумови розвитку України як самодостатнього, конкурентного геоекономічного актора.

На наш погляд, головною пересторогою на цьому шляху є політичне протистояння регіональних еліт, неспроможність органів державної влади забезпечити стабільне правове поле рівної й прозорої діяльності економічних акторів. Впроваджена за часів Помаранчевої революція політична реформа не створила ефективний баланс між законодавчою й виконавчою владою й потребує суттєвого удосконалення. Пропорційна система виборів, особливо на регіональному рівні, не дозволяє народу України у повній мірі реалізувати свої конституційні повноваження головного джерела влади в державі. За цих умов, реальним механізмом інтенсифікації процесу формування нової політичної еліти в Україні повинна стати конституційна реформа. На основі широкого обговорення із залученням представників регіональних політичних та бізнесових еліт необхідно удосконалити законодавчу базу, яка б дозволила припинити політичну кризу в державі та забезпечила поступальний розвиток України в сучасному світі.

Додаток А

Стратегія економічного та соціального розвитку України „Шляхом європейської інтеграції” на 2004-20015 роки” — зміст, здобутки та недоліки.

Суперечливий, вкрай не однозначний державотворчий процес, однак, не виключав використання органами державної влади стратегічного планування, як єдиного можливого чинника поступального розвитку. Після розпаду загальносоюзного господарського комплексу стан української економіки характеризувався виключно як «латання дірок та гасіння пожеж».

Після певної стабілізації (1998-2000 рр.) влада зрозуміла необхідність прийняття довгострокових стратегій розвитку країни.

Інша справ, що більша частина, підготовлених експертами НІСД, вченими НАН України та галузевих наукових закладів програм до останнього часу не була впроваджена в життя.

Указом Президента України від 28 квітня 2004 року №493/2004 введена в дію Програма під назвою „Про Стратегію економічного та соціального розвитку України „Шляхом європейської інтеграції” на 2004-20015 роки”. Цю Стратегію підготовлено за активної участі НІСД як базової організації авторським колективом при загальному керівництві Прем’єр-міністра В.Януковича.

Визначено основні стратегічні пріоритети зовнішньої та внутрішньої політики держави у контексті її трансформації до рівня стандартів Європейського Союзу на основі потенціалу реального сектора національної економіки. З огляду на об’єктивні процеси глобалізації економічних, соціальних, соціокультурних процесів у світі Стратегія ґрунтується на інноваційній моделі розвитку — єдиній життєздатній альтернативі продовження деградації господарського комплексу — індустріальної спадщини СРСР. Ґрунтовний аналіз реального стану та перспектив всіх без винятку галузей на-

ціональної економіки крізь призму світових економічних тенденцій дає можливість авторам сформулювати основні засади стратегії випереджального розвитку економіки, інституційних перетворень української держави та підвищення якості життя народу України.

Стратегія включає в себе наступні розділи⁸³:

- 1. Україна та глобальні тенденції соціально-економічного розвитку. Реалізація стратегії євро інтеграційного розвитку нашої держави.**
- 2. Стратегічні цілі та пріоритети.**
- 3. Економічний потенціал України.**
- 4. Стратегія випереджального розвитку.**
- 5. Стратегія утвердження інноваційної моделі розвитку.**
- 6. Пріоритети структурно-інноваційної перебудови промисловості. Розвиток внутрішнього ринку.**
- 7. Розвиток аграрного сектору.**
- 8. Інформатизація економіки, розвиток телекомунікацій та інформаційної структури, системи зв'язку.**
- 9. Ефективне використання геостратегічного потенціалу України. Підвищення ефективності транспортної інфраструктури та реструктуризація дорожнього господарства.**
- 10. Модернізація туристичного та рекреаційного потенціалу. Політика охорони культурної спадщини.**
- 11. Макроекономічне забезпечення стратегії випереджального розвитку.**
- 12. Стратегія інституційних перетворень.**
- 13. Підвищення якості життя населення. Основні завдання демографічної політики.**
- 14. Зовнішньоекономічна стратегія. Розвиток міжнародної співпраці.**
- 15. Здійснення активної державної регіональної політики.**
- 16. Стратегія забезпечення економічної та екологічної безпеки.**

Нижче викладено ключові, на наш погляд, положення Стратегії, що наразі не втратили актуальності й за умови їх підкріплення реальними механізмами реалізації, можуть слугувати основою Програми уряду «Антикризової коаліції».

І. Як відомо з офіційної статистики, в економіці України відбуваються позитивні якісні зрушення. Важливим підсумком попереднього етапу стало подолання тривалої руйнівної економічної кризи. За період з 1991 по 1999 рік обсяги ВВП скоротилися на 59,2%. Найвідчутніші втрати припали на стартовий етап перехідного періоду –1991-1994рр. Були повністю розбалансовані грошова та фінансова системи. Особливо болісними виявилися наслідки гіперінфляції, яка була у 1993 році досягла 10256%.

---

⁸³ Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки). Шляхом європейської інтеграції. К., 2004. Далі використовується цей Текст без окремих посилань.

Потрібно було п'ять років напруженої роботи, щоб поступово вивести українську економіку з цього катастрофічного стану. Уповдовж 2000-2003рр. ВВП зріс на 32,9%, обсяги промислового виробництва збільшилися на 60,3%, продукції сільського господарства – на 10,0%, оборот роздрібної торгівлі – на 71,4%. Спостерігалася відчутна активізація інвестиційного процесу. Приріст інвестицій в основний капітал становив 92,2%. За чотири останні роки на 61,0% збільшилася реальна заробітна плата, у т.ч. у 2003р. – на 15,2%. Ці результати є одними з найвищих не лише серед країн з перехідною економікою, а й серед європейських країн.

Така ж позитивна тенденція зберігалася у 2004 році. Так, зокрема, приріст ВВП у січні-березні поточного порівняно з відповідним періодом 2003 року склав 10,8%.

В період 2005-2006 років попри певні зміни в економічній політиці урядів позитивні тенденції збереглися, але темпи зростання суттєво зменшились.

II. Головною передумовою економічного зростання на той час були, перш за все, екстенсивні фактори (залучення існуючих вільних потужностей), ринкові перетворення та активна державна політика (на відміну від перших років). Проте подальші успіхи потребують пошуку нової стратегії економічного розвитку – що є одним із завдань НІСД.

Стратегічною перспективою економічного та соціального розвитку нашої країни сьогодні має стати створення реальних передумов вирішення основного геополітичного завдання нашої держави – вступу України до ЄС. Україна зможе посісти належне місце в Європі і світі за умови опанування інноваційного шляху розвитку, підвалини якого мають бути закладені у процесі структурної перебудови економіки, Тільки таким чином можливо забезпечити істотне підвищення конкурентоспроможності економіки України та її регіонів.

В основі прийнятої в 2004 році Стратегії – перехід від екстенсивного напрямку в економіці до інвестиційного оновлення та зростання, що вимагає вирішення таких завдань:

- зростання продуктивності праці (за цим показником Україна випередила Росію у 5 разів);
- збільшення інвестицій в основний капітал;
- запровадження інноваційних технологій та продукції

Саме ці напрями можуть забезпечити стабільне зростання ВВП (6-7% ВВП, і навіть його подвоєння) в період до 2015 року.

Подальше зростання ВВП – це життєва необхідність, основа для досягнення європейського рівня життя в Україні. Це завдання має сприйматися однозначно всіма політичними силами.

Особливість економічної Стратегії – її подвійна основа, два напрями економічних зусиль, а саме:

1. Реіндустріалізація – модернізація існуючих індустріальних потужностей з метою підвищення конкурентоздатності продукції цього сектору. Для України було б

помилкою відмовитись від своєї індустріальної спадщини, яка на сьогодні є основною забезпечення зростання ВВП та наповнення бюджету.

2. Інноваційна політика держави з метою нарощування високотехнологічної продукції з тим, щоб взяти курс на створення елементів постіндустріальної економіки в майбутньому і за рахунок цього знизити загальну енергозатратність економіки

Обидва напрями пов'язані з необхідністю нарощування обсягів інвестицій.

III Досвід Дніпропетровщини

Для забезпечення практичного зростання економіки недостатнім є прийняття Стратегії. Необхідна практична робота в регіонах. Дніпропетровщина є досить підготовленою до цього, бо має відповідну виробничу та наукову базу.

Так, по I-му напрямку – це оновлення ГМК, розвиток транспортного та сільськогосподарського машинобудування, які сконцентровані саме тут.

По II-му напрямку – це РК промисловість (світовий лідер РК – КБ „Південне” та ВО „Південмаш”). В квітні 2004 р. відзначалося 50 річчя КБ, і цей напрямок добре відомий в світі.

Менш відомим є інший напрям інноваційної політики, що має високий потенціал – в цьому році світ відзначає 50 річчя функціонування АЕС. Тобто атомна енергетика є інноваційною за своєю суттю, як і атомна промисловість, що її забезпечує. А це видобуток уранової руди, її збагачення та переробка, видобуток цирконієвої руди, отримання металевого цирконію та виробництво трубок для ТВС. Все це сконцентровано на Дніпропетровщині, тобто забезпечення виробництва ЯП – має стати інноваційним високотехнологічним напрямом в майбутньому для цього регіону і не повинен розглядатися як суто сировинний, оскільки він пов'язаний із забезпеченням інноваційного напрямку в енергетиці і використовує сучасні технології переробки корисних копалин.

Слід мати на увазі також те, що запровадження інноваційних технологій вимагає від нас значної уваги до вдосконалення освіти та управління науковими розробками. Але ж майбутня економіка має стати економікою знань, що, в свою чергу, потребує забезпечення таких напрямів як комерціалізація інтелектуальної власності, ліцензування та стандартизація продукції, виходячи з принципів, прийнятих в ЄС.

IV. Основні етапи нової Стратегії.

В Стратегії передбачено три основні етапи:

1. 2004 – 2005 рр. – підготовчий.

Основа мета – формування інституційних, фінансових та організаційних передумов (приріст ВВП – 6-7%, інновації – 10-12%ВВП).

2. 2006-2009рр. – розгорнутий розвиток економіки.

Основна мета – комплексна модернізація основних фондів (приріст ВВП – 7%, інновації – 12-13% ВВП).

3. 2010-2015рр. – закріплення темпів зростання (приріст ВВП – 6%, інновації – 12-13% ВВП).

ВВП за 2003 рік склав 263,2млрд.грн. На одну людину – 5500 грн. Або в доларах за паритетом купівельної спроможності (ПКС) 4350 дол./люд., тоді як в РФ – 7100 дол./люд., тобто необхідність суттєвого збільшення ВВП очевидна, що найменше в 2 рази. Заплановані темпи зростання ВВП можливі лише на основі інвестиційного прориву – суттєвого нарощування інвестицій. Заплановане зростання ВВП потребує збільшення капіталовкладень, щонайменше у 4 рази.

У. Шляхи забезпечення – оновлення основних фондів.

Оновлення фондів за рахунок інвестицій має бути пов'язане з їх оновленням на інноваційній основі та впровадженні інноваційних технологій (на рівні 70% від загальних інвестицій).

Для забезпечення визначених на період 2004-2015рр. темпів економічного зростання потрібні значні нагромадження основного капіталу за рахунок зростання обсягів інвестицій. Необхідно забезпечити середні темпи зростання капіталовкладень на рівні не менше 9-10% на рік. За прогнозними розрахунками, у 2015р. Передбачається збільшення обсягів інвестицій в основний капітал до 150 млрд. грн.

Водночас потрібні не тільки кількісні, а й (що не менш важливо) якісні зміни в інвестуванні. На відміну від попередніх років головним для періоду випереджального економічного зростання є ефективне поєднання інвестицій та інновацій. Йдеться про ситуацію, за якої як мінімум 70-80% інвестицій мають бути, з одного боку, інноваційними, з іншого – такими, що сприяють прогресивним структурним змінам української економіки.

Основою для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності має стати реалізація та використання національних конкурентних переваг, які пов'язані з її геостратегічним розташуванням та наявною базою промисловості.

Організаційно-інституціональною формою реалізації таких переваг мають стати базові макро-технології та міжгалузеві комплекси. До 2010-2015рр. в Україні необхідно запровадити, що найменше, макротехнології за двома напрямками: **«Україна – транзитна держава»** та **«Україна – високотехнологічна авіакосмічна держава»**. Не менш важливими є роботи з енергозбереження.

Впровадження в життя цих макро-проектів і розвиток на їхній основі двох комплексів – транспортного і високотехнологічного, мають стати предметом особливої уваги як на рівні держави, так і регіональної влади.

Реалізація державної інвестиційної політики у 2006-2015рр. має здійснюватися на державному рівні за таким напрямками.

1. Реформування діючої амортизаційної системи, створення економічних, правових та організаційних засад амортизаційної системи, орієнтованої на прискорення

технічного прогресу, інвестиційний розвиток та фінансове зміцнення економіки. Це передбачає:

- стимулювання платників до більш інтенсивного нагромадження основних фондів;
- реформування системи амортизації з метою її лібералізації, значного розширення прав підприємств у формуванні та використанні власних амортизаційних коштів, виборі методу нарахування та термінів корисного використання основних засобів, стимулювання інвестиційної ініціативи суб'єктів господарювання шляхом надання цільових податкових знижок;
- розмежування практики нарахування амортизації: економічної – для відображення реального знецінення основного капіталу у процесі виробництва та надання послуг та податкової – для визначення оподатковуваної частини прибутку та стимулювання суб'єктів господарювання до використання амортизації на оновлення основних фондів;

2. Удосконалення нормативно-правової бази інвестиційної діяльності і **забезпечення на цій основі надійного інституційного захисту прав інвесторів**, створення рівних умов господарювання для вітчизняних та іноземних інвесторів.

3. **Стимулювання нарощування обсягів заощаджень громадян та збільшення їхньої інвестиційної складової**, посилення ролі в цьому інституційних інвесторів – страхових та пенсійних фондів.

4. **Прискорене утвердження і розширення фондового ринку**, підвищення його ролі в залученні інвестицій та перерозподілі капіталу в національній економіці, забезпечення випереджального розвитку вторинного ринку й ринку корпоративних цінних паперів, освоєння емісії середньо- і довгострокових цінних паперів цільового інвестиційного призначення.

5. **Розвиток ринку страхових послуг**. Це, насамперед, вдосконалення системи страхових послуг, здатної бути реальним чинником стабільності та стимулом розвитку підприємництва. Дуже важливим кроком у цьому напрямі є створення відповідно до Указу Президента України від 11.12.02 №1153/2002 Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, яка є спеціальним уповноваженим органом виконавчої влади у сфері регулювання фінансових, у т.ч. страхових послуг.

6. **Відновлення інвестиційної діяльності держави**, щорічне виділення централізованих капіталовкладень у розмірі не менш 3% від ВВП, спрямування бюджетних коштів на фінансування державних цільових програм і використання їх лише на конкурсних засадах через механізми кредитування Державного банку реконструкції та розвитку. Разом з проектом Державного бюджету в складі Державної програми економічного і соціального розвитку щорічно має подаватися бюджет розвитку.

7. **Запровадження економічних стимулів пріоритетного залучення інвестицій у наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність** шляхом створення системи пільгових рефінансування комерційних банків у разі надання ними пільгових

кредитів для реалізації інвестиційних проектів з розроблення і впровадження високо-технологічного устаткування та іншої інноваційної продукції, розширення практики пільгового кредитування під заставу майна суб'єктів господарської діяльності, створення пайових інвестиційних фондів для реалізації великих інвестиційних проектів, розширення форм кредитування інноваційних підприємств шляхом здійснення лізингових, факторингових та інших операцій.

8. Надання всебічної підтримки створенню промислово-фінансових груп з наступним спрямуванням їхніх ресурсів на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів та проектів, що вимагають значних обсягів інвестицій за рахунок корпоративного фінансування цих проектів вітчизняними та зарубіжними суб'єктами.

9. Запровадження реальних механізмів амністії некримінальних тіньових капіталів. Зокрема слід передбачити прозорі гарантії не переслідування власників капіталів, конвертованих в офіційний сектор. Програма поетапної конверсії тіньових капіталів повинна здійснюватися протягом усього першого етапу.

10. Підвищення інвестиційної привабливості територій і населених пунктів, забезпечення ефективного функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, територій зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності та депресивних територій, запровадження для цього відповідних економічних стимулів.

11. Істотне збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій (ПІІ). За наявними оцінками, продуктивність праці на підприємствах з іноземним капіталом у декілька разів вища, ніж на інших. Цей сектор української економіки активно впливає на її технологічне оновлення. Водночас треба враховувати надзвичайно високу і жорстку конкуренцію на світовому ринку капіталів. Для активізації припливу іноземних інвестицій необхідно застосувати додаткові макроекономічні та адміністративно-правові стимули і механізми, які б відповідали довготривалим національним інтересам України і не суперечили б пріоритетності розвитку національного капіталу.

Слід враховувати, що основні потоки ПІІ йдуть через транснаціональні компанії, і необхідно сприяти участі українських компаній в таких корпораціях.

Прогноз інвестиційних ресурсів на державному рівні. В Стратегії наводиться наступний:

Баланс інвестиційних ресурсів (інвестиції в основний капітал), (млрд.грн.)

	2003р.	2005р.	2009р.	2015р.
А. Потреба в інвестиціях				
1. Приріст ВВП до попереднього року	37,4	36,0	52,1	69,1
2. Приріст фондомісткості ВВП (прогноз потреби в інвестиціях в основний капітал на одиницю приросту ВВП) грн./грн.	1,27	1,73	2,05	2,69
3. Потреба в інвестиціях для приросту ВВП у прогнозованих обсягах	49,6	62,3	106,9	204,6
Б. Джерела покриття потреби в інвес-				

тиціях				
1. Власні ресурси підприємств	31,2	41,0	61,7	104,5
2. Кошти державного і місцевих бюджетів	4,2	6,5	11,7	20,6
3. Кошти іноземних інвесторів	2,7	5,9	10,3	11,6
4. Позики	2,5	4,7	19,2	61,4
5. Кошти населення (житлове будівництво)	2,0	3,0	4,0	6,5
6. Інші джерела	3,9	1,2	-	-

Регіональні завдання мають виходити з зазначених загальнодержавних положень прийнятої Стратегії економічного розвитку до 2015 року, враховувати всі зазначені напрями інвестиційної політики та враховувати специфіку регіону.

Поряд з загальною довгостроковою стратегією економічного розвитку в Україні прийняті також окремі цільові програми та стратегії, серед яких слід окремо зазначити:

1. Енергетичну стратегія України.
2. Програму розвитку промисловості.
3. Програма реформування та розвитку ОПК.

Додаток В

Аналіз Державної програми розвитку промисловості

Органічною складовою програми економічного розвитку України є **Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки**, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р.

Безумовно, позитивною стороною стратегічного плану дій уряду є задекларований курс підтримки реального сектору економіки, намагання розв'язати основні завдання соціально-економічного розвитку України виключно на основі підвищення конкурентоспроможності національного господарського комплексу. На разі в Україні налічується 47,3 тис. промислових підприємств, які забезпечують близько 50% товарів і послуг та майже 80% експортної продукції. Саме на цій основі реальною, а не декларативною є реалізація загальнодержавного курсу на вступ до Європейського Союзу.

Програма прийнята на період до 2011 року — на середню перспективу, що дозволить не лише ефективно використати все ще існуючі переваги радянської індустріальної спадщини (ОПК, насамперед), але й сприяти поступовому впровадженню до виробництва ІТ-економіки через багаторівневу (під постійним контролем державного антимонопольного комітету) співпрацю з транснаціональними корпораціями. Серед механізмів реформування системи управління ключовим визначено «...застосування нових стратегій управління шляхом переходу від запізненого виправлення дефектів попереднього розвитку до випереджаючих багатовекторних спрямовуючих дій». Саме активна позиція держави з формування умов виходу національної економіки на світові ринки повинна стати основою стратегії трансформації промисловості. Вже на 1999 рік стратегія антикризового реагування фактично вичерпала себе — українська промисловість успішно «освоїла» виробничі потужності радянської спадщини й потребувала принципово нових імпульсів розвитку. В Програмі визначено їх перелік:

- «— подальша реструктуризація підприємств;
- розвиток промислової інфраструктури, систем транспорту, зв'язку, науково-технічного забезпечення, сервісного обслуговування;
- формування, державна підтримка технополісів, бізнес-інкубаторів, венчурних проектів;
- створення фінансово-промислових груп та холдингових компаній;
- утворення транснаціональних компаній»⁸⁴.

---

⁸⁴ Цитується за текстом, розміщеним на інформаційному порталі Верховної Ради України: www.rada.kiev.ua/

Цей процес, не зважаючи на сміливі прогнози щодо перспектив трансформації вітчизняної економіки до реальної конкурентоспроможності на світовому ринку товарів і послуг, є вкрай складним, оскільки на разі у промисловості домінують третій і четвертий технологічні уклади (95%): металургія, легка промисловість, ПЕК та інші галузі. Лише 5% промислового виробництва відноситься до п'ятого і шостого технологічного укладів. Це стосується сфери телекомунікації, біотехнологій, робо-техніки. Такі **стартові позиції фактично унеможливають реальну конкурентоспроможність господарського комплексу України в постіндустріальному світі**. Так, станом на 2005 рік за інтегральним індексом конкурентоспроможності Україна займає лише 84 місце з 100 країн, що увійшли до рейтингу. За індексом технологічного розвитку Україна займає 85 місце, субіндексом макроекономічного середовища — 78. Найнижчим є субіндекс державних інститутів, за ним Україна взагалі займає 90 місце⁸⁵.

Таким чином, місце господарського комплексу України не відповідає її потужному науково-технічному потенціалу, визначеному в положеннях Програми: «... значні виробничі потужності — одні з найбільших в Європі, здатні до реалізації сучасних технологій і швидкого нарощування обсягів виробництва... великомасштабна науково-технічна система, яка включає понад 100 академічних організацій, понад 150 вузівських науково-технічних центрів, 300 галузевих науково-дослідних інститутів... що спроможна задовольнити потреби інноваційного розвитку». Такі об'єктивні чинники як «втеча мізків» за кордон, моральне та фізичне старіння, успадкованого від СРСР науково-технічного потенціалу, авторами Програми чомусь не беруться до уваги. Принаймні аналіз її положень не дає можливості визначити адекватність вітчизняного господарського комплексу сучасним вимогам конкурентоспроможності на світовому ринку. В Програмі, зазначено: «Стосовно багатьох видів промислової продукції підприємства різних галузей вже заявили про себе як конкурентоспроможні суб'єкти на зовнішньому ринку. Однак їх **позиції поки що не досить стійкі через внутрішні проблеми, відсутність інвестиційних ресурсів**».

Не випадково, рівень інвестиційної привабливості промисловості України залишається дуже низьким — лише 2,1 млрд. дол. США на 2004 рік, що в 25 разів менше ніж в країнах ОЕСР. Ступінь інтегрованості української економіки в глобальній економіці, що визнають й автори Програми, є дуже незначним: «... практично не має вітчизняних транснаціональних компаній, які б працювали на глобальних ринках, **мала частина в Україні дочірніх підприємств світових виробників, низький рівень міжнародних коопераційних зв'язків**». Це пов'язано, на наш погляд, не тільки (не стільки) з невідповідністю технологічного потенціалу української промисловості вимогам ІТ-економіки, але й насамперед з тіньовим характером більшості бізнес-проектів в Україні, декоративністю правової бази економічних процесів на загал. Така специфічна «самодостатність» національного ринку дозволяє функціонувати вітчиз-

---

⁸⁵ Геєць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. Харків, Константа, 2006

няним, спорідненим з органами державної влади ФПГ, перешкоджаючи інтеграції у світову економіку.

Втім, поряд з очевидними позитивними рисами, Програма не позбавлена суттєвих недоліків. Ключовою пересторогою на шляху реалізації Програми є джерела її фінансування. В Програмі, зокрема, зазначається: «Джерелами фінансування заходів Програми мають стати: власні кошти підприємств і організацій — 67 відсотків, державні інвестиційні ресурси — 10, ресурси фінансово-кредитної сфери — 7, іноземний капітал — 8, кошти населення — 3, інші джерела — 5 відсотків. Запропонована структура враховує сучасні тенденції вкладення інвестицій в основний капітал».

З огляду на гармонізацію вітчизняного законодавства у відповідність до правил і норм ВТО та запропоновані в Програмі джерела фінансування, вкрай проблематичною виглядає реалізація **пріоритетного завдання промислового комплексу України:** «нарощування обсягів високотехнологічних виробів, передусім технічно складних товарів широкого вжитку ...провести на діючих підприємствах **модернізацію виробництва з провадження технологій поглибленої переробки**».

Саме проблема форм власності, корпоративних відносин, визначення місця держави в управлінні виробничими активами повинна була стати наріжним каменем Програми. На разі констатується існуючий статус-кво, що нівелює змістовну цінність запропонованих урядом В.Януковича заходів. **Саме відсутність чітко визначених, реальних акторів національної промисловості призвело до «віртуалізації» Програми.**

Непрозорий характер бізнес-процесів, безумовно, усвідомлюють й автори Програми: «...на першому, підготовчому етапі (2003 рік) передбачається здійснення комплексу заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності і посилення координації роботи органів виконавчої влади щодо **трансформації промислового комплексу на засадах публічної політики**». Після перемоги Помаранчевої революції саме здійснення заходів щодо перегляду результатів приватизації великих промислових підприємств слугувало лакмусовим папером спроможності влади реалізувати це завдання. Однак, окрім показового аукціону з продажу «Криворіжсталі», цього зроблено не було. В Програмі визначено основні недоліки попередніх етапів реформування форм власності:

- незадовільні темпи підготовки об'єктів до приватизації;
- низька ліквідність майна;
- відчуження майна шляхом поза-приватизаційних процедур;
- фіскальний характер приватизації;
- необґрунтовано великий перелік підприємств та об'єктів, приватизація яких заборонено.

Всі ці фактори продовжують діяти. Крім того, **негативно вплинула на приватизаційний процес політична заангажованість працівників Фонду державного майна, корупційні скандали, пов'язані з нецільовим використанням державних паке-**

тів акцій промислових підприємств, використання судової гілки влади як засіб впливу на суб'єктів господарювання.

Тривають корпоративні війни між найбільшими ФПГ за контроль над прибутковими експортно-орієнтованими підприємствами ГМК в яких держава займає відверто очікувальну позицію, що прямо суперечить зазначеному в програмі завданню: «...створення нормативно-правової бази ефективного функціонування і розвитку промисловості, ***гарантування ефективного господарювання і використання прав власності, антимонопольного регулювання і розвитку конкуренції***».

На основі вивчення кон'юнктури світового та внутрішнього ринку, з огляду на реальний вітчизняний науково-технічний потенціал, автори Програми визначили також пріоритетні напрями в окремих галузях промисловості: машинобудуванні (авіа -, суднобудування, ракетно-космічна техніка), металургії(тонкий автомобільний лист, алюмінієва фольга, губчатий титан та ін.), хімічній та нафтохімічній промисловості (мінеральні добрива, хімічні засоби захисту рослин, синтетичний корд, полімери та засоби з них), деревообробна промисловість (спеціальні види паперу, деревно-стружкові та деревно-волокнисті плити), промисловість будівельних матеріалів (високоякісне скло, тепло-ефективні вироби з пористих бетонів, новітні матеріали для будівництва, ремонту та утримання автомобільних доріг), легка промисловість (поглиблена переробка льону, шкірсировини), харчова промисловість (виробництво розширеного асортименту харчових продуктів поліпшених поживних та смакових властивостей, лікувально-профілактичних продуктів і препаратів з рослинної сировини).

Безумовно, кожен з цих напрямів відповідає реаліям сучасної постіндустріальної економіки. Однак, крім суто фінансових труднощів у забезпеченні переходу підприємств на конкурентоспроможні види продукції, найсуттєвішою пересторогою залишається вкрай невисокий рівень доходів населення, величезне відставання України від розвинених країн в сфері соціальної інфраструктури — кількість та якість житла, комунальних послуг, рівень медичного, соціального та пенсійного забезпечення, охорони дитинства.

Навіть підтримка на існуючому рівні фактично не реформованого з радянських часів соціального сектора вимагає від держави постійного вливання значних бюджетних коштів. Модернізація промисловості до стандартів постіндустріального світу має сенс лише на основі якісних змін у соціально-економічному, гуманітарному забезпеченні життя українців — працівників промислових підприємств та їх сімей.

Від так в Програмі, як комплекс заходів спрямованих на «всебічний та гармонійний розвиток людини» пропонується «... ***поступове підвищення до прожиткового мінімуму розміру мінімальних ставок окладів***, перехід до науково обґрунтованого нормування праці...», що, на наш погляд, жодним чином не задовольняє завданням трансформації національної економіки до рівня стандартів постіндустріального світу.

«

Додаток С
Енергетична стратегія України на період до 2030 р.
Витяги.

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Цілі Енергетичної стратегії

Цілями Енергетичної стратегії є:

- створення умов для постійного та якісного задоволення попиту на енергетичні продукти;
- визначення шляхів і створення умов для безпечного, надійного та сталого функціонування енергетики та її максимально ефективного розвитку;
- підвищення рівня енергетичної безпеки держави;
- зменшення техногенного навантаження на довкілля та забезпечення цивільного захисту у сфері техногенної безпеки ПЕК;
- зниження питомих витрат у виробництві та використанні енергопродуктів за рахунок раціонального їх споживання, впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, раціоналізації структури суспільного виробництва і зниження питомої ваги енергоємних технологій;
- інтеграція Об'єднаної енергосистеми України до європейської енергосистеми з послідовним збільшенням експорту електроенергії, зміцнення позицій України, як транзитної держави нафти і газу.

Реалізація зазначених цілей дозволить створити умови для інтенсивного розвитку економіки і підвищення рівня життя населення країни.

1.2. Завдання та напрями Енергетичної стратегії

Основними завданнями та напрямками реалізації Енергетичної стратегії є:

1. Формування цілісної та дієвої системи управління і регулювання в паливно-енергетичному секторі.
2. Створення передумов для докорінного зменшення енергоємності вітчизняної продукції за рахунок впровадження нових технологій, прогресивних стандартів, сучасних систем контролю, управління та обліку на всіх етапах виробництва, транспортування та споживання енергетичних продуктів, розвиток ринкових механізмів стимулювання енергозбереження в усіх галузях економіки.
3. Розвиток експортного потенціалу енергетики, в основному, за рахунок електроенергії, шляхом модернізації та оновлення генеруючих потужностей, ліній електропередач, в тому числі міждержавних.

4. Розвиток вітчизняного енергетичного машинобудування та приладобудування, як передумови конкурентоспроможності підприємств України в енергетичних проектах, в т.ч. за кордоном.

5. Оптимізація видобутку власних енергоресурсів з урахуванням їх пропозиції на зовнішніх ринках, цінової та геополітичної ситуації, збільшення обсягів енергії та енергопродуктів, видобутих із альтернативних та відновлюваних джерел.

6. Диверсифікація зовнішніх джерел постачання енергетичних продуктів, а також диверсифікація маршрутів їх транспортування.

7. Створення єдиної державної системи статистики, стратегічного планування, моніторингу виробництва і споживання енергетичних продуктів, формування балансів їх попиту та пропозицій.

8. Збалансування цінової політики на енергетичні продукти, яка має забезпечити покриття витрат на їх виробництво, та створення відповідних умов для надійного функціонування і сталого розвитку підприємств ПЕК.

9. Нормативно-правове забезпечення реалізації цілей Енергетичної стратегії, відповідно до існуючих міжнародних зобов'язань, передбачених Договором до Енергетичної Хартії, Кіотським протоколом, численними двосторонніми міжнародними договорами, а також вимогами європейського енергетичного законодавства.

1.3. Позиціонування України на міжнародних енергетичних ринках

Недоліки:

- обмеженість у власних ресурсах природного газу, нафти, а також ядерному паливі власного виробництва;
- відсутність диверсифікації джерел постачання енергетичних продуктів;
- використання переважної частини потужностей власних гідроресурсів;
- високе техногенне навантаження на довкілля;
- незадовільний технічний стан частини об'єктів транспортування енергетичних продуктів.

Переваги:

- достатні запаси вугілля та складових ядерного палива: урану і цирконію;
- надлишкові потужності для транспорту газу, нафти та експорту електроенергії;
- вигідне географічне та геополітичне становище;
- розвинута інфраструктура енергетики;
- високопрофесійний кадровий потенціал.

З точки зору глобальних енергетичних процесів слід врахувати вигідне геополітичне та географічне становище України та пов'язану з цим її роль як транзитної держави.

Інтеграція української енергосистеми до європейської є складовою стратегічної мети України про входження до ЄС. На відміну від країн нової хвилі розширення ЄС Україна має достатньо потужні та розвинуті газо-, нафтотранспортні та електричні мережі, поєднані з транспортними мережами ЄС і країн СНД, що дозволяє їй брати участь у формуванні Європейської енергетичної політики та спільного енергетичного ринку, відігравати важливу роль у енергетичній співпраці країн СНД і ЄС.

Започатковано проекти участі українських компаній у видобутку вуглеводнів в інших країнах світу (Казахстан, Туркменістан, Лівія, Іран, Ірак тощо) та у будівництві електростанцій і електромереж (В'єтнам, Куба).

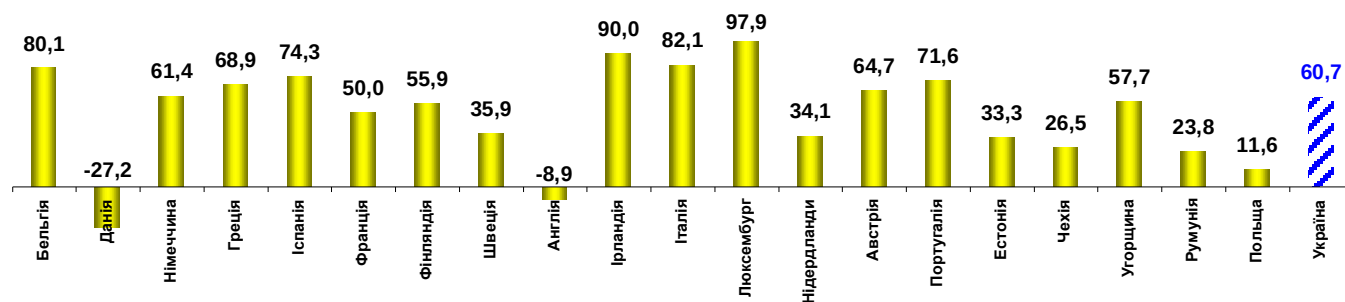
Реалізація Енергетичної стратегії має забезпечити перетворення України на впливового та активного учасника міжнародних відносин у сфері енергетики, зокрема, через участь у міжнародних та міждержавних утвореннях та енергетичних проєктах. Для цього уряд має створювати умови для діяльності відповідних суб'єктів у таких напрямках: імпорту-експорту енергопродуктів; реалізація та розвиток транзитного потенціалу; участь у розробленні енергетичних ресурсів та спорудженні енергетичних об'єктів за межами України тощо.

1.4. Огляд використання первинних джерел енергії та споживання енергії кінцевими споживачами

Україна належить до країн, частково забезпечених традиційними видами первинної енергії, а отже змушена вдаватися до їх імпорту. Енергетична залежність України від поставок органічного палива, з урахуванням умовно - первинної ядерної енергії, у 2000 та 2004 роках становила 60,7%, країн ЄС – 51%. Подібною або близькою до української є енергозалежність таких розвинутих країн Європи як Німеччина – 61,4%, Франція – 50%, Австрія – 64,7%. Багато країн світу мають значно нижчі показники забезпечення власними первинними ПЕР, зокрема Японія використовує їх близько 7%, Італія – близько 18%.

Рівень енергозалежності України є середньоевропейським і має тенденцію на зменшення (з 60,7% у 2004 році до 54,8% у 2005 році), але він характеризується відсутністю диверсифікації джерел постачання енергоносіїв, насамперед нафти, природного газу та ядерного палива.

Енергетична залежність України та країн світу у [2000 - 2004 р.р.], %

3а

структурою споживання первинної енергії в Україні за минулі роки найбільший обсяг припадає на природний газ – 41% (39% у 2005 році), тоді як в країнах світу питома вага споживання газу складає 21%, обсяг споживання нафти в Україні становить 19%, вугілля – 19%, урану – 17%, гідроресурсів та інших відновлювальних джерел – 4%.

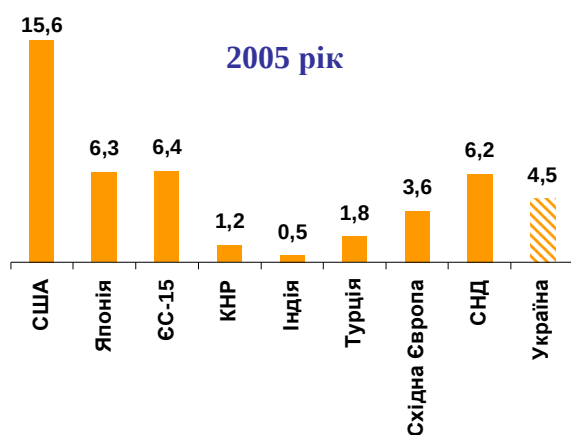
Структура споживання первинної енергії в Україні, країнах ЄС-15, США та у світі в цілому:

	Світ	Україна	Країни ЄС-15	США
Природний газ	21%	41%	22%	24%
Нафта	35%	19%	41%	38%
Вугілля	23%	19%	16%	23%
Уран	7%	17%	15%	8%
Гідроресурси та інші відновлювальні джерела	14%	4%	6%	7%
Всього	100%	100%	100%	100%

Напружена ситуація у забезпеченні електроенергетики, комунальної сфери та населення вугіллям належної якості, вугільними та торфобрикетами, скрапленим газом призводить до їх заміщення природним газом, що збільшує енергозалежність України. У цьому контексті доцільно провести техніко-економічні розрахунки щодо заміщення газу та інших побутових видів палива, що використовуються для опалення, на електроенергію, перш за все, у зонах розташування атомних електростанцій, в гірських та поліських селах і віддалених населених пунктах інших областей, а також використання електроенергії для опалення новозбудованого житла.

Рівень енергозабезпеченості країни характеризується показником питомого споживання первинної енергії на одну особу (т у.п./люд.). Енергозабезпеченість України у 2005 році дорівнює 4,5 т у.п./люд., що значно відстає від розвинутих країн світу (США, ЄС-15, Японія), але випереджає рівень найбільш індустріалізованих країн світу, які розвиваються (КНР, Індія, Турція).

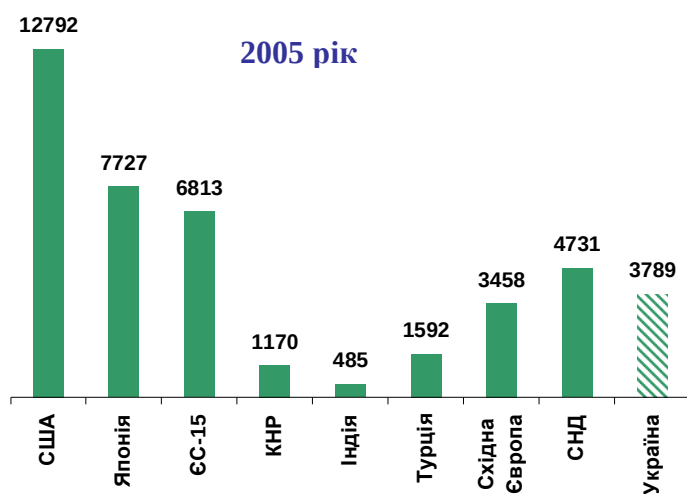
Питоме річне споживання первинної енергії у країнах світу, т у.п./людину (за даними Міжнародного енергетичного агентства (МЕА))

	1990 рік	2000 рік	2005 рік
США	14,2	15,5	15,6
Японія	5,2	6,2	6,3
ЄС-15	5,7	6,2	6,4
КНР	0,8	1,0	1,2
Індія	0,3	0,5	0,5
Туреччина	1,3	1,6	1,8
Східна Євро-	4,6	3,4	3,6
СНД	7,5	5,1	6,2
Україна	7,1	3,7	4,5

Технологічний рівень країни опосередковано характеризується показником споживання електричної енергії на одну особу (кВтг/люд.). Питоме річне споживання електроенергії в Україні у 2005 р. становило 3789 кВтг/люд., що в 2 – 3 рази нижче, ніж у розвинутих країнах світу. У 1990 р. цей показник складав в Україні 5198 кВтг/люд. Відставання за цим показником від розвинутих країн світу спричинено різким падінням споживання електричної енергії промисловістю та сільським господарством у 90-х роках. З 2000 року окреслено стійку тенденцію зростання цього показника.

Питоме річне споживання електричної енергії у країнах світу та в Україні, кВтг/людину (за даними МЕА)

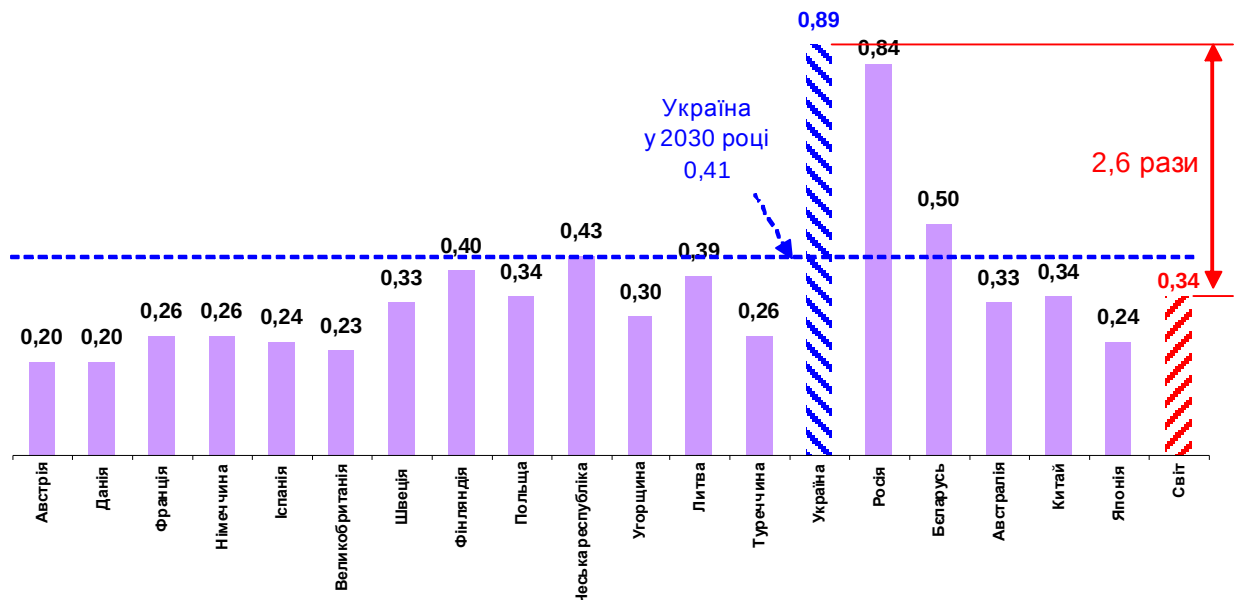
	1990 рік	2000 рік	2005 рік
США	11086	13062	12792
Японія	6169	7433	7727
ЄС-15	5488	6393	6813
КНР	477	933	1170
Індія	304	473	485
Туреччина	910	1702	1592
Східна Євро-	3426	3182	3458
СНД	5131	3842	4731
Україна	5198	3412	3789

Узагальнюючими показниками ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів країни є питомі витрати первинної енергії на одиницю валового внутрішнього продукту країни (енергоємність ВВП).

На сьогодні енергоємність ВВП України становить 0,89 кг умовного палива на 1 доллар США з урахуванням паритету реальної купівельної спроможності (ПКС), що у 2,6 рази перевищує середній рівень енергоємності ВВП країн світу. Причиною високої енергоємності є надмірне споживання в галузях економіки енергетичних ресурсів на виробництво одиниці продукції, що зумовлює відповідне зростання імпорту вуглеводнів в Україну.

Висока енергоємність ВВП в Україні є наслідком суттєвого технологічного відставання у більшості галузей економіки і житлово-комунальної сфери, незадовільної галузевої структури національної економіки і, зокрема, імпортно-експортних операцій та впливу „тіньового” сектору економіки.

Енергоємність ВВП країн світу, кг у.п./\$ США (ПКС)
 (*Key World Energy Statistics, 2003, 2004)

1.5. Прогнозування макроекономічних показників потреби України в паливно-енергетичних ресурсах

У прогності розвитку економіки до 2030 року визначено три періоди: до 2010 р. – період структурної перебудови інноваційного напрямку; 2011-2020 рр. – період випереджаючого розвитку традиційних галузей сфери послуг в економіці України. У ці періоди формуються підвалини постіндустріального способу виробництва. У період 2021-2030 рр. прогнозується завершення переходу до постіндустріального суспільства з характерною зміною структури економіки.

Перший період (до 2010 рр.) – передбачає відродження та перебудову промисловості і формування гарантованої основи для фундаментальних змін і формування раціонального промислового комплексу у подальшій перспективі. У цьому періоді передбачається досягнення стійкої стабілізації та економічного зростання на основі випереджаючого розвитку наукоємних галузей, стимулювання виробництв, орієнтованих на внутрішній ринок споживчих товарів тощо. Цей період поєднує в собі оздоровлення та відродження виробництва зі структурною перебудовою, стале зростання обсягів виробництва.

Стратегічна мета другого періоду (2011–2015–2020 рр.) – формування єдиної промислової системи країни, як органічної частини європейського простору, що використовує всі переваги своєї ресурсної бази, високорозвиненого інтелектуального потенціалу нації. Цей період визначається як інвестиційно-інноваційний і характери-

зується переходом на капіталомісткий шлях розвитку зі значними обсягами капіталовкладень у докорінну реконструкцію всіх галузей промисловості. При цьому передбачається широко використовувати накопичений потенціал ресурсів для інвестування.

Третій період (2021–2030 рр.) може бути окреслено як переважно інноваційний. Стратегічною метою розвитку промислового комплексу України в цей період передбачено еволюційний перехід до сталого розвитку в постіндустріальному світовому суспільстві на підґрунті збереження та безпеки життєвого простору людини, здійснення промислової діяльності з найменшими витратами з високоефективним використанням матеріального та інтелектуального потенціалу. Ймовірно, наприкінці третього періоду промисловість сформується як цілісна виробничо-економічна система екзогенного типу (тобто, не замкнена лише на себе). Така система забезпечує економічну незалежність держави та реалізацію стратегічної мети – входження України на паритетних умовах до числа провідних, технологічно розвинених країн світу.

Прогнозування розвитку української економіки провадилось в умовах великої невизначеності основних факторів, тому був розрахований цілий сектор можливих траєкторій її розвитку. Цей сектор був обмежений найбільш сприятливими (оптимістичний сценарій) та найменш сприятливими (песимістичний сценарій) умовами розвитку економіки України. В середині цього сектору виділений найбільш вірогідний (базовий) сценарій.

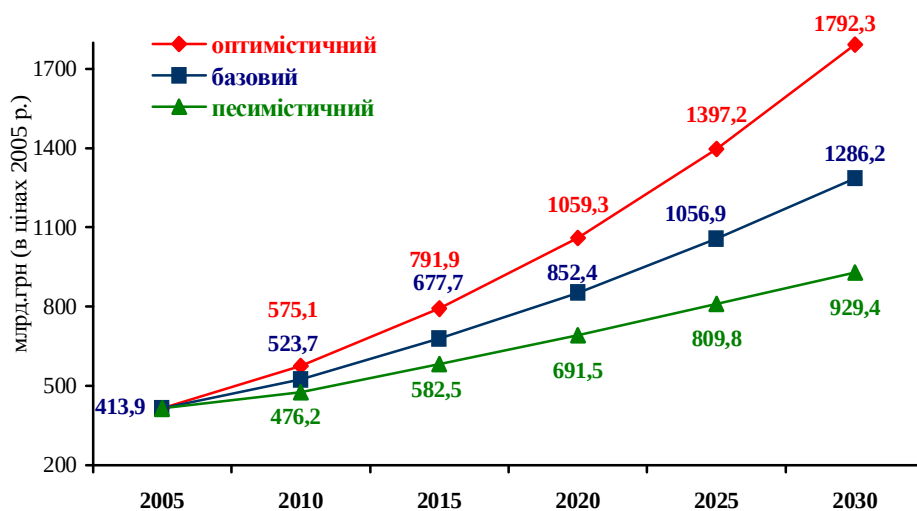
Особливості економічного розвитку країни до 2030 р. враховано в прогнозах споживання паливно-енергетичних ресурсів, зокрема, через прогнозні макропоказники енергоємності.

Таким чином, згідно базового сценарію до 2030 року прогнозується збільшення обсягу виробництва ВВП майже в 3 рази, а споживання первинних енергоресурсів – тільки на 47,5% (з 205,2 млн. т у.п. у 2005 р. до 302,7 млн. т у.п. – у 2030 р.).

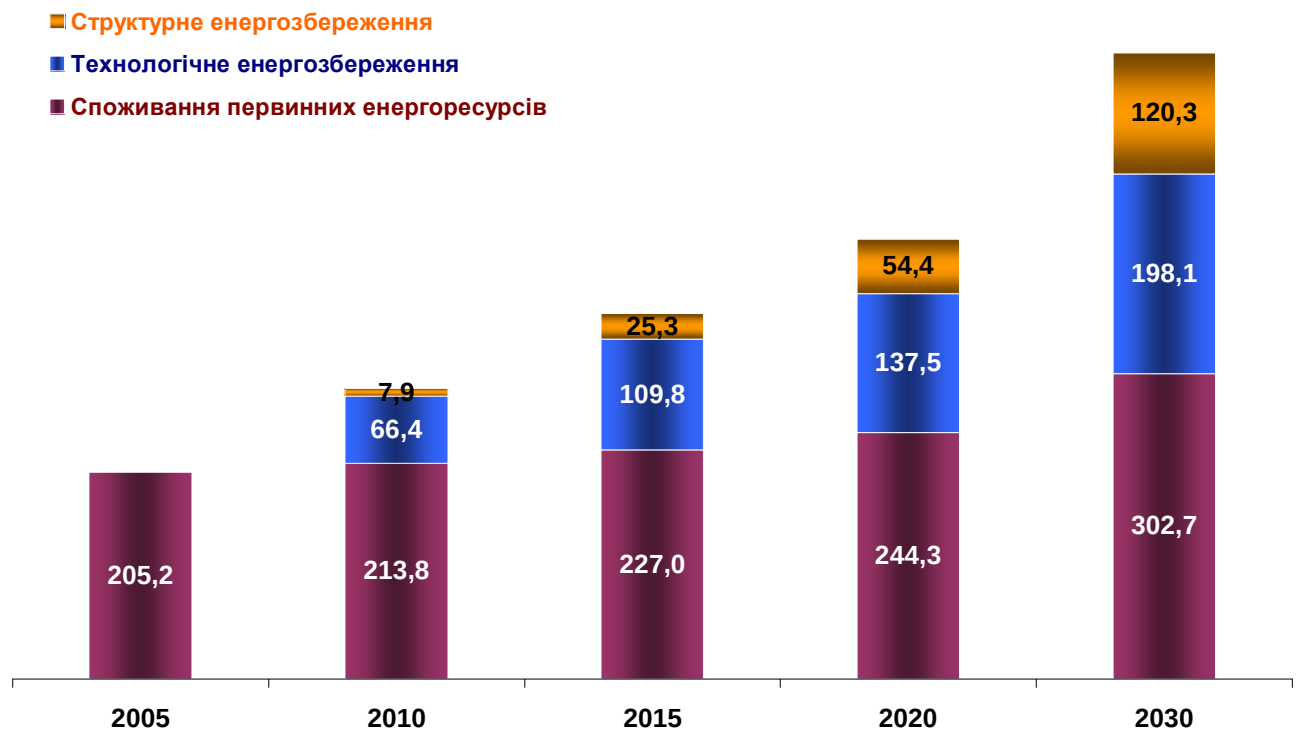
Випереджання темпів економічного зростання порівняно з темпами споживання первинних енергоресурсів має забезпечуватися шляхом реалізації стратегічної мети, спрямованої на досягнення до 2030 року світового рівня показників енергетичної ефективності. Досягнення такого рівня планується здійснити за рахунок двох основних факторів:

- технічного (технологічного) енергозбереження, що передбачає модернізацію або заміну енергоємних наявних технологій, підвищення енергоефективності промисловості і соціально-комунального сектору економіки та зменшення втрат енергоресурсів;
- структурного енергозбереження, що передбачає докорінні структурні зміни для створення малоенергоємної та малоресурсної економіки шляхом впровадження новітніх технологій.

Прогноз обсягів виробництва ВВП, млрд. грн. (ціни 2005 р.)

Прогноз динаміки споживання первинних ресурсів, рівнів структурного та технологічного енергозбереження до 2030 року, млн. т у.п. (базовий сценарій)

Впровадження енергозберігаючих технологій можливе тільки за умови переходу на ринкове формування цін на енергетичні ресурси, що передбачається здійснити переважно у 2006 - 2007 роках.

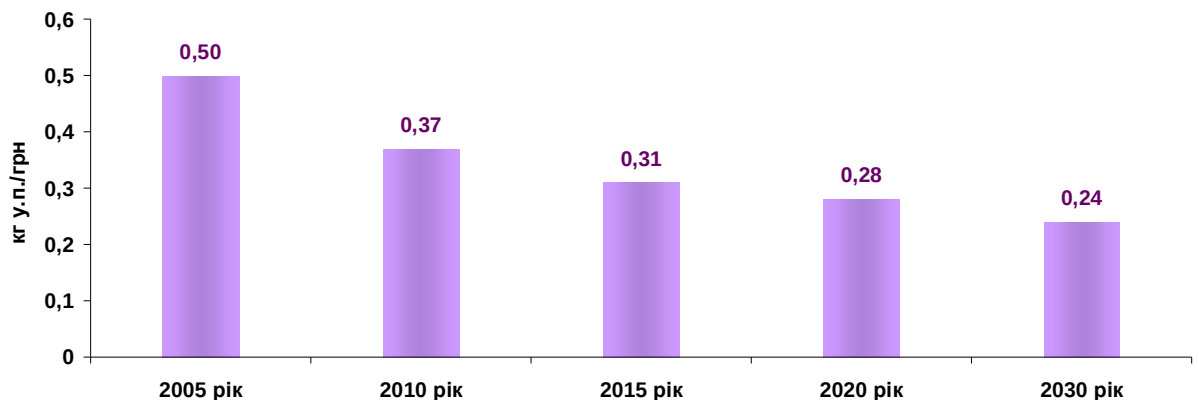

XVI. ВИСНОВКИ

Реалізація Енергетичної стратегії України для умов базового сценарію розвитку економіки гарантує виконання завдань та вирішення проблем паливно-енергетичного комплексу, основні з яких:

1. забезпечення в необхідних обсягах надійного та якісного постачання економіки та населення країни енергетичними продуктами, підвищення економічної ефективності та екологічної безпеки завдяки впровадженню новітніх технологій під час модернізації, реконструкції та нового будівництва енергооб'єктів;

2. зниження енергоємності ВВП з 0,5 кг у.п./грн. у 2005 році до 0,24 кг у.п./грн. у 2030 році (тобто у 2,1 разу) за рахунок структурного та технологічного енергозбереження;

3. оптимізації структури виробництва електроенергії за видами палива із забезпеченням співвідношення між АЕС – 52,1%, ТЕС, ТЕЦ, блок-станціями – 42,9%, іншими типами генерації – 5,0%. Таке співвідношення виробництва забезпечує економічну роботу електростанцій та створює умови регулювання і стабільної роботи Об'єднаної енергосистеми України;

4. забезпечення енергетичної безпеки шляхом:

- зменшення рівня енергетичної залежності країни від зовнішніх поставок палива (природний газ, нафта, уран) з 54,8% у 2005 році до 11,7% – у 2030 році, у тому числі – за рахунок збільшення використання власного вугілля, урану, газу, нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії;

- зростання виробництва електроенергії на власному паливі з 38,1% у 2005 році до 91,7% – у 2030 році;
- диверсифікації джерел і маршрутів постачання природного газу та нафти через участь України у міжнародних енергетичних проектах, зокрема через розширення участі країни у розробленні нафтогазових родовищ та розвитку нафтогазової інфраструктури за кордоном;
- створення в країні стратегічного резерву нафти та природного газу для використання у надзвичайних ситуаціях та ринкового регулювання цін;
- участі в розробленні і реалізації міжнародних енергетичних проектів.

5. Досягнення соціальної спрямованості розвитку ПЕК, зокрема шляхом створення нових робочих місць, поліпшення умов праці та техніки безпеки;

Крім того, реалізація стратегії дозволяє максимально використати географічне та геополітичне положення України і передбачає подальший розвиток електро-газо- та нафто-транзитних систем для власного енергозабезпечення, збільшення експорту та транзиту енергопродуктів.

Для впровадження євроінтеграційного курсу України передбачено об'єднання ОЕС України з Європейською енергосистемою, забезпечивши її стабільну роботу за європейськими стандартами.

Передумовами реалізації основних напрямків Енергетичної стратегії має стати вдосконалення державного управління та регулювання на засадах чіткого розмежування компетенції та відповідальності уповноважених органів і врегулювання питань власності в енергетиці шляхом диференційованого підходу щодо її форм для різних об'єктів галузі.

Передбачений стратегією перегляд законодавства у сфері енергетики має базуватися на визначених європейським правом принципах прозорості, обґрунтованості та прогнозованості. Усім етапам реалізації Енергетичної стратегії має передувати вста-

новлення законодавством справедливих правил поведінки для всіх учасників відносин у паливно-енергетичному комплексі.

Для реалізації цілей і завдань Енергетичної стратегії до 2030 року передбачається розробити програми та заходи (плани):

1. Комплексна державна програма енергозбереження.
2. Програми розвитку теплових електростанцій (ТЕС) та теплоелектроцентралей (ТЕЦ) (будівництво, реконструкція, модернізація).
3. Програми розвитку гідроенергетики (будівництво, реконструкція та модернізація).
4. Комплексна програма підвищення безпеки діючих енергоблоків атомних електростанцій.
5. Комплексна програма робіт з подовження терміну експлуатації діючих енергоблоків атомних електростанцій, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.04.04 № 263-р.
6. Програма будівництва АЕС.
7. Програма розвитку магістральних та міждержавних електричних мереж напругою 220-750 кВ.
8. Програма інтеграції української енергосистеми в європейську (інтеграція в USTE).
9. Програма розвитку розподільчих електричних мереж напругою 0,4-110 кВ.
10. Програма розвитку електроопалення в населених пунктах.
11. Комплексна державна програма модернізації комунальної теплоенергетики України.
12. План дій щодо розвитку уранового та цирконієвого виробництва та виробництва ядерного палива для АЕС.
13. Програма розвитку вугільної промисловості із заходами щодо використання шахтного метану.
14. Програма використання низькосортного і бурого вугілля на теплових електростанціях за сучасними технологіями та у виробництві синтетичного палива.
15. Програма видобутку нафти і газу в акваторіях Азовського та Чорного морів.
16. Програма робіт з розвідки та видобутку нафти і газу за межами України.
17. Програма реконструкції, модернізації та розвитку газотранспортної системи України.
18. Програма реконструкції, модернізації та розвитку нафтотранспортної системи України.
19. Програма реконструкції, модернізації та розвитку газорозподільних систем.
20. Комплексна програма скорочення обсягів споживання природного газу в економіці та соціальній сфері України.
21. Програма модернізації та розвитку систем теплозабезпечення в економіці та соціальній сфері на основі новітніх технологій виробництва тепла.

22. Програма розвитку нафтопереробної галузі.
23. Програма диверсифікації джерел постачання нафти і газу.
24. Програма розвитку експортного потенціалу українського паливно-енергетичного комплексу (електроенергії, видобутку нафти і газу за межами України, надання послуг з будівництва енергооб'єктів).
25. Програма розвитку відновлюваних та нетрадиційних джерел енергії.
26. Програма системного удосконалення цінової і тарифної політики.
27. Розвиток Оптового ринку електроенергії.
28. Організація ринку природного газу.
29. Організація ринку палива України.
30. Програма науково-технічного забезпечення ПЕК.
31. Програма адаптації енергетичного законодавства України до законодавства Європейського Союзу.
32. План кодифікації та систематизації енергетичного законодавства та розроблення рамкового (базового) закону про енергетику.
33. Розроблення законодавчих засад створення та функціонування публічних компаній.
34. План реформування відносин власності в енергетиці.

У період до 2010 року реалізовуватимуться заходи щодо подальшого розвитку оптового ринку електричної енергії України та розроблення концепцій вдосконалення ринків інших енергоносіїв, що сприятиме подальшому розвитку конкурентних відносин і створить умови для інтеграції енергетичних ринків України до енергетичних ринків країн Європейського Союзу.

В разі відхилень від прийнятого базового сценарію розвитку економіки Стратегією передбачається внесення коректив у визначені показники розвитку ПЕК.

В програмах розвитку теплових електростанцій та ядерної енергетики, зокрема в розділах „Введення нових потужностей ТЕС”, „Реконструкція і модернізація ТЕС”, „Виведення з експлуатації частини енергоблоків ТЕС”, „Введення нових блоків АЕС” та інших враховуватимуться уточнені показники низки інших програм, що розробляються згідно з Енергетичною стратегією, зокрема тих, в яких визначаються обсяги енергозбереження, використання електроенергії для опалення житла, експорту електроенергії, впровадження сучасних систем комбінованого виробництва електроенергії і тепла та інших новітніх технологій тощо.

При цьому, з урахуванням реальної динаміки розвитку економіки країни, цінових тенденцій на світових ринках паливних ресурсів, корекції приростів енергоспоживання та зміни інших показників економічного розвитку, а також використанням науково-технічних досягнень, ймовірна ситуація, яка дозволить:

- зменшити потужності списання блоків на ТЕС;
- збільшити обсяги реабілітації енергоблоків діючих електростанцій, що в сумарному обчисленні може суттєво знизити обсяги введення нових потужностей на ТЕС і

АЕС з відповідною корекцією фінансових, фізичних, зокрема, обсягів виробництва електроенергії, екологічних та інших параметрів, визначених стратегією.

Для практичної реалізації Енергетичної стратегії України до 2030 року, забезпечення належної підтримки прийняття важливих рішень в умовах значної невизначеності політичних сценаріїв розвитку енергетики, зумовлених загостренням геостратегічних процесів, можливості широкого впровадження принципово нових джерел, методів та шляхів використання енергоресурсів з урахуванням досвіду багатьох країн світу, доцільно впровадити постійно діючу систему стратегічного планування розвитку ПЕК, на основі якої будуть послідовно уточнюватись Енергетична стратегія України, зазначені програми та плани робіт.

Додаток D
Державна програма реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2010 року

Існуюча Програма реформування ОПК України наразі потребує суттєвого уточнення і найближчим часом буде замінена на більш змістовну та конкретну.

Поки що діюча Програма містить загальну характеристику стану ОПК України й загальні завдання щодо його реформування та розвитку.

Проте, запропоновані Заходи щодо її реалізації носять надто загальний характер, не пропонують реальних механізмів та джерел фінансування, що й стало причиною її перегляду та доопрацювання.

Після прийняття Програми у новій редакції, вона слугуватиме не лише фундаментальною основою якісної трансформації оборонно-промислового комплексу, але й важливим фактором інноваційного розвитку економіки України.

Кабінет міністрів України
Постанова
від 31 березня 2004 р. N 423
Київ

Про затвердження Державної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2010 року

Відповідно до **Концепції структурної перебудови оборонно-промислового комплексу України**, затвердженої Указом Президента України від 5 березня 2002 р. N 219 (219/2002),

Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити **Державну програму реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2010 року** (далі - Програма), що додається.

2. Міністерствам, іншим центральним і місцевим органам виконавчої влади - відповідальним за виконання Програми подавати щороку до 20 січня Міністерству промислової політики інформацію про хід виконання Програми.

3. Міністерству промислової політики щороку:

подавати до 15 грудня Кабінетові Міністрів України план заходів з виконання Програми і у разі потреби пропозиції стосовно

внесення до неї змін; інформувати до 20 лютого Кабінет Міністрів України про хід виконання Програми.

Прем'єр-міністр України
Інд. 29

В.ЯНУКОВИЧ

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 31 березня 2004 р. N 423

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА
реформування та розвитку оборонно-промислового
комплексу на період до 2010 року

1. Загальні положення

Ця Програма спрямована на здійснення у оборонно-промисловому комплексі перетворень, які при орієнтації діяльності підприємств переважно на зовнішній ринок повинні створити умови для забезпечення Збройних Сил, інших військових формувань сучасними видами озброєння та військової техніки, а також для створення конкурентоспроможних як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку товарів військового призначення та подвійного використання.

Особливості структури та характеристика економічного
розвитку оборонно-промислового комплексу

На час проголошення незалежності в Україні функціонувало близько 700 промислових підприємств, що здійснювали та забезпечували розроблення і виготовлення товарів військового призначення та подвійного використання. Чисельність працюючих на цих підприємствах становила майже 1,5 млн. чоловік.

Унаслідок руйнування системи виробничої кооперації, відсутності досвіду самостійної діяльності на зовнішньому ринку товарів військового призначення та подвійного використання, малої ємності внутрішнього ринку станом на 1997 рік частка товарів військового призначення та подвійного використання в загальному обсязі машинобудування та чисельність працівників зменшилися у 7, а кількість підпри-

ємств - у 5 разів. Особливістю оборонної науки та промисловості на цей час була фрагментарність розроблення і виготовлення озброєння та військової техніки.

Заходи, що вживалися центральними органами виконавчої влади для зменшення диспропорцій у структурі оборонно-промислового комплексу, головним чином стосувалися просування товарів на зовнішній ринок та розвитку міжнародного військово-технічного співробітництва, а також зменшення обсягу імпорту товарів та комплектувальних виробів, які є необхідними для кінцевого виробництва озброєння та військової техніки.

До цього часу не вдалося збалансувати структуру оборонно-промислового комплексу з ресурсними можливостями держави у задоволенні потреби Збройних Сил, інших військових формувань у учасних зразках озброєння та військової техніки.

Структура однієї з базових галузей промисловості, якою є авіаційна, найбільш повно відповідає потребам у виробництві військово-транспортних літаків та літаків цивільної авіації. Галузь володіє належним кадровим, науково-технічним і виробничим потенціалом. В той же час ступінь зносу основних фондів підприємств становить понад 70 відсотків.

Підприємства авіаційної галузі значною мірою інтегровані з авіабудівними підприємствами Російської Федерації в межах діючої системи виробничої кооперації. Подальша інтеграція потребує удосконалення міжнародно-правової бази з питань науково-технічної кооперації та інноваційної діяльності.

Найважливішими проблемами авіаційної галузі, що потребують невідкладного розв'язання, є створення стабільного внутрішнього ринку (шляхом впровадження механізму лізингу) та проведення активної протекціоністської державної політики, спрямованої на підтримку вітчизняного виробника пасажирських (регіонального, ближньомагістрального і середньомагістрального сполучення) та транспортних літаків у конкурентній боротьбі як на внутрішньому так і на зовнішньому ринку.

Виробничі потужності суднобудівної галузі спроможні забезпечити створення практично усіх типів кораблів, катерів і суден надводного флоту, силових установок і навігаційного обладнання, виготовлення близько 20 відсотків виробів суднового машинобудування та майже 10 відсотків виробів морського приладобудування. Разом з тим підприємства галузі не здатні забезпечити замкненого циклу створення кораблів, виробництва морської зброї та ряду важливих корабельних технічних засобів і обладнання.

Обсяг державного оборонного замовлення підприємствам суднобудівної галузі за останні 5 років катастрофічно зменшився, в той час як обсяг експортних поставок озброєння, технологій та товарів подвійного використання щороку зростає у середньому на 20 відсотків і в ціновому співвідношенні становить близько 85 відсотків загального обсягу. Технологічна, наукова і випробувальна база галузі морально та фізично застаріла, знос основних фондів підприємств становить від 30 до 60 і більше відсотків. Існує нагальна потреба у децентралізації управління галуззю, інтеграції та продовженні приватизації суднобудівних підприємств, а також у розвитку науково-технічного потенціалу проектно-конструкторських установ.

У структурі оборонної галузі основними складовими є підгалузі виробництва бронетехніки, боєприпасів і товарів спеціальної хімії, військової радіоелектроніки та засобів зв'язку.

Підгалузь виробництва бронетехніки за структурою і наявним виробничим потенціалом є самодостатньою та здатною забезпечити замкнений цикл від розроблення до серійного виробництва кінцевої продукції. У загальному обсязі поставок комплектувальних виробів імпорту становить лише 2-5 відсотків. Підприємства використовують учасні технології двигунобудування, створення броньових матеріалів та конструкцій з них, виробництва оптичних приладів, виготовлення стволів тощо. Однією з проблем підгалузі є невирішеність питань диверсифікації виробництва з метою досягнення збалансованості виробничого потенціалу з потребами внутрішнього і зовнішнього ринку.

Важливим напрямом розвитку підгалузі виробництва бронетехніки є збереження та подальше вдосконалення структури виробництва тепловізійної техніки. Технологічні досягнення в цій підгалузі базуються саме на вітчизняних розробках і можуть бути використані для створення конкурентоспроможних систем цілевизначення та прицілювання для високоточної зброї. Для забезпечення збереження та розвитку виробництва таких систем необхідно передбачити інтеграцію підприємств - розробників і виробників, а також забезпечити їх інноваційну підтримку.

Найбільш незбалансованою за наявним виробничим потенціалом та ємністю ринку є підгалузь виробництва боєприпасів і товарів спеціальної хімії, промислові потужності якої не завантажені, а їх можливості перевищують як наявну, так і перспективну потребу Збройних Сил, інших військових формувань. Для вдосконалення структури підгалузі слід передбачити:

приведення виробничого потенціалу підгалузі у відповідність з ємністю внутрішнього і зовнішнього ринку; створення підприємств з гнучкими (регульованими)

виробничими потужностями з виготовлення вибухових речовин;перепрофілювання надлишкових виробничих потужностей.

Структура і науково-виробничий потенціал підгалузі виробництва військової радіоелектроніки та засобів зв'язку спроможні забезпечити розроблення та виробництво основної номенклатури радіоелектронного обладнання. Підгалузь потребує структурної перебудови з метою відновлення виробництва елементів радіоелектроніки та засобів зв'язку, в якому на сьогоднішній день втрачено значну частину науково-технологічного потенціалу, та розвитку міжнародної виробничої кооперації. Також необхідна реструктуризація існуючого промислового потенціалу підгалузі з метою виробництва конкурентоспроможної продукції.

Проблеми, пов'язані з приватизацією підприємств оборонно-промислового комплексу

Близько 96 відсотків підприємств, установ і організацій оборонно-промислового комплексу, що розробляють та виготовляють товари військового призначення та подвійного використання, є державними (у тому числі казенними), 4 відсотки - вже змінили форму власності. Відповідно до статті 4 **Закону України "Про підприємництво"** (698-12) діяльність, пов'язана з виготовленням і реалізацією озброєння та військової техніки, провадиться лише державними підприємствами. Для забезпечення збереження основного виду діяльності підприємств, установ і організацій після зміни їх форми власності необхідно передбачити внесення відповідних змін до зазначеного Закону.

Досвід роботи, накопичений під час проведення приватизації, свідчить, що позитивні результати досягаються за умови концентрації корпоративних прав у власності осіб, заінтересованих у збереженні основного виду діяльності підприємства. В більшості випадків це відбувалося тоді, коли придбався значний (понад 50 відсотків) пакет акцій підприємствами - учасниками виробничої кооперації.

Втрата цілісності майнових комплексів за судовими рішенням призвела до руйнування технологічних процесів на окремих підприємствах, зниження їх виробничого потенціалу. Для запобігання цьому слід визначити механізм та порядок погодження реформаційних проектів з відповідними проектними та науково-технологічними організаціями.

Особливості державного регулювання діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу

Державне регулювання діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу спрямоване на забезпечення реалізації основних засад державної стратегії його розвитку, проведення пріоритетних наукових досліджень та розроблення нових видів озброєння та військової техніки для задоволення потреб національної безпеки і оборони, створення і виробництва конкурентоспроможних товарів і здійснюється за такими напрямками:

- організація нормативно-правової підтримки;
- забезпечення інноваційного розвитку;
- створення системи державного регулювання діяльності комплексу для підвищення якості товарів;
- задоволення потреб в оснащенні Збройних Сил, інших військових формувань сучасним озброєнням та військовою технікою;
- розширення експортних можливостей держави;
- вдосконалення контролю за дотриманням міжнародних зобов'язань України у сфері військово-технічного співробітництва.

2. Мета та основні завдання

Метою Програми є реформування оборонно-промислового комплексу відповідно до завдань Збройних Сил, інших військових формувань, створення умов для збільшення обсягів виробництва, науково-технічного та інноваційного розвитку, забезпечення економічної ефективності виробничої діяльності в ринкових умовах, розвитку військово-технічного співробітництва та підтримки на належному рівні мобілізаційних потужностей.

Для досягнення мети передбачається виконати такі **основні завдання**:

удосконалити законодавчу і нормативно-правову базу з питань здійснення структурної перебудови оборонно-промислового комплексу відповідно до завдань забезпечення обороноздатності і національної безпеки держави, науково-технічного розвитку, а також для створення умов ефективної господарської діяльності;

визначити оптимальну частку державного сектору та обсягу корпоративних прав держави в оборонно-промисловому комплексі;

визначити основні засади державного регулювання і управління державними корпоративними правами, інноваційної та інвестиційної політики, стратегії розвитку внутрішнього ринку товарів, що вироблені підприємствами оборонно-промислового комплексу;

розробити механізм ефективного використання та розвитку науково-технічного потенціалу оборонно-промислового комплексу;

створити умови для технологічного оновлення і структурної перебудови виробництва з метою збільшення обсягів випуску конкурентоспроможних як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку товарів;

збільшити експортний потенціал оборонно-промислового комплексу;

здійснити структурну перебудову оборонно-промислового комплексу з урахуванням особливостей приватизації підприємств, а також інтеграційних процесів щодо можливого набуття Україною членства в Європейському Союзі, реалізації Плану дій Україна - НАТО (v0002520-03) та розвитку економічних відносин у межах СНД.

3. Шляхи розв'язання проблем

Для розв'язання існуючих в оборонно-промисловому комплексі проблем передбачається:

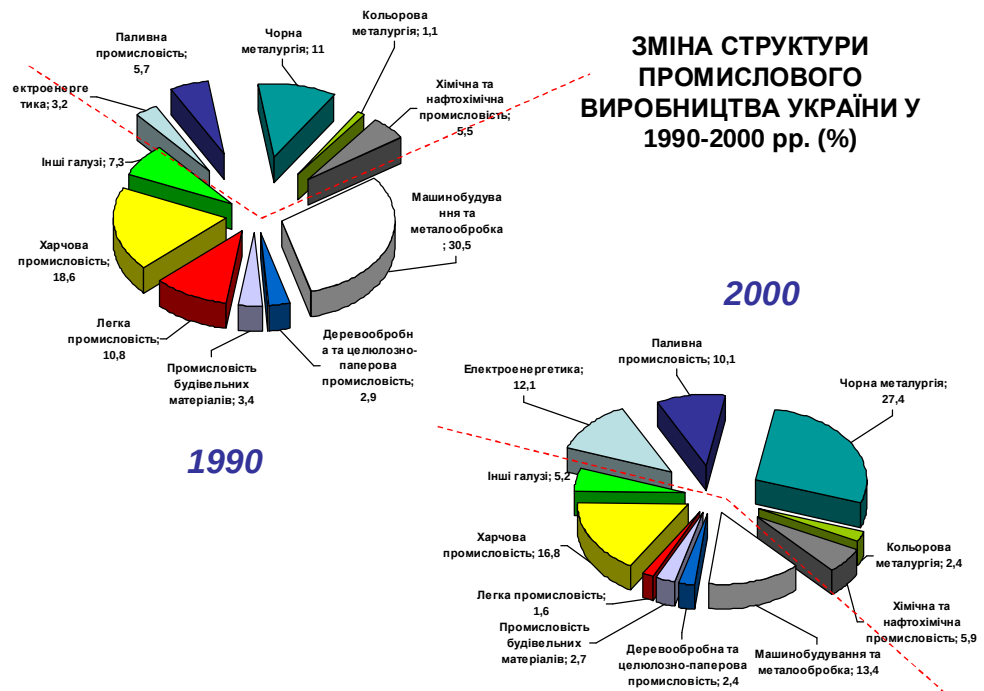
забезпечити інтеграцію науки та виробництва, об'єднання промислового, банківського і торговельного капіталу, що дасть можливість заснувати потужні інтегровані структури, здатні створювати високотехнологічні, конкурентоспроможні товари і надавати відповідні послуги;

створити умови для залучення вітчизняних та іноземних інвесторів до участі у найважливіших інноваційних проектах із збереженням державного контролю діяльності розробників і виробників озброєння та військової техніки;

поглиблювати і розвивати міжнародне співробітництво в авіаційній, суднобудівній та оборонній галузях промисловості з державами - членами Європейського Союзу, Російською Федерацією та іншими державами - учасниками СНД на основі удосконалення міжнародно-правової бази з питань науково-технічної кооперації та інноваційної діяльності.

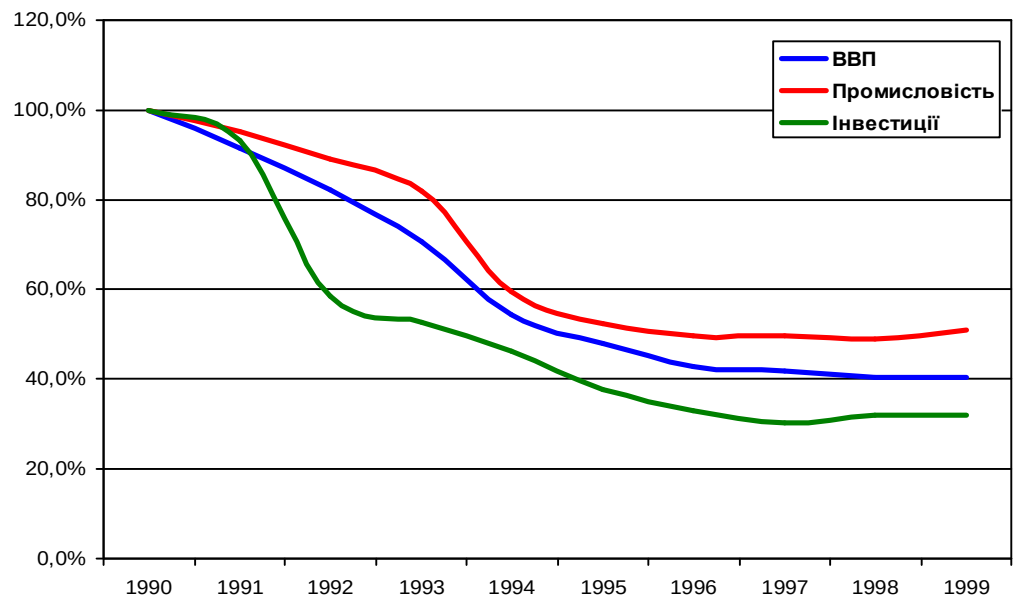
Додаток D

ЗМІНА СТРУКТУРИ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ У 1990-2000 рр. (%)

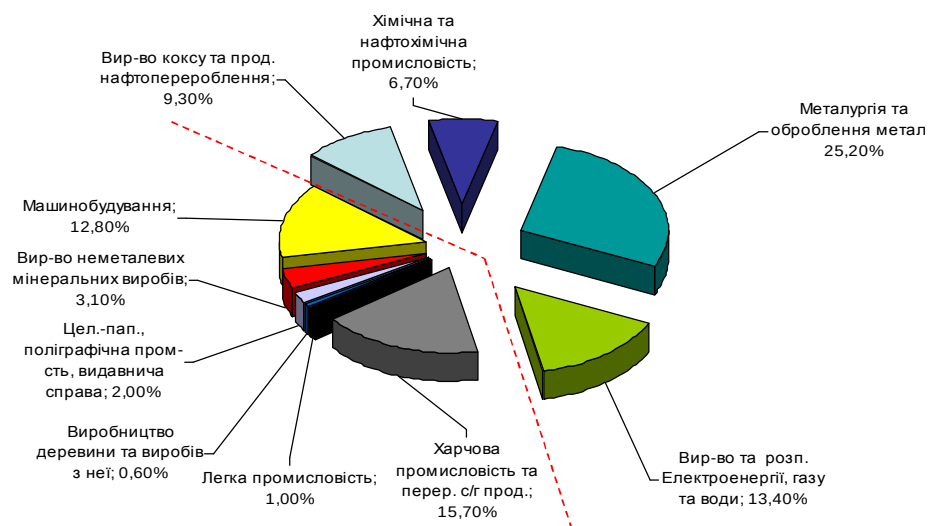
Додаток Е

ГЛИБИНА СКОРОЧЕННЯ ВВП, ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ІНВЕСТИЦІЙ У 1990-1999 р. (1990=100 %)

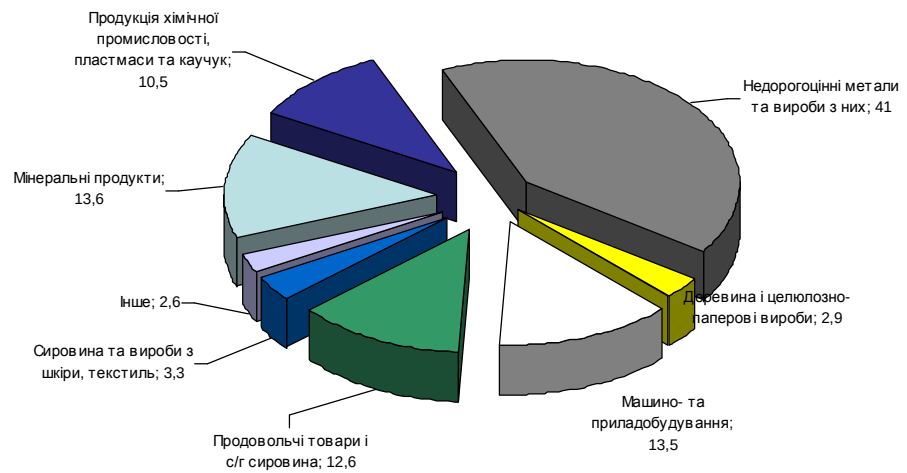

Додаток F

СТРУКТУРА ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ У 2005 р. (%)

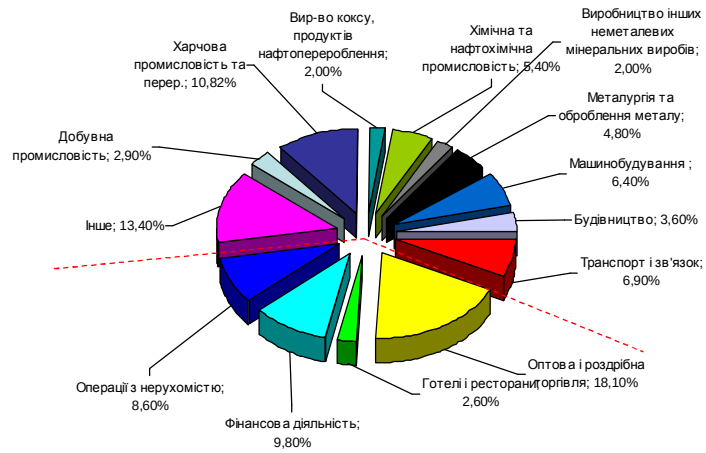
ТОВАРНА СТРУКТУРА ЕКСПОРТУ З УКРАЇНИ У 2005 Р. (%)

Додаток І

Галузева структура прямих іноземних інвестицій в Україну, на 1.01.2006 (%)
(без надходжень від приватизації 2005 р.)

Темпи зростання імпорту за основними товарними групами у 2004 та 2005 (%)

